

“Cumhuriyet Tarihinin Kırılma Noktaları”

17.02.2004

Oktar TÜREL (Oturum Başkanı)- Bugünkü tartışmalı toplantımızda dört değerli akademisyenle Türkiye Cumhuriyetinin 80 yıllık tarihindeki belli başlı kırılma noktalarını tartışmaya yöneleceğiz. Konuşmamızın ilk bölümünde meslektaşlarımız kendi uzmanlık alanlarında bu kırılma noktalarını ve böylece oluşan tarihsel evreleri nasıl tanımladıklarıyla ilgili değerlendirmeler yapacaklar. Tartışmalı toplantımızın ikinci bölümünde, bu kırılma noktaları ve dönemleştirmelerin gelecek için ima ettiği şeyleri tartışacağız.

Tartışmalı toplantımıza katılan öğretim üyeleri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nden Dr. Ahmet Haşim Köse, aynı fakültenin Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Dr. Mustafa Aydın, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden Dr. Galip Yalman ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Dr. Fatih Tayfur.

Tartışmalarda şöyle bir sıra izleyeceğiz: İlkin Dr. Köse, iktisat düzleminde 80 yıllık Cumhuriyet tarihini kendi özgün yorumuyla ele alacak; sonra söz sırası siyaset düzlemini bizlerle tartışmak ve düşüncelerini paylaşmak üzere Dr. Yalman'a geçecek. Daha sonra Türkiye'nin uluslararası ilişkileri üzerinde yoğunlaşacağız ve buradaki konuşmacılarımız da sırasıyla Dr. Aydın ve Dr. Tayfur olacak.

Ben sözü daha fazla uzatmadan, Dr. Köse'ye bırakıyorum. Buyurun.

Dr. Ahmet HAŞİM KÖSE - Teşekkür ediyorum hocam.

Söyleşide yapmaya çalışacağım şey Cumhuriyetin iktisat tarihi açısından karakteristik dönemlerini belirlemeye yönelik bir çerçeve oluşturmaya çalışmak olacak. İzleyeceğim yöntem, analitik bir bakış açısından iktisat tarihimizin yorumudur. Bu açıdan ilk olarak Cumhuriyetin geride bıraktığı bu 80 yılı, toplam olarak, bir ulus devlet kuruluşundan krizine giden bir tarihi süreç olarak değerlendirdiğimi söylemek isterim.

Konu alanım ve konuşma sorumluluğum her ne kadar iktisat sorunsalıyla sınırlansa da, politik iktisat geleneğinden hareket eden bir kişi olarak, iktisadın siyasetten hiçbir zaman ayrılamayacağını ve bu nedenle aslında anlattığımız öykünün toplumun tüm sürelerini içeren yapılanmalara yönelik olduğunu hatırlatmama izin verin. Bu nedenle sunacağım zamanlamalar ülkemizdeki iktisat ve siyaset süreçlerini birlikte değerlendiren dönemlemelerdir. Söz konusu yorumsal zaman aralıklarının belirleniminde ülkemizin içerden süreçleri önemli olduğu kadar, belirleyici olan bir ana ilişki de Türkiye'nin dünya ekonomisi ya da dünya sistemiyle kurduğu dışarıdan ilişkiler olmuştur. Bu açıdan yorumsal tarihimizdeki ana vurgumuz, bir dünya sistemi içerisinde Türkiye'yi aramak, başka bir deyişle Türkiye'nin kendine özgün olanı ile dünyaya ait olan arasında ilişki kurmaktır. Bu tür bir yaklaşımın temel öngörüsü, kuruluşundan bu yana Türkiye'nin kapitalist dünya sistemi içerisinde ve ona bağımlı bir gelişim izlediği tezi ve ön kabulüdür. Bu bağımlılık ilişkisi, çoğu zaman, doğal görünümünde seyretse de, bugün olduğu gibi, bazı tarih dilimlerinde de IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların doğrudan müdahaleleriyle de şekillenmiştir. Dünya sisteminden gelen müdahalelerin artışı bu süreçler, Türkiye'nin iktisadi krizleriyle siyasal sistemdeki krizlerinin çakıştığı dönemlerdir ve toplumsal yapımızda önemli dönüşümlere tanıklık etmişlerdir.

Bu noktada hemen şunu da söylemeliyim ki, bizden önceki sosyal bilim kuşağı bu konuda çok gelişmiş bir yazın bıraktı. Bu açıdan değerli hocalarımız Oktar Türel, Korkut Boratav ve Bilsay Kuruç hemen aklıma gelenlerden. Ben bu söyleşide Korkut Boratav'ın yakın zamanda yeniden basılan "Türkiye İktisat Tarihi" kitabındaki dönemlemeyi, bu dönemlerin dünya ekonomisiyle bağlantılarına işaret ederek yeniden anlamlandırmaya çalışacağım. Bu temel çabanın yanı sıra benim "paranın yolunu izlemek" olarak tanımlamayı yeğlediğim bir başka alanı daha tartışma gündemimize sokmaya çalışacağım. Kapitalist bir toplumda para ve mali sistemin örgütlenişi,

sistemin temel yapısı ve işleyişi hakkında da bilgi sunar. Para ilişkisi, kapitalist toplumda bir sermaye ilişkisi olduğu kadar siyasal bir ilişkidir de. Devletin ulusal parası ve mali sistem üzerindeki denetimi toplumsal sınıflar arası sermaye ilişkisini düzenleyebilme gücünün de bir göstergesidir. Bu açıdan bir ulusal devletin geniş anlamda parasını denetleme gücü ve bu gücün geçirdiği farklı evreler bize ulusal devletin toplumsal sınıflar ve dünya sistemiyle kurduğu ilişkinin yol haritasını da sunar. Bu nedenle "Cumhuriyet tarihinin kırılma noktaları" başlıklı bu konuşmada iki ana temada iktisat tarihimizin karakteristik dönemlerini tartışmamıza sunmaya çalışacağım: Dünya sistemi içerisinde Türkiye ekonomisi ve sermaye sözleşmesi olarak para ve iktidarın "genel" tarihi.

İlk çözümleme alanımızdan hareket ettiğimizde sorumuz dünya sisteminin genel karakteristik dönemlerinin belirlenmesidir. Bu açıdan kısaca şu noktaları hatırlatmak isterim: 20. yy.'ın başı İngiliz egemenliğinde inşa edilen liberal dünya sisteminin krizidir. Bu dönem dünyanın merkez devletleri ve sermaye grupları arasındaki iktisadi ve siyasal gerginliğin artışına tanıklık etmektedir. Ekonomik anlamda dünya sisteminin krizde oluşunun en net göstergesi, altın standardının çökmesinin ardından dünya ticaret ve sermaye ağlarını düzenleyen genel bir para ilişkisinin sistemde bulunmayışıdır. Bozulan para ilişkisi İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin sürmüştür. Siyasal düzeyde ise özellikle Avrupa merkezli dünya "faşizm ya da sosyalizm" şeklinde ayrışan bir yol ayrımıyla karşılaşmıştır. Kapitalist dünyada ekonominin ve siyasetin siyaseti olarak liberal ideolojinin yanında korumacılık ve güçlü devlet ideolojisi de varlık bulmuştur. Bilindiği gibi bu süreç iki dünya savaşını, 1929 Büyük Bunalımını ve elbette 1917 Ekim Devrimini içinde taşımaktadır.

Genç Cumhuriyet 1945 yılına değin bir taraftan imparatorluktan ulusa geçiş sancılarıyla, diğer taraftan da dünya sistemindeki kriz koşullarıyla mücadele ederek ekonomik ve siyasal sistemini oluşturma çabası içerisindeydi. Bu sürecin içerden problemi Cumhuriyetin kurucu kadroları ile yükselen sınıflar ve "alt tabaka" arasındaki siyasal dengelerin oluşturulabilmesi olmuştur. Kemalist model her ne kadar bir orta sınıf modeli olsa da, sonuçta bir sınıf devletidir ve özellikle krizin yoğunlaştığı yıllarda yükselen sınıflar arasındaki çıkar çelişkisiyle yüzleşmek zorundadır. Söz konusu sınıflar finans, ticaret ve oluşturulmaya çalışılan sanayi sınıfının yanı sıra özellikle savaş ve kıtlık yıllarının oluşturduğu köylü zenginlerdir. Korkut Boratav dünya sisteminin kriz içerisinde olduğu bu süreci üç alt döneme ayırttı-

yor: 1923-29, Lozan Liberalizmi; 1930-39, Korumacı – Devletçi Sanayileşme; 1940-45, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kesinti yılları.

Bu sürecin dışarıdan etkilerinin belirlenmesinde ise kapitalist dünyanın yoğunlaşan ekonomik ve siyasal krizleri yanında Sovyetler Birliği'nin etkisi unutulmamalıdır. Sovyet planlama deneyimi genç Cumhuriyetin kadrolarının sürekli olarak ilgisini çekmiştir. İlhan Tekeli ve Selim İlkin bu etkileşimi belgeleriyle Türkiye iktisat tarihi okurlarına sunmuşlardır. Cumhuriyetin kurucu kadroları bir yönüyle "piyasa ve liberalizm", diğer yönüyle "plan ve devletçilik" ikilemine, biraz da bu iki merkezli dünyanın pratik konumlanışından girmişlerdir. Plan fikri, inşa edilmiş bir kapitalist toplum olarak, Türkiye iktisat deneyiminden 1980'lere değin kazanmamıştır.

Bilindiği gibi, savaş sonrası tüm dünya için yeni bir örgütlenme dönemi- dir. Kapitalist dünyanın yeni lideri Amerika'dır ve dünya iki kutuplu bir siyaset alanı (kapitalizm ya da sosyalizm) içerisinde şekillenmektedir. Amerikan siyasetinin önceki İngiliz siyasetinden önemli farklılıkları vardır. İlk olarak Amerikan siyaseti kapitalist dünyanın neredeyse tümü üzerinde çeşitli düzenleme ve denetim yetkilerine sahip olan çok uluslu kurumların siyasetidir. Yani Amerikan hegemonyası kuruluşundan bu yana, ulusal devletler üzerinde kurumsal bir hegemonya ile var olmuştur. Bu kurumlar ulus devletlerin eşit ya da sorumluluk paylarına göre temsil edildikleri Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Bankası, IMF, GATT gibi organizasyonlardır. Bu kuruluşların kapitalist dünya sistemi üzerindeki rolleri ve önemleri, varlık nedenleri olan sorun alanlarındaki değişmelere göre değişse de, günümüze değin sürmüştür. Amerikan siyaseti bu gün de çok uluslu kurumlar siyasetidir. Ancak bugün öne çıkan kurumlar, karar süreçlerinde ulusların katkı paylarına göre temsil edilebildikleri Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar ile küresel düzeyde sermayeyi denetleyen ulus ötesi şirketler ya da mali sermaye blokları gibi özel örgütlenmelerdir. Söz konusu kurumsal ağ Amerikan siyasetinin ulus devletler üzerindeki zorlayıcı gücünü temsil etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Amerikan siyasetine kuruluşundan bu yana hep "zorlayıcı" bir liberalizm (ya da zorunlu liberalizm) hakim olmuştur.

Yeni dünya düzeni, Türkiye'nin savaşın etkisiyle giderek yoğunlaşmış olan içerden çelişkisinin eski siyasal projeye (korumacılık, devletçilik gibi) aşılacağına inancını güçlendirmiş ve yerini siyasette ve ekonomide liberalizm söyleminin almasına katkı sağlamıştır. Nitekim, hemen 1946 yılında liberal siyasetin karşılığı olarak Demokrat Parti kurulmuştur. CHP'nin içe-

risinde 1947 kurultayında olduğu gibi liberal bir kanat ortaya çıkmıştır. Yani dünyanın siyaseti içerideki siyaseti etkilemiştir. Burjuva siyaseti her zaman ve her yerde pratik akıl üzerine inşa edilir. Bu kez de olan budur. Pratik aklı yeni kurumsallaşan dünya gerçeğini mutlak bir gerçek olarak yorumlamış ve gerek sağda ve gerekse "solda" liberal bir siyasal senteze dönüşmüştür.

1940'ların sonundan itibaren artık Türkiye, Amerikan zorunlu liberalizm siyaseti projesinin bir parçasıdır. İki kutuplu bir dünyada, Amerikan dostu olarak Sovyet coğrafyasına yakın olmayı bir tür avantaja çevirmek Türkiye'nin uzunca süre dış politikada benimsediği strateji olmuştur. 1947 yılında IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne, 1952 yılında da NATO'ya üye olunmuştur. Zorunlu liberalizmin ekonomi siyasetindeki ilk elden karşılığı 1946 yılında, CHP iktidarı eşliğinde, korumacı politikaların terk edilerek ticaretin liberalleştirilmesidir.

CHP'nin o yıllardaki siyasal ikilemleri bugün için de oldukça öğretici dersler taşımaktadır. Ancak siyaset eninde sonunda onun gerçek temsilcisiyle buluşmaktadır. Liberalizm hiçbir zaman, gerçek anlamda, CHP'nin kurucu siyaseti olmamıştır. Dünyanın yeni siyaseti yani "zorunlu liberalizm" iktidarın, bu siyasetin gerçek sahiplerine, yani Demokrat Partiye (DP) devredilmesinin maddi koşullarını da hazırlamıştır. 1950 iktidar değişimi Türkiye'de halen sürmekte olan "devlet ve hükümet" sorununun da başlangıcıdır. Bilindiği gibi bu dönemin başlangıcı Marshall yardımlarıyla gelen dış kaynaklar ve bu kaynakların sağladığı bir "refah" dönemidir. Söz konusu sahte refah artışı, bu artışın liberal politikaların ve Amerikan dostu olmanın sonucu olduğunu iddia eden DP'nin lehine sonuçlanmıştır. Ancak yine bu dönem Türkiye iktisat tarihinin ilk kronik dış açıklarının oluşumuna da tanıklık etmektedir. 1946-53 döneminde dış ticaret açığı toplam olarak 500 milyon dolara ulaşmıştır. Liberal olduğunu iddia eden DP iktidarı da giderek ekonomide korumacı politikalara ve siyasette de yasakçılığa doğru bir eğilim sergilemiştir. Garip olan CHP'nin bir kanadının 1940'ların sonundaki liberalizme yönelişini, bu kez liberallerin "korumacı, yasakçı" politikaları izlemektedir.

1950'ler bilindiği gibi bir darbeyle tamamlanmış ve ardından siyasal yaşıntımızın 1961 Anayasasının özgürlükçü ortamıyla belirlendiği, iktisat tarihimizin planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Bu tarihi dünya sistemi içersinde yorumlamadan, müsaade ederseniz konuşmamın başında vurguladığım ikinci temadan, yani para ve iktidarın genel tarihinden, iktisat tarihi-

mizin 1950'lerin sonuna değin süren deneyimini yorumlamak isterim. Daha önce vurguladığım gibi kapitalist bir toplumda para, bir yönüyle sermaye ilişkisini temsil eden bir değer alanı olsa da, diğer yönüyle devletin toplumsal sınıflarla kurduğu siyasal bir sözleşmedir. Bu, paranın tarihsel olarak devletle kurduğu organik bağın doğal sonucudur. Kapitalizmin bir devlet sistemi içerisinde örgütlenişinden bu yana para ilişkisi aynı zamanda bir devlet ilişkisidir. Ulusal devletlerin kendi paraları üzerindeki denetimlerini istemeleri sermayenin tarihsel olarak bir devlet örgütlenmesi oluşunun doğal bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında para örgütlerinin özerk, bağımsız idarelere dönüştürülmesi ya da paranın siyasetten ayrıştırılması isteği her zaman olduğu gibi bugün de ancak saf bir teknik aklı temsil etmektedir. Dahası bu arayışın, isteğin kendisi bizzat siyasidir ve tarihsel olarak para ilişkisi ne zaman daha fazla piyasaya terk edilmişse, sermaye gruplarının siyaset üzerindeki etkileri de o ölçüde artmıştır. Ulusal para ilişkisini denetleyebilme gücü devletlere sermaye karşısında görece bir özerklik tanıyarak, bağımsız iktisat politikaları uygulayabilme güçlerini artırmıştır. Sözünü ettiğim ilişkinin elbette bir sınırı vardır ve kapitalist toplumda sermayenin mantığından tümüyle koparılmış bir para ilişkisi mümkün değildir. Bir dünya sistemi içerisinde para ilişkisi yalnızca bir mekanla sınırlı olmayıp, aynı zamanda mekanlar arası sermaye ilişkisini de temsil etmektedir. Bu nedenle devletlerin para ilişkisindeki siyasal denetim güçleri kendi sınıf dengeleri üzerindeki görece özerkliğine bağlı olduğu kadar, diğer devletler sistemi üzerindeki siyasal güçlerine de bağlıdır. Tekrarlamak pahasına şunu vurgulamak isterim, kapitalist toplumda para ilişkisini tümüyle sermaye ilişkisinden koparmak mümkün değildir. Ancak para ilişkisinde tarafsız olma iddiası, kapitalist bir toplumda en az tümüyle siyasallaşmış bir paranın "istikrarlı" olacağını beklemek kadar komiktir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde genç Cumhuriyet, Lozan hükümlerinin sınırlayıcı koşullarının kalkmasının ardından, 1930 yılında TCMB'yi kurmuş ve bir dünya krizi içerisinde kendi sermaye ilişkisini siyasal olarak denetleyebilme gücüne erişmiştir. Bu yılların aynı zamanda kamu dengeleri için mali disiplin yılları olduğu hatırlanırsa, devletin bu yıllarda gerek ulusal ve gerekse uluslararası sermaye gruplarından görece özerk davranabilme gücüne sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz kapitalist devletin sınıf temelli oluşu, devletin tüm sınıflardan eşit mesafede uzak, elitist bir örgütlenme olarak varlığının sürdürmesini imkansızlaştırır. Türkiye'de de bu böyle olmuştur. 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren önce devalüasyon (1946) ve ardından mali disiplinin terk edilmesiyle birlikte

(1950) Türkiye devleti de giderek daha fazla bir sınıf devleti görünümüne ulaşmıştır. Bu yıllar, yukarıda vurguladığımız gibi, iktisat tarihimizin liberal olarak tanımlanan yıllarıdır. Ancak devletin toplumdaki bir sınıf (ya da sınıflar) lehine sermaye ilişkisine müdahale etmesi mutlaka bir sürdürülebilirlik krizi ile karşılaşmıştır. 1950'lerin "liberal" devleti de sermaye grupları lehine bozduğu ekonomi ilişkisinin sürdürülebilirlik kriziyle 1958 yılında karşılaşmış ve Türkiye ilk kez IMF politikalarıyla tanışmıştır. Bu politikalar o tarihte olduğu gibi bu gün de özünde daraltıcıdır ve biriken borçların ödemesini amaçlamaktadır. Bu açıdan, istikrar arayışının gerçek anlamı, devletin temsil ettiği sermaye grupları lehine bozduğu para ve maliye ilişkisinin yükünün topluma ödetilmesidir.

1960'lı yılları izleyerek 1980'e değin sürecek dönem, Türkiye'nin Planlı Kalkınma yılları olarak adlandırabileceğimiz yıllarıdır. İthal ikameci kalkınma politikalarının uygulandığı bu süreçte Türkiye üç plan (1963-67, 1968-72, 1973-1977) döneminden geçmiştir. Söz konusu dönemlerde dünya sistemi farklı özellikler sergilemektedir. İlk iki plan döneminde görece büyüme süreci devam etmektedir; ancak giderek sistemin merkezinde, yani Amerika'da karlılık krizi de belirginleşmektedir. Bu dönem dünya kapitalizmi için Uluslararası Keynesyenizm'in yaygınlaşmasına tanıklık etmektedir. Bir taraftan dünya sanayi üretimi küresel düzeyde çok uluslu şirketler marifetiyle maliyet eksenli mekansal bir iş bölümüne tabi olurken, çevre ülkelerindeki sanayileşme çabaları da bu yeni iş bölümüne uygun olarak desteklenmektedir. İthal ikameci ya da ihracata yönelik sanayileşme politikaları bu dönemde çevre ülkelerin "kalkınma" politika seçenekleridir. Türkiye bu açıdan ilginç bir örnektir. İlk beş yıllık piyasa temelli plan yapan bir kapitalist çevre ülkedir. Plan uygulaması, daha önce değindiğim, planlama ya da piyasa seçeneğinin birleşik bir halidir. Kentleşme marifetiyle giderek genişleyen bir iç piyasada, devlet ve özel işletmeler arasında kurulmuş olan sermaye birikimi sözleşmesidir. Amaç kendine yeterli bir toplum ve ulusal sanayi sermayesi gruplarının oluşturulmasıdır. Uygulanan politikalar doğası gereği korumacıdır, lakin asla dünya ekonomisi ya da sisteminden kopuşu temsil etmez. Aksine dünya ile kurduğu sermaye ithalat kanalıyla merkezdeki sermaye ihracı talebine de yanıt verir.

İktisadi açıdan dönemin problemi artan sanayi yatırımlar ve bunun karşılığı olacak tasarrufların sağlanmasıdır. Oysa ihracat yerine yurtiçi talebe öncelik veren mevcut strateji, artan gelirin tasarruftan daha çok tüketime dönüşmesine yol açmakta, bu nedenle büyük ölçüde kamu ve dış kaynak

kullanımına ihtiyaç göstermektedir. Mekanik anlamda stratejinin tıkanması, bu kaynak gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Dünya sistemi içerisinde dış kaynak arayışı 1970'lerin sonuna değin pek de sorun yaratmaksızın sürdürülebilmiştir. Bunun nedeni merkez ülkelerde ve özellikle Amerika'da Keynesyen politikalar eşliğinde önemli bir parasal sermaye genişlemesinin yaşanmasıdır. Dünya ekonomisinde artan dolar arzı ve Amerika'nın sürdürülemez dış ticaret açıkları 1971 yılında sabit kur sisteminin terk edilmesine neden olmuştur. Ancak dolarize olmuş dünya sistemi Avrupa bankacılık sistemi elinde biriken Eurodolar piyasasının oluşmasına neden olmuştur ve bu dolarlar özellikle bizim türümüzden kaynak arayışı içinde olan ülkeleri fonlamakta kullanılmaktadır. Yani Türkiye benzeri ülkelerin aradığı kaynak merkez devletlerin krizi aşmak için kullandıkları mali genişlemenin yarattığı parasal fonlardı. Merkez ülkelerde yaşanan parasallaşma, bugün oldukça tartışılan, sermaye birikiminin sürekliliğinin ancak sermayenin para ve gerçek formunun uyumlu ve dengeli bir şekilde büyümesine bağlı olduğuna yönelik tezlerin de maddi zeminini oluşturuyordu. Parasal sermayedeki artışlar yatırımlar yerine spekülasyona yöneldikçe, reel sermaye birikimi daha da düşüyor ve kriz ancak daha da parasallaşarak ertelenebiliyordu. Tabii bu kısır döngü "dalgalı" kur sistemin varlığında ulusal faiz oranlarının ve mal fiyatlarının görece olarak değişmelerine yol açıyor ve merkez ülkeler arasında krizin etkilerinin transfer edilmesine ve sabotajlara yol açıyordu. Kanımca petrol krizleri ve devalüasyonlar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Dünya ekonomisinin bu şekilde sürdürdüğü krizi aşma çabası merkez ülkelerinde 1979 yılında faiz oranlarındaki artışla birlikte yaşanan bankacılık ve para krizleriyle artık sürdürülemez bir noktaya gelmiştir. Bu nokta Türkiye ekonomisi içinde 1960'ların başından beri sürdürülen ithal ikameci stratejinin artık sonlanmasıdır. İthal ikameciliğe içerden bakılacak olunursa, giderek bir modern toplum görünümüne dönüşen bir ülkenin ekonomik, siyasal, kültürel dönüşümlerince biçimlenen bir tarihle karşılaşırız. Sanayileşme doğası gereği bir kent toplumunun inşasıdır. Türkiye'de de böyle olmuştur. Devlet eşliğinde sanayileşme ise, basitçe, korporatist düzenlemelerle bu sürecin yarattığı çelişkilerin toplumun farklı kesimlerine uyumlaştırılmasıdır. Bizim yazınımızda bu sorun popülizm tartışmalarıyla yer almıştır. Yani yükselen sınıflar ile "alt tabakalar" arasındaki bölüşüm, siyasal çelişkilerin korporatist uygulamalarla çözümlenmesi. Ancak kapitalist toplumda korporatizm her zaman geçicidir ve toplumsal sınıflar arasındaki çelişik dengenin sürdürülebilmesi büyük ölçüde kaynak bulunmasına bağlıdır. Bu

açından Türkiye'nin 1970'lerdeki deyimini öğretici örneklerle doludur. Bir taraftan hızla artan kentli nüfus kamu maliyesine yeni yükleri, öte taraftan örgütlü işçi sınıfının bölüşüm talepleri giderek artan kaynak sınırlaması altında sınıflar arasındaki çelişkiyi artırdığı gibi, devletin savaş sonrası gerek merkez ve gerekse çevre ülkelerde yaşanan varlığı üzerine de sınırlamalar koymakta ve ithal ikameci stratejinin sürdürülmesini imkansızlaştırmaktadır.

Nitekim 1970'lerin sonu bu projenin terk edilmesi ve bunun yarattığı siyasal tepki yoğunlaşmasıyla geçmiştir. 1961 Anayasası özgürlükler ortamının yarattığı özgürlükçü pozisyon yoğunlaşan krizle yerini giderek baskıya ve nihayet 12 Eylül 1980 askeri darbesine bırakmıştır.

Bu turda 1980'e değin olan gelişmeleri özetlemiş olayım ve müsaade ederseniz ikinci turda 1980'lere genel bir bakış açısı sunarak, günümüzü yorumlamaya çalışayım.

Oturum Başkanı- Bu noktada isterseniz kısa bir ara verelim; çünkü 1990'lı yılların sonuna kadar gelen bir profil çizilmiş oldu. İzlediğimiz sunuşta ekonomik gelişmenin tarihçesi, bir ulus-devletin kuruluşuyla ulus-devletin yapısızlaştırılması (dekonstrüksiyonu) arasında geçen evreleri değerlendirmek üzerine kuruldu. Böylece, dünya ekonomisi içinde ve dünya sistemi içerisinde Türkiye'yi algılamaya ve spesifik olarak da toplumsal örgütlenmeyle paranın idaresi arasındaki ilişkiyi kurmaya çalıştık. Bu açıdan ele aldığımızda, özellikle 1950'li yıllar sonrasında dünya sisteminin ABD hegemonyası ve iki kutuplu bir dünya bağlamında şekillenmesinin para idaresindeki gelişmelerle eşzamanlı olarak evrim geçirdiği vurgulandı. Belki bir sonraki tartışma sırasında gündeme getirmeyi düşünebileceğiniz şey; 1973 sonrasında, yani uluslararası Keynesçiliğin de tasfiyesiyle beraber dünya para sisteminin Türkiye'ye getirdiği birtakım yansımaları ayrıntılı olarak tartışmak olacak. Sözü Dr. Yalman'a bırakıyorum.

Dr. Galip YALMAN- Ahmet Haşim arkadaşımız, bugün tartıştığımız konunun başlangıç ve bitiş noktalarını bir ulus-devlet kuruluşu ve onun krizi olarak koydu. Ve bu konuyu dünya ekonomisi içindeki gelişmelerden bağımsız olarak ele alamayacağımızı söyledi. Doğru. Biraz daha çeşitlendirmeye, belli boyutlar kazandırmaya çalışırsak bunu şöyle ifade edebiliriz : aslında 80 yıllık Cumhuriyet tarihi, ulus-devlet sınırları çerçevesindeki bir kapitalistleşme tarihi ya da kapitalist gelişme süreçleri tarihi. Birçok başka ülkede de görüldüğü üzere, dünya ekonomisinin geçirdiği evrelerden bağımsız olarak düşünülemez, gelişme dönemi ya da kriz döneminde olmasına bağlı olarak ondan değişik biçimlerde etkilenmiş bir sürecin tarihi.

Bunu veri olarak baktığımızda, Türkiye'de de zaman zaman depresen, zaman zaman belki cazibesini kaybeden terminolojiyle söylersek, bir süreklilik-kopuş kavramlaştırmasına ve bunu da nasıl algıladığımızı, hangi kriterleri kullanarak bu süreklilik ve kopuşu tanımladığınıza bağlı olarak da farklı dönemlemeler söz konusu olabiliyor. Özetle, bu kırılma noktalarını nasıl tanımlayacağız sorusu, esas olarak bir yöntem sorusu. Önemli olan bu belirlemeleri hangi kriterleri kullanarak, neye göre yaptığımız. Bu bağlamda, toplumsal gerçekliklerle kavramsallaştırma biçimlerimiz arasında nasıl bir ilişki kurulduğuna bağlı olarak, toplumsal gerçeklikleri kavramlarla belirlenen olgular olarak mı, yoksa onlara ilişkin bilgimiz kavramsal çerçevelere bağımlı olan olgular olarak mı algıladığımız, temel yöntemsel ayırım noktasını oluşturma durumunda.

Toplumsal gerçeklikleri kavramlarla belirlenen olgular olarak gören yaklaşıma bir örnek vermek gerekirse, 1923'ü bir kırılma değil, bir sürekliliğin biçim değiştirerek devamı olarak okuma eğiliminde olan ve "devlet geleneği" okulu diye de tanımlanan yaklaşım anımsatılabilir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda giderek egemen olduğu gözlenen bu bakış açısının belirgin özelliği, devleti toplumsal ilişkilerden bağımsız bir gerçeklik olarak cisimleştirmesine ve/veya özneleştirmesine bağlı olarak, Cumhuriyet tarihini ulus-devlet sınırları çerçevesindeki bir kapitalist gelişme tarihi olarak okumaktan çok, Türkiye devletinin benzersizliği diye tanımlayabileceğimiz bir tezin kanıtlanması olarak okuma çabasıdır.

Buna karşı, 1923'ü bir kopuş olarak görmek ne anlama gelir, o da ayrı bir tartışma konusu. Niteliksel olarak Ahmet Haşim'in koyduğundan çok farklı olduğunu düşünmemekle beraber, şöyle bir şey söylemek mümkün: Doğru, bir ulus-devlet kuruluş süreci, ama aynı zamanda da belli bir toplumsal yapıyı devralan bir ulus-devlet. Dolayısıyla bir coğrafi alan üstündeki mevcut toplumsal ilişkilerle beraber bir ulus-devlet kurma süreci, doğal olarak bu ilişkilerin bir mirasını da beraberinde taşıyarak – bu mirası simgeleyen bir takım kurumsal biçimler ortadan kaldırılrsa da – gerçekleştiriliyor. Aynı zamanda da dünya ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak da bir takım stratejiler geliştiriliyor. Bu stratejilerin kimin stratejileri olduğu tartışması da bu süreklilik-kopuş kavramlaştırmasından bağımsız değil.

Dolayısıyla giderek, son dönemde etkin olan görüşten farklı olarak, bunu sadece toplumdan ve ekonomiden büyük ölçüde kopuk, toplumu ve ekonomiyi kendine bağımlı kılmaya zorlayan, gücü kendinden menkul devlete yükleyerek tanımlamanın problemleri olduğunu düşünüyorum. O açıdan söy-

le söylemek de mümkün: Bu stratejiler, toplumsal bütünlüğü yeniden kurma stratejileri olarak da değerlendirilebilir. O zaman da devletle toplumu ve o toplumu oluşturan değişik kesimleri, toplumsal katmanları devletten bağımsız olarak varolan -ona bağımlı ya da ona hükmeden, o ayrı bir tartışma- olgular olarak düşünmemize gerek kalmaz diye düşünüyorum.

1923 ancak izlenen toplumsal ve ekonomik stratejiler temelinde değerlendirildiğinde bir kopuşu ifade ediyor. İktisat politikaları temelinde liberalizm-devletçilik arasındaki gelgitler açısından değil; ulus-devlet sürecinin önemli bir boyutunu oluşturan, bir ulusal ekonomi alanı yaratma projesinin başlangıç noktası olduğu için. 1923'ten 1980'e kadarki sürecin temel sürekliliği bence burada. Uygulanan değişik iktisat politikalarındaki gelgitler ve dışarıdaki ve/veya içerideki krizlere rağmen bir süreklilik saptamak mümkün. Ama bu projenin yaşama geçirilmesi için hangi stratejilerin uygulanacağı, hangisinin özlenen başarıya ulaştıracağı konusunda ciddi farklılıklar var 1923-80 döneminde. Bu temelde kopuşları ya da ayrışmaları gözlemek mümkün. Böyle bakılınca, çok da uzatmamak için, şöyle bir okuma mümkün: 1930'ların devletçiliği, evet, dünya ekonomisinin kriz döneminde gündeme gelen bir olgu; ama aynı zamanda dünya ekonomisindeki değişime de bir uyum stratejisi. Bununla beraber de toplumu yeniden kurma, bir toplumsal bütünlüğü yeniden oluşturma projesi anlamında da o terminolojiyle söylersek, bir hegemonya stratejisi olarak da okumak mümkün. Aynı zamanda şunu da kesinlikle unutmamak lazım: Bir kapitalist gelişme stratejisi bu. Bunu anti-kapitalist bir strateji olarak okuma, zaman zaman yapılmışsa da, bu zannederim oldukça yanıltıcı bir saptama. Yine bir yanılısama olarak, sınıfsız bir toplum yaratma söylemiyle beraber gündeme gelse de, bu bir kapitalist gelişme stratejisi. Zaten bir anlamda başarısızlığı veyahut da 1945 sonrasında devletçilik söyleminin prestij kaybetmesi de aslında bu gerçeğin doğal bir sonucu. Çünkü 1930-1945 döneminde, devletin kapitalist niteliğinin belirginleşmesine ve bir sınıflaşma sürecine tanık olunmakta.

1945 sonrasında ise dünyadaki gelişmeler yeni bir uluslararası ekonomik düzenin oluşumunu içerdiği ölçüde, Türkiye'de de bu ekonomik düzene yeniden bir uyum arayışı var. Değişen dünya koşullarının, yani Soğuk Savaş olgusunun, bu oluşum sürecini derinden etkilemesi de söz konusu; uluslararası ilişkiler boyutunu değerlendirecek arkadaşlar eminim o konuya değinir, ben şimdi ona girmeyeceğim. Ama bu süreçte kalkınma, sanayileşme, ulusal ekonominin parametreleri içinde düşünme anlayışı da değişmiyor; yalnız "yeni dünya koşullarına bunu nasıl uyarlarız" çabası var ve bunu 1945-50 dönemindeki CHP iktidarında, hatta 1950 sonrasında görmek

mümkün. Yine bunun mekanizmaları, somut uygulamaları konusunda ciddi farklılıklar gündeme çıkmakla birlikte.

Tabii ciddi bir farklılık var 1950 öncesi ile sonrası arasında; ama bu farklılık 1946 ya da 1950'de gündeme gelen siyasi rejim değişikliği ile açıklanabilecek bir olgu değil. Çünkü farklılık, biraz sonra değineceğim gibi, bu toplumsal yapıyı, yeniden bütünlüğü kurma meselesindeki vurgular da. Dolayısıyla, klasik öğretiyi diyeceğim bakış açısının kuşaklar boyu bellettiği doğrultuda, 1950'yi tek parti döneminin sona ermesi temelinde bir kırılma noktası olarak algılamak oldukça yanıltıcı. Nedenine gelince 1950 öncesi ile sonrasında temel bir süreklilik olduğunu saptamak çok önemli. 1923'ten itibaren gözlenen bazı arayışlara, 1930'daki Serbest Parti deneyine ve 1946'da 6 ay kadar süren kısıtlı demokratikleşme denemelerine rağmen, 1923-60 dönemi toplumsal güç dengeleri açısından, çalışan kesimlerin demokratik hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakıldığı bir otoriter devlet biçimi temelinde bir sürekliliği ifade ediyor. Bunun içinde tek parti dönemi de var, çok parti dönemi de var. Diğer bir deyişle, otoriter bir devlet biçimi çerçevesinde farklı siyasi rejimlerin gündeme geldiğini gözleyebilmek mümkün.

Dolayısıyla olaya böyle baktığınız zaman, 1950'yi illa ki de bir kopuş, bir yeni dönemin başlangıcı olarak okumaya gerek yok. Öte yandan, 1950'ler her şeye rağmen 1930'lardan belirgin farklılıkları da içeriyor. Evet, Ahmet Haşim'in söylediği gibi, dönemin ilk yıllarında dünya ekonomisine daha liberal dış ticaret politikaları izleyerek uyum gösterme çabası var. Aynı zamanda, "her mahallede bir milyoner yaratma" ya da "küçük Amerika olmak" gibi sloganlarla ifade edilen, kamu kaynaklarını kullanarak özel sektörü palazlandırmak politikası, 1930'lardan farklı olarak makroekonomik istikrarı gözetmeksizin uygulanıyor; bu da Demokrat Parti iktidarının IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla olan ilişkilerini olumsuz etkiliyordu. Daha da önemlisi, 1950 sonrasında 1930'larla bir ayrışmayı yansıtan, kitlelerin yeni dönemi bir kırılma olarak algılamasını sağlamaya yönelik, anti-devletçi bir söylemin DP sözcülerince benimsenmesi. İsterseniz öyle söyleyeyim, 1930'ların sınıfsız bir toplum yaratmayı hedefleyen, kimisine göre bir "organik toplum" yaratma projesine karşılık, yeni dönemde devlet-piyasa, devlet-birey zıtlıkları ile altı çizilen bir alternatif hegemonya stratejisinin belirginleşmesi söz konusu. Ama yine bir otoriter devlet biçimi çerçevesinde ve Ahmet'in de dediği gibi, kendi içinde hem iktisadi, hem siyasi krizleri barındırarak. 1953-54'ten itibaren 1960-61'e kadar giden süreç, evet, Demokrat Parti iktidarlarının devamını getiriyor, sandıktan onlar çıkı-

yor belki; ama giderek ağırlaşan bir siyasi ve iktisadi kriz ortamında. Dolayısıyla mevcut siyasal partilerin oluşan ve değişim gösteren toplumsal yapıyı ne ölçüde temsil edebildikleri sorunu da giderek belirginleşiyor. Unutmamak lazım; o da başarısız bir deneyim olmakla birlikte bir Hürriyet Partisi deneyimi de var 1950'lerin ortalarında, yaşanan ekonomik ve siyasi krizin bir ifadesi olarak. Sonuç olarak, çok partili hayata geçişi, toplumsal güçler arasındaki güç dengelerini değiştiren, özellikle de iktidar bloku dışındaki kesimlerin demokratik hak ve özgürlüklerini kullanabildikleri, bunu sağlayacak temsil mekanizmalarına kavuştukları farklı bir döneme geçiş olarak değerlendirilmek mümkün değil.

Eğer siyasal düzeye ilişkin olarak bir kırılma söz konusuysa, bunu çok partili yaşama geçişle değil, ironik biçimde, bu rejimin kesintiye uğradığı dönemeçle ilişkilendirerek düşünmek durumundayız. Bu süreçte baktığımız zaman, 1958 ciddi bir ekonomik krizin doruk yılı, bir anlamda bir kopuş, ama bir anlamda da bir devamlılık ifade ediyor. Çünkü Demokrat parti iktidarının IMF ile anlaşmaya zorlanarak uygulamayı kabul ettiği istikrar programına ilişkin yapılması gereken saptama şu: o güne kadar izlenen ekonomik politikaların başarısızlığını tescil eden bu program, aynı zamanda 1960'larda izlenecek ekonomik gelişme stratejisinin de habercisiydi. Siyasal açıdan ise Demokrat parti iktidarının, ekonomik kriz koşullarında, baskıcı niteliği giderek belirginleşen uygulamaları karşısında, tek parti döneminin anayasal çerçevesinin değiştirilmesi gerektiği kanısının yaygınlaştığı bir ortam oluşmuştu.

Bu açıdan 1960'lar, 1950'lerde en azından belli elitler arasında tartışılan birtakım kavramların da hayata geçiriliş dönemi; çünkü 1961 Anayasası bu tartışmaların sonucunda ortaya çıkan bir yapıyı içermekteydi. Burada çok çarpıcı olan nokta, bu yapının 1960 yılında Cumhuriyet tarihinde ilk kez tanın olunan bir askeri darbenin sonucunda hayata geçirilmiş olması. Diğer bir deyişle, 27 Mayıs 1960 darbesinin demokratik rejimleri kesintiye uğratan, ve o yıllarda Latin Amerika'dan Asya'ya bir çok az gelişmiş kapitalist ülkede gözlenen askeri darbelerden niteliksel bir farkı olduğunu saptamak durumundayız, en azından oluşumuna yol açtığı siyasal yapı itibariyle. Çünkü demin sözünü ettiğim, yaklaşık 40 yıllık bir sürece damgasını vuran otoriter devlet biçimini sekteye uğratan bir dizi gelişme söz konusu. "Sekteye uğratan" diyorum, çünkü şimdi geriye dönüp baktığımızda bu otoriter devlet biçiminin 12 Eylül 1980'den itibaren yeniden siyasal yaşamın tanımlayıcı niteliğini oluşturduğunu gözlemleyebiliyoruz. 1961 Anayasasıyla ortaya çıkan yapı, bu açıdan belli ölçülerde, kısıtlı da olsa; ama en azından o

güne kadar Türkiye'nin yaşamadığı ölçüde demokratik hak ve özgürlüklerin hayata geçirilebildiği bir dönem olduğu için de bir demokratik devlet biçimini ifade ediyor diye düşünmek mümkün. En azından toplumsal güç dengeleri, 1960'lı yıllar boyunca ciddi değişimlere uğramaya başlıyor. Kapitalist gelişme sürecinde izlenen stratejilerde belli değişikliklerin gözlemlendiği, dolayısıyla da dünya ekonomisi içinde Türkiye'nin konumunu değiştirme çabalarının da ciddi olarak gündeme getirilmeye başlandığı bir dönem. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu değişim gereksiniminin güzel bir özeti içeriyor örneğin. Bir bakıma, 1950'lerin anti-devletçi söyleminin simgelediği hegemonya stratejisinden de bir kopuşu ifade ediyor. Ama bu, toplumun değişik kesimleri arasındaki güç dengelerine yansıyan, baştan beri söylediğim gibi, kapitalist bir gelişme sürecinin de tarihi olduğu için, bir sınıflaşma sürecinin kristalize olduğu bir dönem; hem burjuvazi, hem işçi sınıfı açısından.

Aynı zamanda da neyi görüyoruz? Toplumsal sınıfların temsil mekanizmalarının sadece ve sadece partiler düzeyi ile sınırlı kalmadığı bir gelişmeye tanık olunmakta. Sağda da solda da bunu görmek mümkün. Bir yandan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi gibi partiler ciddi yeniden yapılanma sancuları çekerken ve parçalanmalara tanık olurken, öte yandan artık sınıflar siyaset sahnesine sadece ve sadece siyasi partiler aracılığıyla çıkmıyorlar, sendikalarıyla çıkıyorlar, işadamları örgütleriyle çıkıyorlar. 12 Mart, bu anlamda bir ara durak belki, 12 Marttan sonra bunun giderek hızlandığını görüyoruz. Giderek bir parçalanmayı, bir çeşitliliği de beraberinde getiriyor. Türkiye siyaseti açısından bence önemli olan değişim şu: odalar, dernekler, sendikalar, doğrudan doğruya siyasi aktör kimliği kazanan sınıf örgütleri olarak ortaya çıkıyorlar. O açıdan da çok çarpıcı. Bugün moda olan terminolojiyle söylersek, sivil toplumun çok hareketli olduğu bir dönem 1970'li yıllar. Kimse o günü öyle okumamakla beraber, 1990'lardan, 2000'li yıllardan, o döneme baktığınızda çok hareketli bir sivil toplum var 1970'li yıllarda. Ama o gün itibarıyla sınıf temelli siyaset esas olduğu için, o günkü koşullarda kimse bunu bir sivil toplum-devlet çatışması olarak da görmüyor. Doğrusu da bu zaten. Çünkü doğrudan siyasal iktidar mücadelesi veren ya da verdiğini düşünen, sınıf temelli siyaset yapma uğraşındaki çeşitli örgütleri içinde barındıran, çok hareketli bir sivil toplum olduğunu görüyorsunuz.

Bu hareketli sivil toplumu ortaya çıkaran önemli etkenlerden biri, az önce vurguladığım gibi, siyasi partilerin temsiliyet sorunu diye tanımlanan bir krizi yaşamaya başlamalarıydı. Özellikle sermaye kesimi açısından daha

1946'dan itibaren her zaman için ikinci, üçüncü partiler sahneye çıkmakla birlikte, 12 Mart öncesinin tanımlayıcı özelliklerinden biri, tek parti iktidarlarının süregelmiş olmasıydı; Demokrat Parti deneyimi var, ondan sonra bir Adalet Partisi deneyimi var. Alternatiflerini yok edebilmişler, eritebilmişler büyük ölçüde. Ama 1973 sonrasında artık öyle bir durum söz konusu değil. Ne geliyor gündeme; Milliyetçi Cephe iktidarları geliyor. Bunun anlamı şu; hiçbir sağ parti, farklı toplumsal kesimlerin, yani burjuvazinin katmanlarının temsil sorununa tek başına çözüm getirme konumunda değil. Diğer bir deyişle, esas itibarıyla tek bir parti içinde barındırılmayacak bir çeşitliliğin, farklılaşmanın beraberinde getirdiği temsiliyet sorununun bir dışavurumuydu Milliyetçi Cephe hükümetleri, bu soruna bir çözüm olmaktan ziyade. Bu soruna Milliyetçi Cephe stratejisi çerçevesinde çözüm bulma girişimlerinin çarpıcı bir özelliği ise, neo-faşist unsurları ve İslâmcı retorikleri içerdikleri ölçüde, sorunu giderek bir rejim bunalımına dönüştürmekte işlevsel olmalarıydı. Ancak, Antonio Gramsci'nin siyaset bilimine kazandırdığı terimlerle ifade edecek olursak, yeni bir "tarihsel blok" oluşturma çabalarının başarısız kalması sonucu ortaya çıkan bu durum bir hegemonya bunalımı olarak da nitelenebilirdi.

Sol açısından da, durum çok farklı değildi. Gerek CHP'nin, gerekse CHP dışındaki "sosyalist" partilerin, kendi açılarından, temsiliyet sorunu yaşadıkları yadsınması kolay olmayan bir olguydu. Kendisini sosyal demokrat bir parti olarak nitelediği ölçüde itibar kazanmaya başladığı gözlenirse ve mevcut seçim sistemi nedeniyle tek başına iktidar olamadığı saptansa da CHP'nin, söz konusu hegemonya bunalımına, hele ağırlaşan ekonomik bunalım koşullarında bir çözüm getirmesi söz konusu olamayacaktı.

Bu koşullarda, 1980 sadece iktisat politikalarında yeni bir yönelimi değil, aynı zamanda bu yaşanan toplumsal bütünlüğü yeniden kuramama krizine de bir çözüm getirme bağlamında, bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Ne kadar başarılı bir çözüm? İsterseniz ona 1990'ları ve günümüzü tartışırken değineyim. İsterseniz şöyle yapalım: 1980 sonrası ikinci tura bırakalım, ve 1970'lerdeki bir başka önemli olguya da kısaca değinip noktalayayım sözlerimi. Şöyle bir saptama yapma gereği var: Dış parametrelerin de -dış ilişkiler bağlamında değil- Türkiye'deki siyasi ve ekonomik gelişmeleri belirleme anlamında giderek önem kazandığı bir dönem 1970'ler. Bunu söylememin nedeni sadece 1970'lerin ortalarından itibaren giderek belirginleşen bir ekonomik kriz değil. Aynı zamanda Türkiye'nin kaderine bugüne kadar damgasını vuracak bir Avrupa projesinin, Avrupa bütünleşme projesinin de etkilerini, yansımalarını görmeye de başladığımız

bir dönüm noktası olması. Çünkü 1970, Avrupa Ekonomik Topluluğuyla Katma Protokol'un imzalandığı yıl. Ve 25 yıllık bir gelişme perspektifi sunuyor Türkiye'ye. Ama o yıllarda yapılan tartışmalar hatırlanacak olursa, gerek kalkınma hedefleri, gerekse dünya ekonomisi içinde Türkiye'nin konumu açısından bu anlaşmanın çok belirleyici olacağını varsayıldığı bir gerçek. Bu tartışmalara taraf olanların hepsi için geçerli, bu perspektifi benimseyenler için olduğu kadar, karşı çıkanlar açısından da. Gerek siyasi partilerde, gerek o dönem için yeni sayılan siyasi aktörler dediğim sınıf örgütlerinde bunların yansımalarını görmek mümkün. Özetle, Türkiye'nin Avrupa bütünleşme sürecine katılımı, sanayileşme, kalkınma sorunsalı çerçevesinde tartışılmaktaydı o yıllarda, demokratikleşme sorunsalı çerçevesinde değil. Çünkü 1961 Anayasası temelinde oluşan demokratik bir devlet biçimi söz konusuydu; bunun içerdiği toplumsal güç dengelerini sürdürmek, daha önce sözünü ettiğim hegemonya bunalımı çerçevesinde giderek olanaksızlaşmakla birlikte.

Oturum Başkanı- Dr.Yalman, Dr.Köse'nin analizini siyasi bir düzlemde tamamlayan çok ilginç ve yararlı bir sunuş yaptı. Burada 1923'ten 1980'e kadar olan dönemin sürekliliğini ve özünde bir kapitalist gelişme stratejisinin değişen dünya koşullarına uyum gösterme yeteneğine dikkati çekti; ama özellikle 1960'tan sonraki önemli bazı dönüşümler Dr. Yalman'ın dikkatinden kaçmadı. 1960'tan sonra otoriter devlet geleneğinin sarsılması ve siyasi partilerin toplumu temsil etme sorunsalıyla karşı karşıya kalmaları, yani burjuvazinin ve emekçilerin sınıflaşma süreci içinde partiler dışındaki kanalların giderek güç kazanmaya başlaması, Avrupa projesinin 1970'li yıllarda giderek büyük bir etkinlik kazanması ve nihayet 1970'li yıllarda burjuvazinin bir tek parti egemenliği etrafında sürdürülemeyecek bir hegemonya bunalımıyla karşı karşıya kalması, Dr. Yalman'ın yorumlarına göre, bizi 1980'de bir açmazla karşı karşıya bıraktı ve toplumsal bütünlüğü yeniden inşa etmek üzere yeni bir modelin 1980'li yıllarda oluşturulmak istenildiğine tanık olduk. Tabii, bunun ne ölçüde başarıyla uygulandığı, ikinci turdaki tartışmalar sırasında daha net olarak ortaya çıkacak. Ben, sözü Dr. Aydın'a bırakıyorum.

Dr. Mustafa AYDIN- Teşekkür ederim sayın başkan. Ben de analizime Galip Yalman'ın konuşmasının başında işaret ettiği noktadan başlamak istiyorum: "Türkiye'de 1923'ün farklı yorumlamaları yapıldı, yapılıyor. 1923'ün bir kırılma noktası mı, yoksa sürekliliğin değişik bir versiyonu veya yumuşak bir geçiş olup olmadığı tartışmaları yapılıyor" dedi. Dış politika açısından baktığımızda, ben böyle bir tartışma görmüyorum. Çünkü

1923 tarihi çok açık bir şekilde dış politikada imparatorluk-cumhuriyet farkını ortaya koyuyor. İçerideki siyasi dengelerin devamı, sınıfların devamı ve benzeri oluşumlarda bir devamlılık söz konusu olabilir. Fakat, dış politika uygulamaları açısından baktığımızda, 1923'le birbirinden kesin bir şekilde ayrılan iki farklı devlet modeli söz konusu. İmparatorlukların dış politikaları kaçınılmaz olarak yayılmacıdır, dışarıya açıktır, toprak elde etmek üzerinedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunda, ekonomisi de büyük ölçüde toprak kazanımlarına dayalı olduğundan, bunu çok daha yaygın ve belirgin bir şekilde görmüşüzdür. Bu nedenle, eğer devlet yapısı olarak imparatorluk şeklinde örgütlenmişseniz, toprakları genişletme güdüsü kural, statükoyu koruma istisnai dış politika yönelimidir. Nitekim, imparatorluklar dış politikalarında durağanlaştıklarında ve sınırları açısından statükoyu savunmaya geçtiklerinde, sıklıkla gerileme de başlamış demektir. Cumhuriyetlerde ise, bu illâki böyle olmak zorunda değil. Elbette yayılmacı cumhuriyetler de söz konusudur, fakat cumhuriyetlerin genel dış politika uygulamaları daha çok sahip oldukları sınırların korunmasına yöneliktir; yayılma ve genişleme ise imparatorluklarla karşılaştırıldığında çok daha istisnaidir. Bunun siyasi-sosyolojik nedenlerine burada girmeyeceğim. Fakat, bu açıdan Türkiye için 1923'te cumhuriyetin ilan edilerek yönetim tarzının değiştirilmesinin önemli bir kırılma noktası olduğunu tekrar vurgulamak istiyorum.

1923'den bugüne kadar geçen 80 küsur yıla dış politika açısından baktığımızda, hem bazı ilginç sürekliliklerin olduğunu (hemen hemen hiç değişmeden gelen bazı uygulama ve prensipleri biraz sonra örneklendireceğim), hem de aynı zamanda kırılmadan çok esneme olarak tanımlanabilecek bir takım dönüşümler yaşandığını görmek mümkün. Türk dış politikasında aşağı yukarı 80 yıllık süreç içerisinde ciddi dönüşümler anlamında bir kırılma olmamasına rağmen, belirli esneme ve yön değiştirmeler hep olagelmıştır. Fakat bunlar büyük oranda yumuşak geçişler olmuş, çok sert yön değişimler ise gündeme gelmemiştir.

Tabii, dönemselleştirmek çabası içerisinde meseleye bakarsak, o zaman dış politika açısından şöyle basit bir dönemselleştirme yapmak mümkün: Atatürk dönemi olarak da adlandırabileceğiniz 1919-39 dönemi ya da 1923-39 döneminin özellikleri itibarıyla dış politikada bağımsız, bağlantısız ve içe dönük bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. İçe dönüktür; çünkü mümkün olduğunca sınırlar dışında sorundan kaçınarak, ülke içerisinde reform, devrim, değişim mücadelesine odaklanmak istenmiştir. Dolayısıyla dış politikada mümkün olduğunca bağımsız, mümkün olduğunca çatışmadan uzak bir politika izlenmesi çabası söz konusu. Tabii, onu hemen

takip eden dönem (1939-45), uluslararası ilişkiler açısından çok atipik bir dönem (bir dünya savaşı dönemi) ve o anlamda Türkiye'nin dış politikasında kırılma var mı, yok mu diye bakmak mümkün değil. Fakat, İkinci Dünya Savaşı sonlanmaya yakinken, dünyadaki önemli bir konjonktürel değişimin Türkiye'ye yansımaları görüyoruz. Uluslararası sistemin Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki çok kutuplu düzeninin artık yerini iki kutuplu dünyaya bırakmaya başlaması, Türkiye'nin de dış politikasında ilk esnemeyi, ya da Galip Yalman'ın kullandığı ifadeyle, ilk kırılmayı beraberinde getirmiştir.

Bu döneme kadar benim bağımsız, bağlantısız ve büyük ölçüde içe dönük olarak ifade ettiğim dış ilişkiler ve dış politika, İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası konjonktürün de etkisiyle bağımlılığa doğru bir gidişat başlatmıştır. Buradaki bağımlılıktan kasıt Batı bağımlılığıdır. Her ne kadar bu dönemi Türkiye'de "Batı yanlılığı" olarak okuyanlar da varsa da, ben en azından aşağı yukarı 1960'lı yılların ortasına kadar olan dönemi büyük ölçüde Batı bağımlılığının dış politikada yerleştiği dönem olarak görüyorum. Bunun pek çok örneği vardır; fakat çarpıcı bir örnek, Üçüncü Dünya devletleri bağlantısızlık girişimi çerçevesinde 1955'de Bandung'da bir araya geldiklerinde, Türkiye'nin önce buna engel olmaya çalışması; ardından ABD'nin ısrarıyla "Batı'nın temsilcisi" olarak toplantıya katılarak, diğer ülkelere yaptıklarının ne kadar yanlış olduğunu anlatmaya çalışmış olmasıdır.

1960'ların ortalarını Türk dış politikası açısından yeni bir önemli kırılma noktası olarak değerlendirmek mümkün. İç politikada olduğu gibi dış politikada da Türkiye'de 1960'ların başından itibaren bazı ilginç oluşumların bir araya geldiklerini ve aşağı yukarı 1960'ların ortasında yeni bir dönüşüme neden olduklarını görüyoruz. Yine 1960'ların başından itibaren dünyada meydana gelen bazı sistemsel değişimler (dünyadaki katı iki kutupluluğun yavaş yavaş gevşek iki kutupluluğa doğru evrilmesi ve ardından çok kutupluluğa geçiş sürecine girmesi) Türk dış politikasındaki değişim için tetikleyici olmuştur. Sistemsel değişimin yanı sıra, Türkiye'den binlerce kilometre uzaktaki Küba krizi nedeniyle Türkiye'nin taraf olmadığı bir çatışma vesilesiyle sırf kendi topraklarında nükleer başlılar konuşlandırılmasına izin verdiği için süper güçler arası bir gerilimde nükleer saldırıyla karşı karşıya kalabileceğinin farkına varılması, Türkiye'de yöneticileri sarsarak ülkelerinin uluslararası konumunu gözden geçirmelerine neden olmuştur.

Fakat Türk dış politikasında bu dönemde kırılmaya neden olan en önemli unsur (ki etkilerini bugüne kadar da devam ettirmiştir) Kıbrıs meselesidir.

Kıbrıs merkezli gerilimler Türkiye'yi, İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen ve o güne kadar Soğuk Savaş döneminde devam eden "kendi bölgesel ve ulusal politikalarını ve çıkarlarını uluslararası sistemin iki kutuplu düzleminde kutup liderinin politikalarıyla uyumlaştırma ve içerisinde olduğu bloğun genel tercihleri içerisinde eritme çabası" olarak açıklanabilecek politika yaklaşımını sona erdirme noktasına taşımıştır. Çünkü Kıbrıs, Türkiye'ye çok yakın bir sorun olmasının yanı sıra, ülkede milliyetçi hissiyatı harekete geçiren bir unsur olarak öne çıkmıştır. Tabii, Kıbrıs'la bağlantılı çeşitli diğer uluslararası gelişmeler de (örneğin 1964 Johnson Mektubu), tabir yerindeyse, Türkiye'yi yine çok ciddi bir şekilde sallayarak kendine getirmiştir. Çünkü aniden Johnson Mektubu gibi pek de diplomatik olmayan sert bir uyarıyla karşılaşan Türkiye, 1945'ten beri dış ilişkilerini dayandığı ittifak politikalarının kendisinin sandığı çerçevede gelişmediğini, müttefiklerinin kendi çıkarları gerektirdiği takdirde Türkiye'yi bir anda yalnız bırakabileceklerini görmüştür. Bu gelişme Türkiye'de belki de ilk defa dış politikanın ciddi anlamda sorgulanmasına giden süreci açmış ve Türkiye'nin dış politikasında yine ilk defa çok sesliliğe veya demokratikleşmeye yol açmıştır.

O kadar ki, 1960 darbesinden sonra yapılan Anayasanın serbestlik ortamında dahi dış politika, iç siyasetin aksine, hâlâ dar bir elit grubun ilgilendiği, karar vermeye katıldığı ve sorunları tartıştığı bir alan olarak kalmaya devam etmişti. Daha önce de zaten yönetici elitler işi götürüyordu. Fakat Kıbrıs'la bağlantılı gelişmeler ve bu vesileyle kamuoyunun ilgisinin dış politika konularına çekilmesi Türkiye'de bir daha geri döndürülemeyecek bir süreci başlatmıştır. Bu çerçevede, halkın da artık daha fazla dış politika konularına müdahil olmaya başlamasıyla birlikte Türkiye'nin dış ilişkilerindeki Batı bağımlılığının artık yaygın bir şekilde sorgulanmaya başladığını ve yavaş yavaş değişim sürecinin devreye girdiğini görüyoruz. Bu ortamda, pratikte hepsi de aynı noktaya işaret eden, Dışişleri Bakanlığı içerisinde geliştirilen "çok taraflı dış politika" arayışı, Dışişleri Bakanlığı dışında özellikle sol aydınlar arasında gündeme gelen "üçüncü dünyacılık" ile sağ kesimler arasında dillendirilen "daha kişilikli dış politika" arayışları Türkiye'nin belli ülkeler grubuna bağımlılıktan kurtulup kendi ulusal çıkarlarını daha öne çıkartma çabası olarak değerlendirilmelidir.

Bu dönüşümü takip eden süreçte bu çabadan beklenen, Türkiye'nin dış politikasında yeniden 1919-1939 dönemine benzer bağımsız/bağlantısız bir yönelime geçişidir. Fakat bu beklenti gerçekleşmemiştir. Çünkü hem dünya konjonktürü 1919-1939 döneminden çok farklılaşmıştır, hem de Türkiye 1970'lerde 1919-1939'dan çok farklı bir iç siyasi düzleme oturmaktadır.

Galip Yalman aynı dönemde Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin canlandırılmasının söylenebileceğini belirtti. Bu, bir başka açıdan baktığınızda, Türkiye’de iç siyasetin 1970’lerde tamamen ideolojik kutuplaşmaya yönelmesine ve radikalleşmesine işaret ediyor. Nitekim, önce basit öğrenci hareketleri olarak başlayan süreç, 1970’ler boyunca toplumsal düzeyde genişleyen gruplaşma ve radikalleşme sonucunda siyasetin ve siyasi kadroların tamamen iç politik sorunlara yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, özellikle 1973 petrol krizinden sonra 1970’li yılları Türk dış politikasında hareketsizliğin ağır bastığı "kayıp yıllar" olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü iç sorunların yoğunluğu nedeniyle dış ilişkilerde hemen hemen hiçbir girişim yapılamamıştır.

Bir ülkenin uluslararası ilişkilerinde etkili olabilmesi için ülke içerisinde birtakım sağlam temellerinin olması lazım. Özellikle gerekli olan siyasi denge ve istikrarın yanı sıra, sağlam bir ekonomik temel ve belli oranda silahlı gücünüzün olması gerekiyor. 1970’ler Türkiye’nin tüm bu alanlarda erozyona uğradığı yıllardır. Dolayısıyla dış politikada tamamen günü kurtarmaya yönelik politikaların ağır bastığı bir dönem yaşanmıştır. Bu sürecin ve dönemin uzun vadeli etkilerini ise 1990’ları ve hatta 2000’leri konuştuğumuzda tekrar göreceğiz. 1970’lerde yapılmış olan birtakım hataların, tercih edilmiş bir bazı alternatiflerin sonuçlarını yine 1990’lar ve 2000’lerde göreceğiz.

Fakat, ondan önce 1980, Türkiye’nin ekonomi ve siyaseti açısından önemli bir kırılma noktası olarak üzerinde durulması gereken bir tarih. Fakat, her ne kadar 1980 darbesi ve takip eden gelişmeler Türkiye’nin sosyopolitik yaşamında önemli ve belirgin bir kırılmaya işaret ediyorsa da, dış politika açısından da bu denli açık ve belirgin bir kırılma hemen göze batmıyor. Tabii, 1980’ler sadece 70’ler gibi tamamen hareketsiz ve etkisiz bir dış politika döneminin ardından geldiği için belirgin bir yanılsamaya neden oluyor: Sanki Türkiye’nin çok daha aktif, hareketli bir döneme girdiği gibi sanısını beraberinde getiriyor. Ben aksine çok ciddi, ani bir kırılma olduğunu sanmıyorum. Fakat, 1980’in Türk dış politikası üzerindeki etkisi daha uzun dönemde, yavaş yavaş ortaya çıktı. 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonominin dışa açılması, daha sonra yine aşağı yukarı 1980 darbesiyle birlikte Türkiye’deki iç siyasi gelişmelerin özellikle Batı Avrupalılar tarafından çok fazla eleştirilmeye başlanması, demokratikleşme süreci, insan hakları problemleri ve benzeri diğer sorunlar, bir anda Türkiye’nin iç politikaları ve iç ekonomik gelişmeleriyle dış politikasını birbirine bağladı. Böylece iç ve dış politikaları birbirine belirgin bir şekilde ilişkilendirilen Türkiye’de bir

tarafında yaşanan bir sorun, diğer tarafı da çok ciddi olarak etkilemeye başladı. Bu anlamda baktığımızda, özellikle ekonomide dışa açılmayla dış politikada da dışa açılmanın beraber geldiğini görebiliyoruz. Bu gelişmeyi tam olarak nasıl yorumlamak gerektiği konusunda emin değilim; fakat dış politikadaki bu yeni dışa açılmayı bu dönemde dışın etkilerine daha fazla maruz kalma ve yönlendirilme olarak görmek gerektiğini düşünüyorum.

Türkiye'de bu dönemdeki en ciddi dış politika tartışmalarının, kendilerine statükocular denilen -ki, onlar statükocu olduklarını söylemiyorlardı, ama karşı taraf onlara statükocu diyordu- ve yine kendilerini "aktif dış politika arayıcıları" olarak adlandıran iki grup arasındaki çekişmeden kaynaklandığını görürüz. Fakat bu gruplara daha yakından baktığımızda, özellikle ideolojik anlamda bir bütünlük oluşturmadıklarını görürüz. 1970'lerde farklı siyasi taraflarda bulunmuş grupların 1980'li yıllarda dış politika açısından statükocu ve değişimden yana gruplar olarak iki genel yafta altında toplandıklarını görürüz. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye'de kendilerine "Yeni Osmanlılar" ya da "Osmanlılar", "Liberaller", "İkinci Cumhuriyetçiler" v.b. çeşitli isimlerin takıldığı bazı grupların dış politikada çeşitli farklı taleplerle gündeme geldiklerine tanık olduk.

Bütün bu dönemler boyunca dış politikada değişimler veya esnemeler olurken, iki önemli unsurda süreklilik var: dış politika yönelimi anlamında statükoculuk ve Batıcılık ya da Batı yanlısı olmak. Burada "Batı yanlısı olma" kavramını basitçe "Batıcı olma" anlayışından daha farklı ve geniş bir anlamda kullanıyorum. Statükoculuğun tanımlanmasında ise zaman içerisinde önemli bir değişim olduğunu kanaatindeyim. İlk başlarda statükoculuk, uluslararası klasik dış politika literatüründe kullanılan anlamında varolan düzenin korunması olarak algılanırken, bugün gelinen noktada artık hareketsizlik, hiçbir şey yapmama, taraf olmama gibi anlamlarda kullanılır hale gelmiştir. Statükoculuk, normal anlamında ele alındığında, varolan statükonun-düzenin-yapının korunması için harekete geçmeyi de içeren bir dış politika yaklaşımıdır. Bu anlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk dış politikasında statükoculuğun belli bir mantığı ve nedeni vardı: Bulunduğu coğrafyada Türkiye'nin komşu olduğu herhangi bir bölgedeki (Ortadoğu'da, Kafkasya'da ya da Balkanlar'da) mevcut dengelerin değişmesi durumunda, bunun Türkiye'nin sınırlarını da etkileyebileceği veya Türkiye'nin sınırlarını da sorgulamaya açabileceği endişesinden dolayı statükocu bir tavır rasyonel bir tercih olarak öne çıkmaktaydı. Elbette, Hatay ve Kıbrıs bu ısrarlı tercihin istisnaları olmuştur; ama bunlar istisna olarak kalmış, genel bir politika yönelimine dönüşmemiştir. Fakat 1980'li yılların iç siyasal ve sosyal

dönüşümlerinden sonra 1990'larda ve şimdi de 2000'li yıllarda bu statükocu tavır, varolan statükonun korunması için bir çaba göstermeyi bile zül kabul eden, "aman bir tercih yapmayalım, bugün de böyle geçsin" tarzında belirgin bir hareketsizlik tavrına dönüştü. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında 1970'lerdekine benzer bir etkinsizliği beraberinde getiriyor. Tabii aradaki fark, 1970'lerde bu sürecin yoğun iç siyasi karmaşa sonucu ortaya çıkması, bugünse açıklanması çok daha zor bir siyasi hareketsizlik psikolojisi ve çeşitli siyasi tercihlerin beraberinde getirebileceği değişimlerden duyulan tedirginlik sonucunda gelişiyor olmasıdır. Bu henüz dış politikada bir kırılmaya işaret etmiyor; fakat yine de Türk toplumundaki ve özellikle üst düzey yönetim kademesindeki bir değişime, düşünce tarzında bir içe dönüş ve konservatizme işaret ediyor. Bu sürecin nereye kadar uzanacağı ve bizi dış politikada nerelere götüreceği henüz pek belli değil; fakat dış politikada pek normal olmayan İngilizce'de inertia olarak ifade edilebilecek bir içsel hareketsizlik-tepkisizlikle ortaya çıkan "tercihte bulunmama tercihi" ve tedirgin bir beklenti olduğu da açık.

1980'li yılları konuşurken birden 2000'lere geçtik; ama gelişmelerin birbirine bağlı olması ve o günkü tercihlerin sonuçlarını bugün görüyor olmamız, bu tür bir sıçramayı gerekli kıldı. Tekrar kaldığımız yere dönersek; 1980 darbesinin etkilerinden sonra, Türk dış politikadaki ilk önemli değişim süreci 1989-1991 döneminde uluslararası sistemdeki dönüşümler sonucunda geldi. Bu konuya da kısaca değinip, orada bırakacağım. 1991 dünya konjonktürü için çok önemli bir kırılma noktası: Soğuk Savaşın sona ermesi, iki kutupluluğun ortadan kalkması ve uluslararası sistemin tek bir ülkenin diğerlerinin üzerinde hakimiyet kurduğu bir yapıya doğru evrilmesi sonucunda uluslararası sistemde hepimizin yıllardır alıştığı oyunun kuralları ve genel olarak devletlerin dış politika yapımı sürecinin çerçevesi radikal biçimde değişti. Bu gelişmenin etkilerini ikinci turda daha ayrıntılı değerlendirebiliriz. Şimdilik 1989-1991 döneminin dünyadaki bu değişimin yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı ve bizim de bunun Türk dış politikasındaki etkilerini hissetmeye başladığımız dönem olduğunu söylemek yeterli olacaktır.

Burada ayrıca 1980'le birlikte başlayan iki unsurun giderek yoğunlaşmaya başladığını gördük. İlk olarak, Türk ekonomisinin ve iç siyasetinin dışa açılmasıyla birlikte başlayan iç ve dış politika arasında teoride varolan sınırın tamamen ortadan kalkmasına tanık olduk. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle ilişkilerinin giderek yoğunlaşmasıyla birlikte dış politikada da Türkiye'nin uluslararası ilişkileriyle iç siyasi ve ekonomik ilişkilerinin

tamamen birbirinin içine geçmeye ve birbirini çok yakından etkilemeye başladı. İkinci olarak, bu değişim sürecinde Türkiye’de özellikle aktif dış politika arayıcılarının çabalarıyla daha önce hiç kullanılmayan bir terminoloji Türk dış politikasında gündeme geldi: Türkiye’nin bölgesel güç olması. Bu belki yine çok önemli bir kırılma noktası değildir; fakat Türk dış politikasında önemli bir söylem değişimine işaret ediyor. Üstelik, bu da muhtemelen bir yanılısamaya dayanıyor. O da, 1980’li yıllarda Türkiye’nin ekonomisinde ve diğer ulusal güç unsurlarında ciddi bir sıçrama olduğu yanılısamasıdır. İlk bakışta hakikaten Türkiye’nin ekonomisinin ciddi anlamda geliştiğini düşündürecek işaretler; ordusunun ve ateş gücünün ciddi anlamda değiştiğine, güçlendiğine işaret edecek unsurlar olmasına rağmen, bunları pratiğe, yani dış politikada bir güç unsuruna dönüştürme aşamasında Türkiye’nin 1990’lı yıllarda "bölgesel güç olma" söyleminde başarısız olduğunu ve pek çok örnekte geriye dönüş yapmak zorunda kaldığını görüyoruz.

Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri özetlediğimiz bu değişik dönemlere bakarken, tüm değişimlere rağmen, iki sürekliliğin varlığını bir kere daha vurgulamak istiyorum: Statükoculuk ve Batı bağlantısı. Bütün bu dönemlerde dış politikanın dış baskılardan görece olarak bağımsız veya özerk olduğu alt dönemlerden bahsetmek de mümkündür. Özellikle 1919-1939, 1965-1975 dönemlerini iki görece özerklik dönemleri olarak tanımlamak mümkün. 1945-1965 ve 1980-1991 dönemleri ise dış politikada görece bağımlılık veya daha az özerkliğin yaşandığı süreçler olarak tanımlanabilir. Bunlar dışında kalan iki dönemden 1939-1945 çok istisnai bir dönem, 1975-1980 ise içe kapanıklık dönemi. Son on yılı ise bir sonraki turda değerlendiririz.

Oturum Başkanı- Çok teşekkür ederim. Aynı dönemi bu kez Fatih Tayfur’un değerlendirmesiyle izleyelim.

Dr. Fatih TAYFUR - Ben de teşekkür ederim.

Ben Mustafa Aydın’a birçok noktada katılıyorum. Ancak meseleye daha bütüncül bir çerçeveden bakmak belki daha faydalı olabilir diye düşünüyorum. Bahsettiğimiz iktisat, siyaset ve dış politika alanları, benim görebildiğim kadarıyla birbirinden çok bağımsız işleyen alanlar değil. Yani, bu alanlardan birinde ortaya çıkan bir değişiklik veya farklılaşma, diğer alanlarda da etkisini gösteriyor; ya da bir alanda ortaya çıkan değişiklik, aslında diğer bir alanda ortaya çıkan değişikliğin yansıması olabiliyor. Buradan yola çıktığımızda, Türk dış politikasının, dünyadaki belki de bütün dış politikaların, ve hatta dünyadaki diğer bütün iktisadi, siyasi gelişmelerin bir biçimde bel-

li bir sistemsel-yapısal devinimden kaynaklanan değişikliklerle bir arada değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ahmet Haşim bu duruma iktisat alanı açısından değindi. Burada, dış politikaya ve Türk dış politikasındaki değişimler, kırılmalar veya esnemeler meselesine bakarken, bunların dünyadaki veyahut da dünya-kapitalist sistemindeki süreçlerden ve gelişmelerden çok fazla etkilendiğini ve bağımsız olmadığını düşünüyorum.

Burada sistemden etkilenme meselesinin önemli bir nokta olduğunu hemen belirteyim. Böylece dünya-kapitalist sistemindeki gelişmelerle Türkiye'deki dış politika hareketliliğinde paralellikler kurabiliyor, birtakım çikarsamalar yapabiliyoruz. Ancak bu ifade, Türkiye ya da başka bir ülkedeki dış politika gelişmesi, veyahut da iktisadi ya da siyasi bir gelişme, tamamıyla dünya-sistemindeki gelişmelerden etkileniyor, ona göre şekilleniyor ve gelişme gösteriyor anlamına gelmiyor. Bu ifade, dünya-sistemindeki (yapısal) değişimlerin, gelişmelerin herkes için yeni bir ortam hazırladığı, yani dünyadaki tüm ülkeler ve diğer aktörler için yeni fırsatlar ve engeller yarattığı anlamına geliyor. Bazı ülkelerin, kendi iç yapılarında varolan gruplar -bunları sınıf diye de adlandırabilirsiniz, toplumsal çıkar grupları diye de adlandırabilirsiniz- dünya-sistemindeki büyük-küçük yapısal değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkabilen fırsatlardan yararlanma ve engellerle savaşıma yeteneğine ve/veya isteğine sahip toplumsal gruplar/sınıflar olabilirken, diğer bazı ülkelerdeki toplumsal gruplar/sınıflar ise bu fırsatları kullanma, güçlüklerle savaşıma yeteneğine ya da isteğine sahip olamayabiliyorlar. Bence, bu durumu genel bir yaklaşım olması itibariyle, önemli bir nokta olarak koymakta fayda var. Başka bir deyişle, dünya-sistemi belirleyici olmakla birlikte, dünya-sistemindeki değişimler esnasında ülkelerin kendi içlerindeki dinamikler, iç aktörler (sınıflar, toplumsal gruplar) bir biçimde bu süreci kendi ülkeleri açısından farklı noktalara taşıyabilme yeteneğine de sahiptir. Ben, toplumsal sınıfların ve çıkar gruplarının sistemler ve yapılardan etkilendiklerini, ancak bunların karşısında da tamamen edilgen olmadıklarını, değişimi yönlendirebilme şansına sahip olabildiklerini düşünüyorum.

Bu noktadan Türkiye Cumhuriyetinin dış politika tarihine baktığınız zaman, 1923'den bu yana Türkiye Cumhuriyeti Devleti hem dış politika açısından, hem de siyasi ve iktisadi açıdan kendini bir ulus-devlet çerçevesi içerisine sokmak durumunda kalmıştır. Yani, bir ulus-devlet iktisadi uygulamak, bir ulus-devlet iç siyasi yapılanması oluşturmak ve bununla bağlantılı olarak da bir ulus-devlet dış politikası sürdürmek durumunda olmuştur. Çünkü, dünya-sisteminin siyasi yapılanması ulus-devlet üzerine inşa edil-

miş durumdadır ve böyle bir uluslararası yapılanmada varolmak istiyorsanız, imparatorluk ya da başka bir siyasi sistemle bunu başarmanız mümkün değildir. Böylece 1923'ten sonra, Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluğun fütihat politikasından vazgeçen, anıa bunun yanı sıra da kendi toprağından, kendi egemenlik alanından da herhangi bir biçimde bir ödün vermeyen bir tavır içerisinde, bir ulus-devlet dış siyaseti uygulamaya çalışıyor. Bu da, ilkokuldan beri duyduğumuz ve Türk dış politikasının temel yönelimi ve prensibi olarak ortaya konulan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" özdeyişinin altında yatan ve anlatmaya çalıştığı temel anlayıştır. Yani "Yurtta Sulh" dediğiniz zaman, "ben kendi ülkemin içerisinde, kendi ülkeme başka birisinin müdahale etmesini istemiyorum, benim egemenlik alanıma kimse müdahale etmesin", ve arkasından "Cihanda Sulh" dediğiniz zaman da, "ben de diğer ulus-devletler gibi, başka ulusların, başka devletlerin toprağına veyahut da başka ulusların egemenliğine müdahale etmeyeceğim" diyorsunuz. Böylece, bu ulus-devlet olma, ulus-devlet dış politikası yürütmenin, belli başlı temel unsurlarından biri olarak, 1923'den itibaren uygulanıyor. Bahsettiğim gibi, İmparatorluk politikası bir tarafa bırakılıyor ve böylece Türkiye kendini siyaseten, iktisaden ve uluslararası ilişkiler veya dış politika alanında dünya-sisteminde varolan egemen yapıya oturtuyor, uyum sağlıyor. Zaten Türkler bu yolu seçmemiş olsalardı, Türkiye Cumhuriyetinin kurulması belki mümkün olamazdı; yani, dünya-sisteminin liderlerinin bu coğrafyada ulus-devlet dışında farklı bir siyasi örgütlenmeye müsaade etmesi herhalde mümkün olamazdı. Örneğin o dönemde Türkiye Cumhuriyeti yerine, "Türkiye İmparatorluğu" diye bir siyasi yapının, veya modern ulus-devlet karakteri olmayan başka bir siyasi yapının ortaya çıkması mümkün değildi.

Buradan devam edersek, daha önce belirttiğim çerçevede, yani dünya-sisteminde yaşanan değişimler ve devinimlerden yola çıkıp, ülkelerin bu değişim ve gelişmelerle uygun biçimde dış politika, iktisat ve siyaset takip ettiklerini düşündüğümüz zaman, Türkiye Cumhuriyetinin de kuruluşundan sonra dünya-sisteminde meydana gelen gelişmelerle paralel siyasetler yürüttüğünü görüyoruz. Baktığınız zaman, iki savaş arası dönemde, yani Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasından İkinci Dünya Savaşına kadar geçen dönemde dünya kapitalist-sistemindeki, kaotik düzeydeki uluslararası iktisadi, siyasi, diplomatik ve askeri krizler dönemi ve sistemin kendini nasıl tanımlaması ve yeniden nasıl üretebileceği konusunda ortaya çıkan problemler, bir anlamda Türkiye'nin tarihin o anında varolan toplumsal güçlerine birtakım fırsatlar yaratıyor, ve bu aktörler Türkiye Cumhuriyeti adına, bu değişim süreci içerisinde bu fırsatlardan yararlanmak istiyor ve

yararlanıyorlar da. Örneğin, 1936'ya baktığınız zaman, Montrö Anlaşmasıyla kısıtlı egemenlik haklarını genişletmede, daha sonra da 1938'de Misak-ı Milli sınırları içerisinde tanımlanan Hatay'ın –burada Misak-ı Milli kavramını altını bunun yayılmacılık olmadığını belirtmek için çizmek istiyorum- bir referandumla Cumhuriyetin topraklarıyla bütünleştirilmesinde, toplumsal aktörlerin bu dönemde ortaya çıkan fırsatlardan nasıl yararlandığını, engellerle nasıl uğraştığını açıkça görüyoruz. Bu da, sistemden kaynaklanan fırsatların, toplumsal aktörler tarafından değerlendirilerek, dış politika başarıları olarak Türkiye Cumhuriyetinin hanesine yazılması biçiminde sonuçlanıyor.

Hemen ondan sonraki döneme, yani İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle başlayan döneme geçtiğimiz zaman, burada dünya-sisteminde yeni bir ortam, yeni bir liderlikten bahsedebiliyoruz. Ahmet Haşim'in de bahsettiği gibi, Amerikan liderliği veya Amerikan hegemonyası da denilen bir liderlik durumu ortaya çıkıyor. Bu çerçevede, Amerika kendi dünyasını ve kendi liderliğini/hegemonyasını sürdüreceği kapitalist dünya-sistemini, yeniden tanımlıyor, yeniden üretiyor; bunu iktisaden tanımlıyor, siyaseten tanımlıyor ve diğer ülkelerin de bu çerçevede kendi ulusal dış politikalarını bu siyasi-iktisadi ortama ve çerçeveye bir biçimde uydurmalarını dolaylı ya da dolaysız biçimlerde talep ediyor.

Bu çerçeveden baktığınız zaman, benim görebildiğim kadarıyla, 1945'le 1955 arasındaki dönem, Amerikan hegemonyası içerisinde kendine özgü bir alt dönem olarak adlandırılabilir. Bu dönem Amerika Birleşik Devletlerinin, dünya kapitalist-sistemini yeniden kurup sağlamlaştırdığı bir dönem olarak ortaya çıkıyor. 1955'e kadar olan dönem iktisaden olsun, siyaseten olsun, Amerika Birleşik Devletlerinin liderliğinin/hegemonyasının konsolidasyonunun tamamlandığı bir dönem. Bu yeni dönemde, ABD tarafından Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'ya aktarılan büyük ölçekli yardımları, iktisadi alanda IMF, GATT ve Dünya Bankası'nın, siyasi-askeri ve güvenlik alanında Birleşmiş Milletler, NATO ve SEATO'nun kurulmasını ve işleyişini düşünürseniz, bu dönemin Amerika Birleşik Devletlerinin kendini konsensüs'e dayanan bir lider/hegemon olarak ispat ettiği ve liberal dünya tarafından bu liderliğin/hegemonyanın kabul edildiği bir dönem olduğunu görürsünüz. Bu dönemde, bir taraftan bütün Avrupa'nın imarı söz konusu iken, diğer taraftan da Avrupa'nın merkezi ülkelerinin dışında kalan Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerde de Batı Avrupa ülkelerinden farklı bir imar sürecinin ve liderlik/hegemonya konsolidasyonunun olduğunu görüyoruz. Bu ülkeler, Amerika Birle-

şik Devletlerinin yeniden ürettiği dünya-sisteminin içerisinde, ancak Avrupa'daki merkezi ülkeler ayarında bir siyasi ve iktisadi gelişmenin dışında kalan, ama yine de yeni yapı ve sisteme bir şekilde kendisini uyduran, kendine özgü siyasi-iktisadi yapılanmalar ortaya çıkararak Avrupa'nın sınırında bir grup ülke. Türkiye de, Güney Avrupa diye tanımlayabileceğimiz bu bölgede bu tür siyasi-iktisadi yapılanmaların gerçekleştiği ülkelerden bir tanesi olarak karşımıza çıkıyor. Bu çerçevede de Türkiye'nin dış politikası, aynı diğer güney Avrupalı ülkeler gibi, Amerikan yanlısı ve ABD'nin kontrol edebildiği bir dış politika biçiminde gelişiyor. Bu, serbest yatırım ve serbest ticarete dayanan ulusal ve uluslararası liberal iktisadi görüşün ve basit ama çok kuvvetli bir komünizm karşıtlığı ile içeride ve dışarıda komünist-sosyalist ideolojilerin ve Sovyetler Birliğinin yayılmasını engelleme üzerine kurulmuş siyasi görüşün hakim kılındığı bir dış (aynı zamanda iç) politika anlayışı olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye'de de, diğer Güney Avrupalı kuzenleri gibi, 1955'e kadar Amerika'nın bu yeniden yapılandığı dünya kapitalist-sisteminin siyasi ve iktisadi hedeflerini, bulunduğu bölgede kuvvetle destekleyen ve bayraktarlığını yapan bir dış (ve iç) siyaset anlayışı ve dönemi var. Bu dönem oldukça uyumlu bir dönem. Bu uyumluluk sadece Türkiye için geçerli bir durum değil. Biraz önce bahsettiğim gibi, Amerikan liderliğinden/hegemonyasından sadece Türkiye değil, diğer ülkeler de güçlü bir şekilde etkileniyor. Eğer Türkiye'ye benzer ülkelere, yani yine Türkiye'nin kuşağında olan -Yunanistan, İspanya gibi- ülkelere bakılırsa, buralarda da benzeri birtakım uygulamaların olduğu, yani bu ülkelerin kendilerini Amerikan hegemonyasına, ABD-baskın dünyaya ve Amerikan sistemine uydurma biçiminde bir dış politika izledikleri çok bariz bir biçimde görülebilir.

1955 ya da 1950'li yılların ortası yeni bir dönemin başlangıcı olarak düşünülebilir. Mustafa Aydın, bu başlangıç ya da değişim yılını 1965 olarak belirtti. Ben bu tarihi, yine Kıbrıs meselesi çerçevesinde kalarak, 1955'e çekmek istiyorum. 1965 belki de değişim sürecinin kendi içerisinde yeni bir mecraya girmesi olarak düşünülebilir; ama 1950'li yılların ortasından itibaren Amerika liderliğindeki dünya-sisteminde yeni ve önemli bir düzenleme sürecinin gündeme geldiği açıktır. "Dekolonizasyon" olarak bilinen bu yeni düzenlemeyle, eskiden özellikle Avrupa ülkelerinin kolonisi olan önemli sayıda ülkeye siyasi bağımsızlık verilmesi gündeme geldi. Burada da "modern dünya-sistemi"nin "siyasi modernleşme" süreci içerisinde bu yeni coğrafyalarda da bir biçimde "ulus-devletler" in kurulması söz konusu oldu. Belki bu "ulus-devletleştirme" sürecinin iktisadi temellerini Ahmet

Haşim daha iyi açıklayabilecektir. Siyasi iktisat açısından baktığımızda, bu dekolonizasyon ya da "ulus-devletleştirme" sürecinin aslında açık ve güçlü bir biçimde iktisadi temelleri olan bir süreç olduğunu ve eski koloni topraklarının, Amerikan liderliğinin temel iki küresel hedefinden biri olan "serbest-yatırım ve serbest-ticaret"e dayalı liberal dünya-ekonomisi'nin küresel konsolidasyonu sürecinde, sistemin ve yapının bir parçası haline getirilmediği. Merkantilist uluslararası siyasi iktisat döneminin yapılanması olan kolonileştirme düzeni, uluslararası serbest ticaretin yanısıra özellikle uluslararası serbest yatırım ve serbest sermaye dolaşımını öne çıkaran yeni Amerikan sisteminin mantığına ters düşüyordu. Kolonilere sahip birtakım ülkelerin koloni olan diğer ülkeler üzerinde güçlü münhasır iktisadi haklara sahip olması, uluslararası serbest ticaret ve serbest yatırıma dayanan Amerikan menşeli uluslararası liberal iktisat düzeninin dışına çıkıyordu. Yani, bu dekolonizasyon süreci (ya da ulus-devletleştirme süreci), koloniyal ülkelerin kolonileri üzerinde siyasi buyruklukları ve askeri güçleriyle münhasıran elde ettikleri iktisadi yetkileri ve haklarından önemli ölçüde vazgeçmesi ve bu anlamda da bir zamanlar kapalı olan bu coğrafyaların da bir biçimde tüm dünya-sisteminin serbest ticaret ve serbest sermaye transferleri için açık hale getirilmesi biçiminde bir düzenleme olarak da görülebilir.

Burada da tabii Kıbrıs gündeme geliyor. Böylece, 1925'ten beri resmen (1878'den beri de fiilen) İngiliz Kraliyet kolonisi olan Kıbrıs adasına 1950'li yılların ortalarından itibaren benzeri bir bağımsızlık verilme süreci (dekolonizasyon süreci) gündeme geliyor. Bu tarihten itibaren Türkiye, o güne kadar izlemiş olduğu kendini dünya kapitalist-sistemine uydurma süreci içerisinde, 1955'te ortaya çıkan bu yeni duruma bir tepki vermek istiyor; farklı bir adım atmak, farklı bir açılıma gitmek istiyor. Bu kendi siyasi ve iktisadi coğrafyasında bulunan Kıbrıs adasına doğru olan bir açılım. Bu Türk dış politikasında dünya-sisteminde ortaya çıkan bir düzenlemeden kaynaklanan bir değişimin başlangıç noktası oluyor. Türkiye'nin iç aktörleri Kıbrıs'ta, Türkiye'nin tarihten gelen ve orada yaşayan Kıbrıslı Türklerden kaynaklanan birtakım hakları olduğunu gündeme getirmeye başlıyor. Diğer taraftan, bunun gündeme getirilmesi büyük ölçüde Türkiye'yle benzer bir siyasi, iktisadi gelişme izleyen Yunanistan'daki iç aktörlerin benzer bir dış politika açılımıyla Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde tarihi, etnik ancak Türklerden farklı olarak münhasır haklar ve yetkiler öne sürmesinden kaynaklanıyor. Yani Yunanistan'daki aktörler bu yeni durumu adanın kendi ülkeleriyle birleşmesine yönelik bir fırsat olarak görüp, bundan yararlanmak istiyorlar. Bu çerçevede, dekolonizasyonla ortaya çıkan yeni durum çerçe-

vesinde mülhazalar sonucu zaten doğal olarak ortaya çıkacak bir siyaset ya da Yunanistan'ın çabuk davranması sonucu bu ülkeye tepki olarak gelişmiş bir durum da olsa, Türkiye'nin 1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs'a yönelik bu açılımı, kısa bir sürede iç aktörler tarafından Türkiye'nin öncelikli siyasi ve iktisadi coğrafyası olan Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan bir fırsatın değerlendirilmesine yönelik bir stratejiye dönüştürülüyor. Ancak burada önemli olan ve gözden kaçmaması gereken nokta, bu fırsatın Türklere (aynı zamanda Yunanlılara da) Amerikan liderliğindeki /hegemonyasındaki dünya-sisteminin kendisini yeniden üretip konsolide etmesine yönelik olarak uygulamaya koyduğu 1950'lerin ortasındaki dekolonizasyon süreci tarafından sunulması, yani Kıbrıs meselesinin ancak sistemdeki bu yeniden yapılanma durumu sonucu gündeme gelmesi ve Türk ve Yunan aktörlerin de bu yeni ortamdan yararlanmaya yönelik bir tercih yapmalarındır. Bu yüzden 1950'lerin ortası Türk dış politikasında yeni bir açılımın olduğu ve yeni bir dönemin başladığı tarihsel kırılma noktası olarak görünüyor bana.

1955'ten 1964'e gelindiği zaman, tabii bu mesele Türkiye (ve Yunanistan) açısından kendi mecrasında hayli yol almış oluyor. Türkiye, 1950'li yılların ikinci yarısı ve 1960'lı yıllar boyunca Kıbrıs meselesini hep kendi kurulu dış politikası çerçevesi içerisinde, yani Batıya yönelik ve özelde de Amerikan yanlısı dış politikasının dışına fazla da taşırılmadan genel bir uyum içerisinde yürütebileceği ve bu genel çerçeve içerisinde de kendi çıkarlarını kollayacağı bir mesele olarak görüyor. Ancak, bu çerçeve içerisinde dahi Kıbrıs, artık büyük ölçüde Türk Dış Politikasında önemli bir unsur haline geliyor ve Kıbrıs'ın daha sonraki kırılma noktaları için belirleyici özelliği bu süreç içerisinde gittikçe artıyor. Ancak, diğer taraftan, özel olarak bakıldığında Kıbrıs meselesinin kendi içinde de Türkiye'nin Ada'ya yönelik siyasetini etkileyen kırılma noktaları var ve o bugüne kadar gelen bir süreç. Ancak, ben bu noktada Kıbrıs özelinde bir analize daha fazla girmeyeceğim.

Buradan 1970'li yıllara geldiğimiz zaman, 1970'li yıllarda Türk dış politikasındaki kırılma ya da değişim, yine dünya-sistemdeki önemli gelişmelerle birlikte ortaya çıkıyor; bir diğer deyişle dünya kapitalist-sisteminde ortaya çıkan çok ciddi değişimlere paralel olarak gündeme geliyor. Peki, bu dönemde dünyada neler oluyordu? Daha petrol krizlerinin öncesinde dünyada ciddi bir finans ve ticaret krizi yaşanmaya başlamıştı. 1971'de, 1945'ten o güne kadar uluslararası para görevini yerine getiren Amerikan Dolarının bu işlevini yitirmesi ve bununla birlikte dünyada uygulanan sabit kur sisteminin sona erdirilmesi, ABD'nin artık bu sistemi taşıyacak gücü-

nün kalmadığının göstergesiydi. ABD Başkanı Nixon'un 1971 Ağustosunda çıkıp "Bretton Woods sistemi artık sona ermiştir" diye açıklamasıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan liderliğinde yeniden yapılandırılan dünya kapitalist-sistemi kendi içerisinde yeni bir evreye giriyordu. Bunun hemen arkasından 1973 ve 1979'da gelen iki büyük petrol krizi, ABD'nin sürekli artan ciddi uluslararası pazar kaybı ve ödemeler dengesi açıkları, Vietnam'daki askeri yenilgisi, Arap-İsrail çatışması, v.b. gibi gelişmeler Amerikan liderliğinin/hegemonyasının sorgulanmasını da birlikte getiriyordu. Türkiye'nin de bütün bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi. Bu durum dünya-sisteminin lideri Amerikanın, artık dünyadaki oluşumları, dünya siyasetini ve aynı zamanda dünya-iktisadi sistemini eskisi gibi çok rahat kontrol edemediği ve edemeyeceğini ortaya çıkarıyordu. Bu bir zayıflık ve dünya-sistemindeki bir çözülmenin işareti oluyordu.

Meseleye Türkiye tarafından baktığımız zaman şunu görüyoruz: Türkiye, 1974'te Kıbrıs'ta Enosis'e yönelik Rum-Yunan darbesine karşı askeri bir hareket yapmıştı ve bu hareket Kıbrıs meselesinde çok önemli bir dönüm noktası oluşturacaktı. Böylece Türkler, 1974 de hayati çıkarları için dış politikada ilk defa bir denizaşırı harekate girişmiş ve sonunda da önemli bir kazanım elde etmişti. Bu kazanımın elde edildiği 1970'lerdeki uluslararası ortama ve koşullara biraz önce bahsettiğim çerçevede bakarsanız, 1974'teki ortam ve koşullar artık Amerika Birleşik Devletleri'nin 1964'teki gibi onur kırıcı biçimde ve 1967'de daha gevşek bir baskı sonucunda, Türkiye'nin Ada'ya yönelik bir askeri hareketini durdurabilmesi için fazla müsait değildi. ABD açısından o andaki namüsait durum Türkiye'nin meseleye her zamankinden daha farklı bir çözüm getirmesine fırsat yaratmıştır. 1974'e baktığımız zaman dünya-sistemindeki değişim ortamı, Amerika istesin ya da istemesin, veya Amerika'nın o andaki gerçek görüşü ne olursa olsun, Türkiye'ye belli bir hareket alanı sağlayabilmiştir. Dünya-sistemindeki o dönemdeki çözülme; yani uluslararası para sisteminin çökmesi, dünya finans sisteminin ABD'nin kontrolünden çıkması, Amerika'nın ticaret dengesinde meydana gelen çok büyük açıklar, onun ardından ortaya çıkan petrol krizi, Arap-İsrail Savaşı, kısacası o dönem içerisinde ki bu büyük ölçekli devinim, Türkiye'nin aktörlerine çok önemli bir hareket alanı sağlamıştır. Dünya-sistemi, bu dönemde bütün devletlere dış politikada fırsatlar sunma durumundadır. O noktada, Türkiye'deki aktörler de dış politikada, bu ortamdan faydalanarak Kıbrıs Harekatını gerçekleştirebilme fırsatını bulmuşlar ve bu Türkiye için çok önemli bir kazanım olmuştur. Tabii, bugün Kıbrıs Harekatını daha farklı şekilde değerlendirmeler, yorumlamalar söz ko-

nusu olabilir. Bu tartışmaların yanlına doğrusuna girmeden sadece şunu belirtmek istiyorum: 1974'te Türk dış politikasında ortaya çıkan değişiklik(ler), yani Türkiye'nin uluslararası anlaşmalar dahilinde ilk defa denizası bir askeri harekate girişmesi ve ayrıca kayıtsız şartsız ABD yanlısı bir dış politika izlemeden vazgeçilmesi ("çok-yönlü" bir dış politika anlayışına yönelmek, ABD'nin baskısına rağmen afyon ekimini serbest bırakmak, ABD üslerini kapatmak, v.b.) ancak ve ancak dünya sistemindeki bu değişim ve gevşeme ve bunun sonucu ortaya çıkan fırsatları, tüm olumsuzluklara karşın, değerlendirmeyi düşünen aktörlerin o anda Türkiye'de var ve güçlü durumda olmaları sonucunda gerçekleştirebilmiştir. Buradan sonra, 1974'le başlayıp 1990'ların ortasına kadar gelen bir süreçten bahsedebiliriz belki. Bu dönemde, Türk dış politikasının özellikle Kıbrıs Harekatıyla Doğu Akdeniz'de edinmiş olduğu kazanımını ayakta tutma çabası içerisinde olduğu görülüyor. Kıbrıs hareketinin aslında çok stratejik bir dış politika hareketi olduğunun altını çizerek, kısa bir süre içerisinde Türkiye'deki aktörlerin bu kazanımı elde tutma çerçevesinde çok ciddi bir çabaya girmiş olduklarını düşünüyorum.

Ancak, diğer taraftan Türkiye'de 1974'ten sonraki dönemde, dünya-sisteminde ortaya çıkan fırsatlardan yararlanamama gibi bir durum da ortaya çıkmıştır. Yani fırsatlardan sadece Kıbrıs meselesinde faydalanmak olayı bitirmemiştir. Sofistike ve geniş bir bakış yerine, kazanımların Kıbrıs'ta maksimize edildiği dar bir çerçeveye de girilmiştir. Türkiye'de aynı dönemde şiddetlenen siyasi istikrarsızlıklar, hükümet değişiklikleri, çıkar gruplarının ülke çıkarlarını dar anlamda tanımlamayı tercih etmeleri, karşılıklı duran Avrupa Topluluğu gibi bir fırsatlar penceresini kullanmayıp bir kenara itmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu da Türkiye'deki bir takım siyasi ve iktisadi aktörlerin (örneğin, Milliyetçi Cephe Hükümetleri ve TÜSİAD), Avrupa Topluluğunun reddettiği siyasi anlamda baskıcı ve iktisaden de geri teknolojiye dayanan üretim, işçi haklarını yok sayan ve özel sektöre yönelik devlet-korumacı siyasetleri devam ettiren bir siyasi-iktisadi düzeni Türkiye'de sürekli kılmasını sağlamıştır. Bir diğer deyişle, bu dönemde dünya sisteminin Türkiye için yarattığı fırsatlar 1974'ten sonra da devam etmiştir. Ancak maalesef, hem iç siyaset hem de iktisat ve bunların bir fonksiyonu olarak dış politika pencerelerinden baktığımız zaman, bu fırsatların Türkiye'de bu dönemdeki siyasi ve iktisadi aktörler tarafından kullanılmadığını görmekteyiz. 1970'li yılların ikinci yarısındaki bu fırsat tepme meselesine net bir örnek vermek için Yunanistan'a bakmamız gerekir. Yunanistan, Kıbrıs'ta zemin kaybetmesinin hemen ertesinde farklı birtakım arayışlara gir-

miş ve o anlamda da devlet olarak kuruluşundan beri varlığını ve kimliğini tanımladığı Batı dünyası içerisinde ortaya çıkan farklı bir yapılanmaya, yani Avrupa Topluluğuna doğru yanaşmaya başlamıştır. Bunu yaparken de, Amerikan yanlısı siyasetten Avrupa değerler sistemine doğru kaymaya başlamıştır.

Bu dönem içerisinde Türkiye'ye baktığımız zaman, Türkiye'deki siyasi ve iktisadi elit'te böyle bir farklılaşma, yani her alanda Amerikancılıktan vazgeçip Batı dünyası içerisinde ortaya çıkan yeni güç odağı olan Avrupa Topluluğu'yla ilişkileri sağlamlaştırıp, devlet-toplum ilişkilerini Avrupa normlarına getirip, tam üyeliğe yönelme kararlılığı gibi bir durum ortaya çıkmamıştır. Bu, çok önemli bir fırsat olarak Türkiye Cumhuriyetinin önünde durmasına rağmen, Türkiye'de o dönemde gücü elinde bulunduran siyasi ve iktisadi aktörler bu fırsattan yararlanamamıştır; stratejilerini İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gelen süregelen baskıcı, özgürlükleri kısıtlayıcı, Amerikancı kurulu düzenin devamı üzerine kurmuşlardır. Kısaca dünyadaki değişimi görememişlerdir, ya da gördükleri halde tercihlerini farklı biçimde kullanmışlardır. Bu dönemde, Türkiye'deki kurulu düzenin baskın ulusal siyasi ve iktisadi aktörlerinin ya önlerindeki bu fırsatlardan yararlanma isteğinde olmadığının veya yararlanmak için yeteneklerinin, kapasitelerinin olmadığının altını çizmek gerekir diye düşünüyorum. Biraz önce Galip Yalman'ın da bahsettiği, çok önemsedğim bir nokta var: 1970'lerdeki sivil toplum hareketi. Bu, bugün o hareketin içinde aktif olan bir çok "önemli" kişi tarafından bile öyle görülmesi de, 1970'lerde Cumhuriyet Türkiye'si'nde hiçbir zaman olmadığı kadarıyla varolan sivil toplum hareketi bahsedilen fırsatları değerlendirerek, Türkiye'nin hem iktisadında, hem de siyasetinde önemli değişiklikler yaratmaya dönük bir potansiyele sahipti. Hatırlayınız, Türkiye'de 1970'li yıllarda çok önemli siyasi iktidar değişiklikleri olmuştur; bu değişiklikler o dönemdeki sivil toplum hareketinden bağımsız olarak gelişmemiştir. Bu sivil toplum hareketi, o güne kadar özellikle sağ görüşlü hükümetlerin tek parti iktidarlarını, Amerikan yanlısı hükümetlerini oy sandığında yenilgiye uğratıp, aynı anda da Türkiye'de demokratikleşmeyi gerçekleştirme yönünde çok ciddi adımlar atan ve atacaktaki olan "değişimci" bir siyasi hareketin, çıkartılan tüm engellere rağmen kesintili de olsa, iktidara gelmesini sağlamıştır. Düşünün, İspanya, Yunanistan ve Portekiz hala daha diktatörlükler altında inerken Türkiye'deki sivil toplumsal hareket, sosyal demokrasiyi iktidara taşıyordu. Hem de, ilkinde, İslamcılarla bir ortaklık kurdurarak. Bu durumu acaba bugün kaç üniversite öğrencisi biliyor? Kaçımız hatırlıyor? Bugün yeni kuşaklara hala sadece

"anarşi dönemi" diye anlatılan bu dönemin yeniden değerlendirilmesi, hesabının yeniden yapılması neden kimsenin aklına gelmiyor? Bütün yaşananları, bugünkü ortama bakarak değerlendirirseniz ve eğer Türkiyede bugünkü "demokratikleşme" sürecini veya demokratik olma kavramının tanımlanmasını o güne uygularsanız, Türkiye'nin 1970'lerde herhalde bugünden çok daha demokratik bir toplumsal ortam ya da demokratik bir sivil toplum hareketi içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ama maalesef o dönemde bu demokratikleşme teşebbüsüne, yani iç siyasette demokratikleşmeye, dış siyasette ve iktisatta da Türkiye'yi daha farklı bir boyuta taşımaya, Türkiye'deki kurulu düzenin iktisadi ve siyasi aktörlerinin önemli bir bölümü izin vermemişlerdir. İşin ironik tarafı ise, Güney Avrupa ülkeleri 1980'lerde, bırakın demokrasiyi kurmayı, sosyal demokrasiyi iktidara taşıyıp Avrupa Topluluğuna girerken, bu kez Türkiye, ne yazık ki, askeri bir darbeye tüm kazanımlarını silip geriye doğru çok büyük bir adım atıyordu. Bugün Türkiye'de "demokratikleşme" ve "liberalleşme" isteyenlerin ve dış politikada "Avrupa Birliği"ni hedef koyanların çoğunun, 1960'lar ve 1970'lerin iç ve dış siyasi-iktisadi tarihini ciddi bir biçimde (yeniden) okumaya ve kişisel ve kurumsal geçmişleriyle hesaplaşmaya ihtiyacı vardır.

Tabii, bütün bunlar kurulu düzenin baskın siyasi ve iktisadi aktörlerinin kendi çıkarları çerçevesinde Türkiye için çizdikleri stratejiler, izledikleri politiklardır. Ve buradan yola çıkarak Türkiye'nin dış politikasına baktığınız zaman, Türk dış politikasında 1974'ten sonra, Kıbrıs Harekatının kazanımlarını statik bir şekilde korumanın dışında bir dış politika anlayışı, yani Türkiye'nin kendini dış dünyada yeniden tanımlaması gibi bir hareketi göremezsiniz. Bu durum, benim görebildiğim kadarıyla çok ciddi sonuçları olan bir durumdur. Kısaca, siyaset, iktisat ve dış politika pencerelerinin tümünden baktığınız zaman, 1970'li yıllarda Türkiye'de de ortaya çıkan ciddi değişimler ve bunun karşısına dikilen ciddi engellemeler vardır. Türkiye'deki bir grup toplumsal aktörün Türkiye'yi yeni bir düzleme taşımaya, demokratikleşme sürecini başlatmaya yönelmesine karşın, karşılıklarına kendinden daha güçlü bir iktisadi-siyasi-askeri iç aktörler koalisyonunun çıkarak bunu engellemesi söz konusudur. Bu engellemenin 1974'den sonra dış politikaya hareketsizlik getirmiş olduğunu ve bunun Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilişkilerinde karşılaştığı en önemli engelleme ve talihsizlik olduğunu düşünüyorum.

1980'lerde dünya-sisteminin kendi içinde yeniden yapılanma sürecine girmesiyle birlikte, yine diğer dönemlerde olduğu gibi, bu dönemdeki küresel yeniden yapılanmanın yansımalarını Türkiye'de de görmek mümkün ol-

maktadır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1980'li yıllarda ortaya çıkan iç iktisadi yapılanmaya ve de iktidara gelen siyasi partilere ve bu partilerin temsil ettiği gruplara, çıkarlara bakarsanız, bu dünya-sistemindeki Keynesyen sistemin bir tarafa bırakılıp -yani sosyal refah devletinin bir tarafa bırakılıp- artık hiper-liberal politikaların uygulanmaya başladığını görürüz. 1980'le ortaya çıkan bu gelişmenin, kendini ona uydurmaya çalışan bir siyaset ve dış politika anlayışını Türkiye'nin gündemine getirmiş olduğunu ve bu durumun 1980'li yıllardan bugüne kadar devam eden bir süreç olduğunu düşünüyorum. Yani, hem ekonomiye hem siyasete hem dış politikaya yansımaları açısından, dünya-sisteminin veya dünya-ekonomisinin yeniden yapılanması çerçevesinde "hiper-liberalizm" diye adlandırılabilir bu ideolojinin, bu sürecin, 1980 darbesiyle birlikte Türkiye'ye de uygulanması olarak görüyorum.

Şimdilik söyleyeceklerim bu kadar.

Oturum Başkanı- Teşekkürler. Dr. Yalman, tahmin ediyorum ki, bir yorum getirecek.

Dr. Galip YALMAN- 1990'lar meselesine gelmeden önce, Mustafa Aydın ve Fatih Tayfur'un söyledikleri bir-iki noktada belli bir müdahale etme arzusu uyandırdı bende, o da şu: Dış politikadaki gelişmeleri değerlendirirken de bir dönemleme yapmak tabii ki mümkün. Temelde, dünya ekonomisi içindeki gelişmelerden bağımsız sayılamayacak, ama salt bu gelişmelerin sonucu da görülemeyecek uluslararası siyasi gelişmeler yaşanırken, ülkelerin de dış politikalarını gözden geçirmeleri söz konusu. Ama Türkiye açısından baktığımız zaman, şöyle bir şey var: Türk dış politikasıyla Türkiye'nin uluslararası ekonomik ilişkiler içinde yerini belirleme arayışları arasındaki ilişki, tek yönlü bir belirlenimi içermiyor. En azından, Türk dış politikasını ya da Türkiye'de siyaseti yönlendiren iktidarların, bu ilişkiyi nasıl algıladıklarını irdelemek ve bu bağlamda zaman içinde ne tür değişimler olduğunu ve/veya herhangi bir değişim olup olmadığını tartışmak gerek.

Örneğin 1950'lere baktığımız zaman, Demokrat Parti iktidarları sonuna kadar Batı yanlısı, ama izledikleri iktisat politikaları açısından da sistemin temsilcisi konumundaki IMF ve Dünya Bankasıyla da ciddi sorunları olan iktidarlar. Ama dış politikalarını belirlerken, Türkiye'nin - her dönemde yeni biçimlerde olsa da vurgulanan - stratejik önemini kullanarak, coğrafyasından kaynaklandığı iddia edilen jeopolitik değerini öne sürerek, dış dünyayla olan ilişkilerinden ekonomik fayda sağlamak diye özetlenebilecek bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu, Menderes iktidarlarında çok belirgin; çün-

kü Dünya Bankasıyla, IMF ile kavgalı olan, 1953-58 döneminde tamamen sorunlu ilişkiler yaşayan Menderes iktidarı dönüp, Bağdat Paktı ve benzeri ittifaklar çerçevesinde, bölgede Amerika'nın, o zaman kullanılan deyimiyile, jandarmalığına soyunabiliyor. ABD ile olan ilişkilerle Bretton Woods ikizleriyle olan ilişkiler arasında çok net bir ayırım yapılıyor. İkisi birbiriyle çelişir şeyler olarak görülüyor; tam tersine, aynı Menderes iktidarı, IMF ve Dünya Bankası'ndan alamadığı dış kredileri, bu stratejik önemi kullanarak Amerika'dan almak çabasında. Başarılı, başarısız, o ayrı bir tartışma. Böyle bakıldığı zaman, bağımlılık ilişkilerinin de çok farklı biçimler alabiliyor olduğunu saptamak gerekiyor.

Ekonomik kriz yaşayan bir ülke, siyasi gerekçelerle veya başka mülahazalarla dış kaynak sağlama çabası içine girdiği zaman, IMF ve Dünya Bankası, belirgin olarak da IMF buna tepki göstermek durumunda. Çünkü bu tür çabalar, dünya ekonomisiyle olan sorunlarını IMF'nin temsil ettiği belli bir anlayış içinde çözerek uyum göstermekten kaçınma çabaları olarak görülüyor. Böyle bir uyumu göstermemenin bir aracı olarak siyasi ve stratejik gerekçelerle dış kaynak sağlama çabasına girdiğiniz zaman, bir yol ayrımına geliyorsunuz ve IMF buna hiç de hoşgörülle bakmıyor.

Süreç içinde baktığımız zaman, 1950'lerden günümüze kadar, değişik dönemlerde, bunun örneklerini görmek mümkün. Örneğin 1970'lerde de bunu bir biçimde yaşıyoruz,. Esas itibariyle Amerikan dış politikasını temsil edenler de buna hoşgörülle bakmadıklarını, önce IMF ile uyum içinde olmasının gerektiği konusunda Türkiye'yi def'aten de uyarıyorlar. 1977-78'de de bunu görmek mümkün. 1974-78 dönemine ilişkin olarak arkadaşlarımızın yorumuyla kısmen farklılaştığım husus, Türkiye'nin bir Amerikan silah ambargosunu da yaşaması, krizini belirginleştiren bir faktör olarak. Unutmayın, aynı dönem -tesadüf değildir- "kendi donanmanı kendin yap" kampanyalarıyla birlikte başka bir gelişmenin de yaşandığı bir dönemdir.

Dr. Fatih TAYFUR- Ben de onu anlatmaya çalışıyorum. Orada söylediğim Türkiye'deki siyasetin, iktisadın ve dış politikanın birbirinden çok bağımsız olmadığıdır. Türkiye'nin Amerikan ambargosuna maruz kaldığı dönem, Türkiye'de demokratikleşmenin de engellendiği çok önemli bir dönemdir. Bu dönem, Türkiye'deki kurulu düzenin iç siyasetteki ve ekonomideki aktörlerinin Türkiye'deki demokratikleşme sürecini baltaladığı en önemli dönemlerden birisidir. Türkiye'de dış politikadaki kırılmalar, iç politikadaki ve ekonomideki kırılmalardan bağımsız değildir. O dönemler Türkiye'de az da olsa demokrasiyi solumuş 1978 kuşağını yaratmıştı; ancak

1978 kuşağı da 1980 darbesiyle 1968 kuşağı gibi kaybedilen diğer bir dinamik kuşak olmuştur. Bu anlamda, 1974'ten sonra Türkiye'ye silah ambargosu konulurken aynı zamanda bir kuşağa daha ambargo konuluyordu.

Dr. Galip YALMAN- 1970'li yıllarda, gerek MC hükümetleri döneminde, gerek daha sonra takip eden Ecevit hükümetleri döneminde ne yaşanmıştır? Türkiye giderek büyüyen dış ödemeler dengesi açıklarını karşılamak için alternatif dış finansman kaynakları bulma arayışına girmiştir. Dövizle Çevrilebilir Mevduat, kısaca DÇM denilen acı bir deneyim yaşatır Türkiye'ye MC Hükümeti. Nedeni neydi? IMF istikrar politikalarını olabildiğince erteleme, amiyane deyimle öteleme çabasından başka bir şey değildi. Hangi koşullarda? Amerikan ambargosunun yaşandığı koşullarda. Ondan sonra ne gelir? CHP hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak rahmetli Gündüz Ökçün'ün temsil ettiği çok taraflı bir dış politika, üçüncü dünyacı diye eleştirilen bir politika arayışı gelir; bir yandan da IMF ile istikrar programları imzalanır, dış borçlar ertelenir ama, o günlerde kullanılan ifadesiyle, taze para bulunamaz, yani dış kaynak bulmakta büyük sıkıntı yaşanmaya devam edilir. Bu çok taraflı dış politika izleme çabası sonuçsuz kalabilir, o ayrı. O günkü koşullarda sonuç alması mümkün müydü, o da ayrıca tartışılabilir; ama şunu da unutmayın: 1973-80 dönemi, başarıya ulaşmamış ama formel olarak tamamlanmış bir Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan dönemidir, bir de hiçbir zaman hayata geçirilme şansı pek bulamamış bir Dördüncü Beş Yıllık Planın hazırlanış dönemidir, Oktar Türel'in de İktisadi Planlama Dairesi Başkanı olarak içinde bulunduğu bir süreçtir. O süreç aslında Türkiye'nin dünya ekonomisindeki konumunu değiştirme arayışlarının da bir ifadesidir. Daha önce değindiğim, Katma Protokol'un öngördüğü Gümrük Birliği'nin, bu arayışların gerektirdiği bir sanayileşme stratejisiyle bağdaşmayacağına ciddi biçimde tartışıldığı ve Türkiye'deki sanayi kesiminin de bu görüşe bir noktaya kadar destek verdiği bir dönemde izlenmeye çalışılan dış politikadan söz ediyoruz.

Dr. Fatih TAYFUR- Ancak şöyle bir şey de var burada: O dönem siyasetçilerin de "bu Anayasa, Türkiye'ye bol geliyor" dedikleri bir dönemdir. Şunu anlatmaya çalışıyorum: Türkiye'deki kurulu düzenin baskın siyasi, iktisadi ve dış politika aktörlerinin 1970'li yıllarda Türkiye'de ortaya çıkabilecek bir gelişme, demokratikleşme karşısında gösterdikleri direnci çok net olarak görüyoruz. Yani bu dönemde Türkiye'deki iç aktörler, dünya-sisteminin, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de olduğu gibi, Türkiye'ye sağlamış olduğu birtakım fırsatlardan yararlanmamıştır ve aslında yararlanmayı da istememiştir.

Dr. Galip YALMAN- Ama fırsat dediğin, başkasına göre de senin yapmak istediğini engelleyici bir şey. Orada da bir kriz dediğim de o, toplumsal bütünlüğü yeniden kurma anlamında bir kriz dediğim de o. Burada da farklı görüşler tabii ki var. Şunu da unutmamak lazım: Aynı zamanda kapitalist gelişme modelleri ya da stratejilerinin de çatışması. Dördüncü Planın içerdiği türden bir sanayileşme modelini hayata geçirdiğiniz zaman, illaki anti-kapitalist bir model öngörmüyorsunuz; dünya kapitalist sistemi içinde Türkiye'nin konumunu değiştirme mücadelesi veriyorsunuz. Ama bunun niye hayata geçirilemediği, bunun önüne ne tür engeller çıktığıyla, o dönemdeki dış politika parametreleri ya da kısıtları arasında tabii ki birtakım ilişkiler var. Şunu da unutmamak lazım: Bir arayış, bir mücadele dönemi 1970'ler, krizler var, ambargolar var, ambargoları kaldırma mücadeleleri var. 1980'ler ise esas itibarıyla Batı dünyası için ikinci soğuk savaş dönemi olarak nitelenmiş bir dönem, Batının, Reagan'ın temsil ettiği anlamda ABD'nin yeniden hegemonyasını kurması olgusu var. Türkiye için ise, Batıyla çatışmaya girmeme, Batıyla mevcut pürüzleri giderme döneminin tanımlayıcı, başta gelen özelliği. İster Kenan Evren dönemini alın, yani 1980-83'ü alın, ister 1983 sonrasında Turgut Özal dönemini alın, burada Amerika'yla olan çatışma olasılıklarını pekiştirmek değil, tam tersine mümkün mertebe göz ardı etme veyahut da onlar yokmuşçasına bir politika izleme eğilimi belirgin olarak var.

Bir şey daha var, 1950'lerden farklı olarak, IMF ve Dünya Bankasıyla da uyum içinde bu işi götürme kararlılığı var.

Dr. Fatih TAYFUR-Ama orada şunu söylemek lazım: 1980'lerde Reagan ve Thatcher ile birlikte, dünya kapitalist-sistemi kendini yeniden tanımlama sürecine giriyor; yani 1971'den başlayıp 1980'lere kadar gelen bunalımlı süreci bir ölçüde atlatıyor ve 1980'e gelindiğinde dünya-sisteminin sunduğu fırsatlar artık ortadan kalkıyor. Yani, Türkiye'deki iç aktörlerin kullanacağı fırsatlar artık 1980'de bitmiş vaziyette. İçeride de asker zaten gelmiş, partileri kapatıp, en küçük sivil hareketi dahi engelleyerek siyaseti kökünden kurutmuş durumda.

Dr. Mustafa AYDIN- Ben bu iki görüşü uyumlulaştıracak bazı şeyler söylemek istiyorum: Aslında söyledikleriniz birbiriyle çelişmiyor ve her iki görüş de doğru. Bir kere, Fatih Tayfur'un ısrarla vurguladığı 1970'lerde Türkiye'nin değerlendiremediği fırsatların neler olduğundan pek emin değilim. 1970'li yıllarda yönetici kadro daha uyanık olsaydı, Türkiye'nin

önünde kullanabileceği fırsatlar var mıydı; bu tartışmaya çok açık bir iddia. Ama şuna kesinlikle katılıyorum: O dönemde Türkiye’de iktidarı ellerinde bulunduranlar kendi içlerine o kadar çok dönmüş ve Türkiye’nin iç siyasi parçalanmışlığına o kadar çok odaklanmışlardı ki, dış politikada da, ekonomide de hep "mecbur kalıncaya kadar hiçbir şey yapmama" yaklaşımı hakim olmuştu. Yani kendi dışlarından bir unsur tarafından zorlanmadıkça, kendi inisiyatifleriyle hemen hiçbir şey yapmadılar. Örneğin Türkiye 1970’li yıllarda dış ilişkilerinde bir sorun belirlediğinde, köşeye sıkışmadıkça bir adım atmamıştır. Aynı şeyi ekonomi için de söylemek mümkün. Galip Yalman’ın "Türkiye’deki tartışmalar" diye ortaya koyduğu şey devam ederken, aynı zamanda o tartışmalarda taraf olmama gibi bir garip durum var: Ben hep bu dönemde siyasetçilerin çeşitli konularda birbirleriyle tartışırken, son noktayı koymaktan kaçındıkları hissine kapılmışımdır. Tabii bu durum büyük oranda o günkü yoğun siyasi parçalanmışlık ortamında üzerinde en azından bir toplumsal uzlaşma elde edilebilecek kararlara ulaşmadaki zorluktan kaynaklanmaktaydı. Fakat bu açıklama elbette sonucu değiştirmiyor: Pek çok konuda en temel toplumsal uzlaşma ulaşılamadığı için Fatih Tayfur’un vurguladığı "fırsatlar" değerlendirilememiştir. 24 Ocak 1980’de ekonomiyile ilgili alınan ve ardından da 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ısrarla uygulanan kararlar, aslında ekonomide gelinen son noktadır: Ülkenin ekonomide köşeye sıkıştığı ve hiç bir başka çıkış yolunun bulunamadığı nokta. O noktaya kadar zaman içerisinde gerekli düzeltici kararlar gerektiği yerlerde alınabilseydi, 24 Ocak kararları da o kadar sert ve toplumsal açıdan dikenli olmayacaktı. Fakat, o artık hareket edilemeyecek noktaya gelinceye kadar hiçbir şey yapılmadı. Bu bence o dönemde (1970’ler) Türkiye’nin kaderini elinde bulunduranların siyasi bir tercihiydi.

Öte yandan, konunun uzmanı olmadığım iktisadi boyutu bir yana, 24 Ocak’a giderken Türkiye’de gündemi işgal eden ekonomik model tartışmalarında –yani ithal ikameci modelden ihracata dayalı kalkınma modeline dönüşüm tartışmaları yapılırken- dış politikada da çok belirgin olmamakla birlikte, Batı sistemi içerisinde Amerika’ya yakın durmadan yavaş yavaş AET modeline doğru bir dönüşü görebiliyorum. Bu çok yavaş ve çok da belirgin olmayan bir dönüş, ama ekonomik model tartışmalarının satır aralarını okursanız, AET’nin Türkiye’nin geleceği ve uluslararası bağlantıları bağlamında sık sık gündeme getirildiğini görürsünüz. Sanki Türkiye’nin ekonomik kalkınma modelini değiştirme, IMF-Dünya Bankası destekli dış borç bulma ve uluslararası alanda AET’yle eklemlenme tartışmaları aynı süreçte iç içe geçmiş bir şekilde yaşanıyor. Bu tartışmada hangi unsurların

daha etkin olduğundan ya da birbirlerini ne kadar etkilediklerinden pek eminim değilim, fakat aralarında kesinlikle bir etkileşim olduğu görülebiliyor.

Bunun dışında, ABD'nin 1974 sonrasında uyguladığı silah ambargosuna yaptığınız vurguya itiraz edeceğim. Amerikan silah ambargosunun aslında dış politika açısından vurgulandığı kadar önemli olmadığını, daha çok iç politikada bir malzeme olarak fazlaca kullanıldığını düşünüyorum. Çünkü ambargo hemen 1975'te geldi ve tamamen sona erdirilmesi 1978'i bulsa da, büyük ölçüde 1975'in sonuna doğru etkisi azaltılmıştı. Zaten Amerikan yönetimi ambargoya karşı çıkmış ve Kongre kararıyla uygulamaya zorlanınca da hemen sona erdirmeye girişimlerine başlamıştı. Üstelik zaten ekonomik anlamda bir ambargo yoktu, silah ambargosu ise Avrupa'dan özellikle Almanya'nın desteğiyle kapatılmaya çalışılmıştı. Dolayısıyla ABD silah ambargosunun Türkiye'de vurgulandığı kadar ülkenin içinde bulunduğu krizleri derinleştirdiğini sanmıyorum. Onların esas nedenlerini başka yerde aramak gerekiyor. Ayrıca, 1974 müdahalesi sonrasında baktığımızda bir süre ciddi bir uçak parçası, mermi, v.b. konularda sıkıntı yaşandığını görüyoruz; ama ondan sonraki ambargoda çok ciddi bir sorun yok. Bunu o günkü konjonktürde başlatılan "kendi silahını kendin yap" tarzındaki girişimlerin devamının gelmemesinde de görmek mümkün. Eğer ambargo bu anlamda ciddi bir soruna yol açsaydı, bu projelere devam edilirdi. Nitekim, 1990'lı yıllarda PKK'yla mücadele edilirken hem Almanya hem de Amerika'dan Türkiye'ye bazı silah sistemlerini vermeme şeklinde gündeme gelen örtülü ambargolar nedeniyle Türkiye silah sanayiini yeniden kurmayı tekrar düşündüğünde, bu sefer olayı çok daha ciddi almış ve sürdürmüştür. Ben bu sonuçtan kalkarak baktığımda, ikinci ambargonun birincisinden çok önemli olduğunu ve Türkiye'yi çok daha ciddi etkilediğini düşünüyorum. Özellikle ikincisinin ülkenin varolma mücadelesiyle alakalı olması, birincisinde ise bu tür zorlayıcı bir durumun olmaması aradaki farkı getirmiştir.

Dr. Fatih TAYFUR- Ben çok kısa bir şey söyleyebilir miyim? Bu 1970'lerde varolan fırsatlar nelerdi? Birincisi, Türkiye 1970'lerde ciddi bir demokratikleşme süreci fırsatını kaçırmıştır. "Kaçırmış" derken, bunun önüne çok güçlü toplumsal gruplar, çıkarlar çıkmıştır demek istiyorum. İkincisi de, Türkiye 1970'lerde demokratikleştirmeyi gerçekleştirecek hükümetleri başında tutabilme kapasitesine ve yeteneğine sahip olsaydı, 1970'lerde varolan Türkiye'deki iş adamı-sanayici profili ve anlayışı da değişebilecekti. Türkiye'deki sanayicinin sanayileşme anlayışını, yani devlete bağımlı ve her şeyi devletten bekleyen sanayici anlayışını da değiştirebile-

cekti. Bunun motoru da, aynı diğer Güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Avrupa Topluluğu olacaktır. İçeride demokratikleşmiş ve dış politikada da, Avrupa'ya yönelmiş Türkiye'de, Avrupa içerisinde çok büyük bir iktisadi değişme potansiyeli de söz konusu olacaktır. Bu olamadı. Ancak ne oldu? Bizim sanayicimiz, büyük iş adamı kesimimiz, böyle bir demokratikleşme sürecinin karşısında durdu, çok net bir şekilde karşısında durdu ve o dönemdeki siyasetin öyle olmaması, siyasetin liberalleşmemesi gerektiğini altın harflerle önce tam sayfa olarak gazetelere, sonra da Türkiye Cumhuriyeti tarihine yazdırdı. Bu Türkiye'nin siyasi tarihine ciddi bir demokratikleşme sürecinin kesilme noktasının başlangıcı, önemli bir tıkanma noktası olarak geçmiştir. İsteyen gazete arşivlerine bakabilir. Ne ilginçtir ki, aynı gruplar, aynı çıkarlar, 1990'lı yılların ikinci yarısına geldiğimiz zaman, 1970'li yıllarda yapmış oldukları engellemeleri hiçbir şekilde gündeme getirmeden, ve 1970'li yıllarda, Galip Yalman'ın da söylemiş olduğu, o sivil hareketi hiçbir şekilde anımsamadan, demokratikleşmenin krallık tacını bugün kendi kafalarına takmışlardır. İspanyol ve Yunan muadillerinin cesaretle, hiç çekinmeden yaptıkları gibi, o dönemdeki yanlışlarından dolayı yok olan, sakat kalan, hapisanelerde çürüyen hayatlardan, ömürleri boyunca mutsuz kalan anne, baba ve eşlerden özür dilemeyi bile hala gündemine almayan "Avrupalı" bir siyasi ve iktisadi elite birlikte yaşamaktayız.

Dr. Mustafa AYDIN- Sadece çok kısa olarak Fatih'in söylediklerini destekleyecek bir şey söyleyeceğim, o nedenle tartışma uzamayacak. Avrupa anlamındaki fırsatı desteklemek açısından; eğer o dönemde Türkiye'yi yönetenler hem demokratikleşme, hem insan haklarını geliştirme, hem de ekonomideki değişimi daha önce yapmaya karar verebilselerdi, bugün çok farklı noktada olabilirdik. Çünkü bütün bunların hepsi 1980'den itibaren ama özellikle 1990'larda Türkiye'nin Avrupa bağlantısıyla ilişkili hale gelmiştir. Zamanında bu konularda gerekli kararlılık gösterilemediği için Fatih'in vurguladığı gibi 1970'lerde çeşitli fırsatlar kaçırılmış ve bugün Avrupa'yla ilişkilerinde ve Yunanistan karşısında Türkiye zayıf bir konumda kalmıştır. İki defa Avrupa'dan Türkiye'ye "ricacı" gelmiştir: Önce Tindemans, ardından Emile Noel Türkiye'ye AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması telkiniyle gelmişler; önce Demirel Hükümeti, ardından da 1978'de Ecevit Hükümeti bunları değerlendirememiştir. Bu ikisi bir arada Türk dış politikası açısından çok önemli bir kırılma noktasına işaret ediyor. Bugün 2000'li yılların başında bizi en çok uğraştıran ve gündemimizi en çok meşgul eden dış politika sorunları, hep Yunanistan'ın Avrupa Birliği içinde olması, Türkiye'nin ise dışında kalmasıyla yakından alakalıdır. Bun-

ların nedenlerini ise 1970'lerde karar verememek ve Fatih Tayfur'un ifadesiyle fırsatları kaçırmakta aramak lazım.

Oturum Başkanı- Teşekkürler.

İkinci tura geçebileceğimizi sanıyorum. Burada esas itibariyle, vurguyu 1990'lı ve 2000'li yıllara koymamız lazım. Dr. Köse, buyurun.

Ahmet Haşim KÖSE: Ben ilk konuşmamda kaldığım yerden hızla devam edeyim. 1980'ler bütün kapitalist dünyada olduğu gibi Türkiye'de de neo-liberalizm olarak adlandırılan bir yeniden yapılanma süreci yaşanmaktadır. Neo-liberalizm kabaca sermaye ilişkisinin yeniden piyasaya devredilmesidir. Başka bir deyişle savaş sonrası gerek merkez ve gerekse çevre ülkelerde yaşanan korporatist refah uygulamaları ve kurumlarının tasfiye edilerek, bunların yerini sermaye ve onun mantık alanı olan piyasanın almasıdır. Bilindiği gibi 1980'lerin başlangıcı çevre ülkelerin büyük çoğunluğunda art arda yaşanan dış borç krizleri ve bunları izleyen istikrar programlarıyla şekillenmiştir. Dış borç krizleri ve bu krizlerin ardından kurulan IMF ve Dünya Bankası yönetimindeki borç idarelerinin anlamı, bu ülkelerin 1970'ler boyunca merkez ülkelerin ticari bankalarından sağladıkları ucuz kredileri geri ödetmektir. Sermaye 1980'lerin başında merkez ülkelere ve özellikle Amerika'ya geri çağrılmaktadır. Bu açıdan neo-liberalizm bir geri ödetme sürecidir. Doğal olarak borçlu bir toplumun ödeme sürecine geçişi, ancak bu borçlar aracılığıyla sürdürebildiği yapıların ve toplumsal ilişkilerin ya terk edilmesini ya da yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'nin neo-liberal yeniden yapılanma deneyimi, tıpkı ilk planlama yapan kapitalist çevre ekonomisi olması gibi, bu kez de Dünya Bankası ve IMF ile beş yıllık ilk orta vadeli yapısal uyum ve istikrar politikası yapan ilk çevre ülkesi olmasından ilginçtir. Daha da ilginç olanı, aradan çeyrek yüz yıl geçmiş olmasına rağmen Türkiye'nin yaşadığımız bu tarihte de yeniden IMF ve Dünya Bankası yönetimli istikrar arayışı içerisinde olmasıdır. Türkiye ve elbette çevre ülkeleri bu çeyrek yüz yılda, 1980'lerin başında sisteme olan borcundan kat ve kat fazlasını geri ödemesine rağmen bir türlü istikrara ulaşamamışlardır. Başka bir deyişle, bu süreçte baki olan istikrar değil, istikrarsızlık olmuştur.

Türkiye için bu sürecin alt dekorları, ana hatlarıyla, şu şekildedir: 1980-88 İhracat Güdümlü Dışa açılma, 1989-93 Sıcak Para Girişleri Eşliğinde Hayali Zenginleşme, 1994-99 Finansal Krizler ve nihayet 2000 ve sonrası IMF ve Dünya Bankası yönetimli bugünkü borç idaresidir. Bu süreçler da-

ha ayrıntısıyla Korkut Boratav'ın kitabında okunabilir. Bu açıdan Erineç Yeldan'ın Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi kitabı da son derece önemli bir kaynaktır. Ben daha kaba toplulaştırılmış bir dönemlemeyle bu süreçlerin karakteristik özelliklerini hatırlatmakla yetineceğim. İlk dönem büyük ölçüde klasik ücret-bastırımı bir "istikrar" sürecidir. Sendikaların tasfiyesi bu süreçte emek piyasalarının sözde katı yapılar olan, bir önceki dönemin korporatist kurumları tasfiye edilerek yerlerine daha esnek iş kanunları ve çalışma biçimleri monte edilmiştir. Tüm ekonomide ve özellikle yeni oluşan bazı kentsel mekanlarda enformel emek kullanımı yaygınlaşmaktadır. Sermaye lehine klasik artık aktarımının arttığı bu süreci, sermayenin emeğe karşı yürüttüğü saldırının bir parçası olarak görmek gerekir. 1989 ve sonrası tüm dünyada mali denetimlerin daha da azaltıldığı, bankacık sisteminin daha da kuralsızlaştığı ve kamu borçlarının giderek daha fazla tahvilleştirildiği yıllardır. Türkiye bu dönemde 1930'larda çıkardığı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu değiştirerek, yabancıların Türkiye'de ve yerleşiklerinde başka ülkelerde para tutması üzerindeki sınırlamaları kaldırmıştır. O yıllarda TL'nin bir dünya parası ya da güçlü para olduğu kıvancıyla duyurulan bu uygulama basitçe sermaye hareketleri üzerindeki Merkez Bankası kontrolünün küresel piyasaya devridir. Spekülatif nitelikli olan söz konusu sermayenin küresel düzeydeki hareketi ulusal devletlerin yurtiçi faiz oranları ve döviz kurları aracılığıyla sağladığı net getiri miktarına bağlı olarak salınım göstermiştir. Yüksek faiz oranları yalnızca kamunun borç yükünü artırmakla kalmamış, aynı zamanda reel ekonomileri faaliyet dışı finansal yönelimlere itmiştir. 1990'ların başından beri faaliyet dışı kar artışları olarak şirketler bilançosunda görünen bu şişkinliğin 1994 finansal krizi ve sermaye girişlerindeki daralmayı izleyerek ilk elden sonucu ise ücretler üzerindeki baskının yeniden artmasıdır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, neo-liberalizm toplumun her alanındaki parçalanmadır. Bu parçalanma yalnızca kamusal alanla sınırlı değildir. Toplumsal sınıfların kendi içlerinde de gerçekleşmektedir. İşçi sınıfı ve sermaye, 1980'ler boyunca parçalanmalar göstermiştir ve sınıf içi dayanışmalar giderek güç kaybetmiştir. Bu parçalanmalar neo-liberal kapitalizmin siyasal özneyi dağıtma ve bir toplumu güçsüzleştirmedeki belki de en büyük başarısıdır. Bu açıdan Türkiye'de 1980'ler boyunca yaşanan siyaset krizleri bunun en iyi örneklerindedir. Siyaset alanındaki özne kayıpları, bugün daha da fazla hissettiğimiz hükümetlerin temsil krizleridir.

Ben sözü daha da uzatmadan 2000'lere ve yaşadığımız IMF, Dünya Bankası deneyimine döneyim. Bana göre bu süreç, ilk konuşmamda da vur-

guladığım gibi, Türkiye'nin "yönetim krizi"dir. Enerjiden, sağlığa tüm kamu alanının giderek üst kurullara devredildiği bir sürece tanıklık ediyoruz. Küresel hukuk alanının düzenlemelerine tabi olmak anlamına gelen bu yeni yapılanmayı basitçe dünyaya uyum sağlamak olarak anlatmak, ya olayın hiç farkına varmamak ya da aymazlıktır. Bu yeni düzenlemenin mantığı dünyanın tek kuralına, küresel sermayenin kuralına tabi olmaktır. Korkunç olan ve ahlaki olarak karşı durmamız gereken de budur. Bu günde siyasetin pratik aklı, dünyanın gerçeklerine işaret ederek olması gerekeni anlatmakta ve bu aklın gereklerinin dışında kalmanın cezalarını sıralamaktadır. Haklı olsalar da, pratik gerçeğin inşa edilmiş, kurulmuş bir şey olduğu unutulmamalıdır. Sosyal olgunun kurulmuş gerçeği mutlaka bir iktidar ilişkisini de içinde taşımaktadır. Bu iktidar ilişkisi görülmeden, bugünün güçler alanından "gerçeği" anlatmak toplumlari yanlış yönlendirmektir.

Yeniden ilk konuşmamda tanımladığım ikinci temaya yani paranın iktidarına dönerek konuşmamı tamamlamak istiyorum. Bizdeki ve benzer bir çok ülkedeki kapitalizmin neo-liberal tarihi, paranın denetiminin ulusaldan alınarak küresel piyasaya terk edilmesiyle sürüyor. Bu bugün çok konuşulan küresel kapitalizmin ulus-devlet çelişkisinin bir başka yorumu. Daha önce değindiğim gibi para bir sermaye ilişkisi olduğu kadar, bir siyasal sözleşmedir ve mekanı ulusal devletlerdir. Parası üzerindeki siyasal denetimini yitirmiş olan ulusal devletler zorunlu olarak bir yönetim sorunu yaşamaktadır. Bana göre, ulusal devletlerin iktisadi temelleri açısından en önemli yetki devri para idaresidir. Bu konuşmada 2000'leri Türkiye'nin bir yönetim krizi olarak tanımladım. Bence bunun en önemli göstergesi bugünkü yönetici kadroların severek ve gururla savundukları Merkez Bankası bağımsızlığıdır. Basit fonksiyonel bir bakış açısıyla dahi, bir sosyal oluşumun bağımsız olamayacağı açıktır. Ulusal parasını düzenleme yetkisinin devri, basitçe kapitalist bir devletin iktidar gücünün devridir.

Son olarak giderek parasallaşan kapitalizmin toplumla kurduğu tarihsel ilişkiden de uzaklaştığını belirtmek isterim. Sermaye toplumla (halkla) kurduğu üretim bağlarından uzaklaşıp, soyut (parasal) formuna dönüştükçe, iktidarlar da toplumdan uzaklaşmakta ve giderek daha baskıcı ve zorba olmaktadır. Bu gün dünya hegemonyasında yaşanan zorbalığın kaynağı da kabaca budur.

Teşekkür ediyorum.

Oturum Başkanı- Teşekkürler. Dr. Yalman, buyurun.

Dr. Galip YALMAN- Teşekkür ederim.

Birkaç kavram üstünde döndürüyoruz tartışmayı, ben de dahil. O kavramları kullanırken, biraz daha titizlenmek gerekiyor diye düşünüyorum. Özellikle de iyimserlik, kötümserlik, "bundan sonra neredeyiz?" gibi sorular açısından da önem kazandığı için. Ben söze öyle başlamıştım, aslında bir kapitalist gelişme sürecinin tarihini konuşuyoruz, tartışıyoruz. Bu sürecin Türkiye'ye özgü yanları var. Dünya kapitalizminin gelişmesine bağlı olarak, başka ülkelerle de belli ortak yanları da var, farklılıkları da. Burada kapsamlı bir karşılaştırmaya girişmek mümkün olmamakla beraber, Türkiye'nin yaşanan her şeyi, sadece Türkiye'ye özgü olarak görmemek lazım; şu an için o kadarını söyleyeyim.

Şimdi gelelim günümüzü anlama açısından, 1980'in bir kırılma noktası olup olmadığı meselesine. 1980'ler bir dönüşüm, o zamanı hatırlayabilenler açısından, bunu simgeleyen bir tarih de vardı: 24 Ocak 1980. Bu tarih aslında, bir düzeyde bakarsanız, Türkiye'de belli aralıklarla yaşanan IMF ile özdeşleştirilmiş bir istikrar politikaları paketinin resmen ilan edildiği bir tarih, çok da önemli değil. Ama, onunla birlikte, Türkiye'de ne oldu? Çok önemli bir dönüşüm projesi uygulamaya konuldu, 24 Ocak onun simgesel bir ifadesi oldu. Çünkü 1970'lerde yaşanan kriz, ekonomik ve toplumsal bir kriz olduğu ölçüde bir devlet kriziydi. Son yıllarda popülerize olan ifadeyle, bir yönetememe kriziydi. Onun için, toplumsal yeniden yapılanma ya da bütünlüğü yeniden kurma anlamında, tüm boyutlarını içeren bir anlamda "hegemonya krizi" dedim. Bu anlamda bir krizi aşma projesinin başlangıç noktası aslında 24 Ocak. Belli bir söylem değişikliğini de beraberinde getiriyor. O söylem değişikliğinin dünya ile ilişkiler açısından unutulmaması gereken iki temel unsuru var.

Birincisi, Turgut Özal'ın 1980'li yıllar boyunca, en azından 1986-87'ye kadar çok net bir biçimde vurguladığı, hedef olarak gösterdiği şudur: Dünya ekonomisiyle bütünleşen bir Türkiye. Burada 1980 öncesi ile sonrasını - yeni bir hegemonya projesi oluşturma çabasının önemli bir unsuru olarak - farklılaştırma çabası vardır. Bu Türkiye'de ilk kez gözlenen bir şey de değildir. Mesela, 1950'lerin söylemi anti-devletçi bir söylemdir, bir önceki dönemden kendine göre bir farklılaştırma çabası vardır, ama belli bir süreklilik olduğunu da vurguladım. 1980'lerden itibaren egemen olan, dünya ekonomisiyle bütünleşme özlemi, sanki bir önceki dönemin Türkiye'si, itihal ikamecilikle özdeşleştirilen, planlı kalkınmayla özdeşleştirilen Türkiye,

dünya ekonomisinden kopuk bir Türkiye'ymiş gibi sunulmaktadır. Bunun gerçeklikle ilgisi yok.

Buna ek olarak, 1980'li yıllar boyunca, bu dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci içerisinde yaşananlara baktığımız zaman, gerçek anlamda 1980 öncesinden ne ölçüde niteliksel bir kopuş vardır, o da ayrı bir tartışmadır; çünkü Türkiye, ihracata yönelik "sanayileşme" denilen stratejiyi, 1980 öncesinin sanayi yapısına dayanarak sürdürür. Daha da önemlisi, özel sektör açısından iç pazar için üretim birincil önemini korur, tekstil gibi bazı imalat sanayi sektörleri hariç.

İkinci boyut şu: Yaşananlar bir kez daha devlet biçimi-rejim değişikliği ilişkisini tartışmanın odağına oturtuyor. Yine, karşılaştırmalı bir analize çok uzun boylu girmek mümkün değil, ama 1970'ler, Akdeniz Havzası'nda nasıl bir değişimin yaşandığı bir dönemdir? İki tane 50 küsur yıllık dikta yönetiminin, bir tane de yaklaşık 10 yıllık dikta yönetiminin çıktığı bir dönem, yani 1970'lerin ortaları İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da ciddi rejim değişikliklerinin yaşandığı yıllar. Sonuncusu Kıbrıs'la bağlantılı olarak tartışılır falan. 1980'lerin ilk yarısında Avrupa Topluluğu'na kimler alınır? Bu üç ülke alınır. Hangi gerekçelerle alınır? Demokratikleşme sürecini konsolide etme gerekçesiyle alınır ve ekonomik meseleler bir miktar ikinci planda kalır. Hatta şöyle söyleyelim, önce üye olurlar, sonra Gümrük Birliği'ne girerler.

Türkiye'de hakim söylemin, Özal söyleminin 1980-86 döneminde Avrupa Topluluğu'na üye olma vurgusu yoktur. Niye yoktur? Çünkü, "dünya ekonomisiyle bütünleşme", demokratik bir yapıya gereksinme olmadan da, demokratik bir yapıya geçiş olmadan da sağlanabilecek bir hedef olarak sunulur. Dünya ekonomisiyle bütünleşmeye örneğin 12 Eylül askeri rejimi engel değildir. 1983'ten itibaren iktidar değişir, çok partili sisteme tekrar geçilir, Anavatan iktidarı kurulur. Ama, bu değişikliklere ve bütün bu değişim, dönüşüm söylemine rağmen, 1987'ye kadar 1982 Anayasasının temsil ettiği genel yapı itibariyle, otoriter bir devlet biçimi varlığını sürdürür. Hatta demokratikleşmenin bugün hala siyasal gündemin önemli bir maddesini oluşturmaya devam ettiği anımsanınca, söz konusu devlet biçiminin geçerli olmaya devam ettiğini ileri sürmek çok da yanlış olmayacaktır.

Dolayısıyla, prosedürel öğeleri itibariyle parlamenter rejimin oluşmasına rağmen, o günkü koşullarda Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na entegre olması mümkün değildir. Çünkü, Türkiye'de 1980'ler boyunca, 1985'ten itibaren artan biçimde, demokratikleşme-demokratikleşme tartışmaları-

nın önemli bir unsuru, emek-sermaye ilişkilerinin nasıl düzenleneceği, bunun Batı normlarına nasıl uyumlu hale getirileceği konusuydu. 1990'lardaki demokratikleşme tartışmalarından çok önemli niteliksel farkı odur. Batı normlarının ölçütü nedir? ILO yani Uluslararası Çalışma Örgütü normlarıdır, ona uygun olup olmadığı tartışılır. Dolayısıyla, o günkü koşullarda bu tartışma, AT'ye üye olup olmamak çerçevesinde değil, ülkenin demokratikleşmesinin bir gereği olarak yapılmıştır. Bu çok önemli bir tartışmadır ve Özal iktidarı boyunca sürer. Türkiye burjuvazisinin önde gelen temsilcilerinin söz konusu normlara uygun değişiklik önerilerine sıcak bakmadıkları, hatta karşı çıktıkları da bir gerçektir. 1987 tam üyelik başvurusu da, bu süreçte yapılır. Aslında bu başvuru Özal'ın ilk 5-6 yıllık yükseliş döneminin sona erdiği bir zaman dilinde yapılır. O açıdan bir zaman kazanma çabasıdır. Nitekim 1987 seçimlerinden hemen sonra Türkiye ekonomisi yeniden krize girer. Avrupa Topluluğunun bu başvuruyu çok ciddiye aldığı da söylenemez. Özetle, söz konusu dönüşüm, yani 1980'lerden sonra ortaya çıkan neo-liberal hegemonya diye de ifade edilen olgu, dünya ekonomisiyle yeni bir bütünleşme biçimini ifade etmektedir. Onun belli unsurlarını Ahmet Haşim Köse söyledi, geri dönmeyeceğim. Ama şunu da beraberinde getirir, en azından 1995'lere kadarki, Gümrük Birliği'ne kadarki süreç için bu söylenebilir. Esas itibarıyla, iç piyasaya dönük üretim yapan, ancak kriz dönemlerinde döviz gereksinmesi olduğu ölçüde ihracata ağırlık veren bir sanayi yapısı büyük ölçüde korunur. 32 Sayılı Kararla beraber ortaya çıkan durum, aslında gerçek anlamda bir ihracata dönük bir büyüme stratejisinin izlenmediğinin de bir ifadesidir; çünkü izlenen döviz kuru politikası, ihracatı teşvik eder nitelikte değildir, iç pazara dönük bir büyümeyi teşvik eden bir politikadır.

1989 sonrası, ki sıcak para kavramını Türkiye ilk defa o zaman duydu, sıcak parayla beslenen iç pazara dönük büyüme ve onun yol açtığı krizler dönemidir. Sadece Türkiye'ye de özgü değildir, benzer dönemde Güney Amerika'ya falan baktığımız zaman, örneğin Meksika'da 1987-1994 döneminde, Arjantin'de 1991 sonrasında benzer uygulamaları görürsünüz zaten. Bu Türkiye'de, görece bir demokratikleşme sürecine denk düşer. Çünkü 1989 yılı aynı zamanda, 1980 sonrasında, ilk kez, birtakım toplumsal unsurların, işçi sınıfının belli kesimlerinin hareketlenmeye başladığı bir yıldır. Üstelik burjuvazi de belirli sınırlar çerçevesinde kalmak koşuluyla, reel ücretlerin artmasına neden olacak boyutlarda ücret artışlarına sıcak bakmaktadır. O zamanki TİSK Başkanı Halit Narin'in ifadesiyle, işçiler 1980'li yıllar boyunca çok çekmişlerdir; biraz da onların gülme zamanı gelmiştir. O dö-

nem için önemli bir toplumsal hareketlenmedir, ama aynı zamanda Anavatan Partisi iktidarı için sonun başlangıcıdır. Bugünlerde veyahut da 2002 seçimlerinde tanık olunan, 1987'den itibaren başlayan bir sürecin bir bakıma noktalanmasıdır. Çünkü 1989 yerel yönetim seçimlerinde ANAP'ın seçmen desteğini yitirmesi ile belirginleşen bu süreçte, 3 Kasım seçimlerine kadar hiçbir sağ parti, tek başına iktidar olma şansını yakalayamaz. Bir bakıma, 1970'leri tartışırken değindiğim bir meselenin, siyasi partilerin temsiliyet sorununun tekrar önem kazandığını söyleyebiliriz.

Yalnız 1970'li yıllarla karşılaştırıldığında önemli bir ayrıştırma yapma gereği var. Evet, değişik biçimlerde söylendi, 1980'li yılların ikinci yarısından ya da sonlarından, 3 Kasım 2002 seçimlerine kadar, neo-liberal hegemonya sürüyor. Ya da Ahmet Haşim Köse'nin demin söylediği biçimiyle, değişen siyasal iktidarlara rağmen dünya ekonomisiyle bütünleşme biçiminde bir değişiklik çabası, arayışı olmuyor. Buna sosyal demokrat etiketi taşıyan partiler de dahil; muhalefette oldukları zamanlar bile; SHP'nin kuruluş aşamasındaki birtakım çıkışları hariç. Dolayısıyla, mevcut siyasal partiler arasında toplumsal bütünlüğü yeniden kurma projesinde bir farklılaşma yok. Bu buluşmaya karşın, partilerle temsil ettikleri toplumsal kesimler arasındaki bağlar giderek zayıflıyor. Süreklilik kazanan finansal krizler, neo-liberal hegemonyayı sorgulama konumunda olmayan siyasal partilerin toplumsal desteklerini yitirmelerini hızlandıran bir etki yapıyor. Bunun örneklerini, benzer krizler yaşayan Latin Amerika ülkelerinde de görebiliyoruz. Örneğin Meksika'da 20.yüzyıla damgasını vurmuş tek parti iktidarı dönemi sona eriyor. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta şu, isterseniz çarpıcı olması için şöyle ifade edeyim : sivil toplum yeniden ön plana çıkıyor, ama sivil toplumun niteliği değişiyor.

Bu açıdan Türkiye'de 1980'de başlayan sürecin bir devamlılığı var diye düşünüyorum. 1980 sonrasının çarpıcı özelliklerinden biri de 1960-80 döneminde yaşandığı biçimiyle siyaset yapmaya son verme çabasının büyük ölçüde başarılı olması. Ben bu çabayı "sınıf temelinde siyasete son verme" diye tanımlıyorum. Bu aslında Türkiye'ye özgü bir şey de değil. Neo-liberal hegemonyanın yaşandığı tüm toplumlar için geçerli. Bir bakıma, bu hegemonyanın en somut göstergelerinden biri bu yeni siyaset yapma biçimi. Türkiye'de bu çok net, her ülkede bu kadar net değil belki, başka örnekleri de var, ama Türkiye'de çok net. Dolayısıyla, 1980 sonrasında siyaset yapma pratikleri de değiştirilmeye çalışılıyor. Birey, piyasa, sivil toplum gibi kavramların ön plana çıkmasının temel nedeni bu. Ben biraz ironik olarak söyledim, "1990'ların terminolojisiyle 1970'lere baktığınızda, çok hareketli

bir sivil toplum görürsünüz” diye; çünkü sivil toplum soyut bireylerden oluşmuyor. Sivil toplum, kapitalistleşme sürecinin ilk aşamalarından itibaren bir sınıflı toplum. Dolayısıyla, sınıfların da çatışma alanı ve o anlamda da sivil toplumdaki çatışma hiçbir zaman siyasetten uzak, ya da devletin de dışında olan bir şey değil. Türkiye’deki tartışmanın en yanıltıcı yanlarından biri, sivil toplum-devlet ayrışması temelinde bu anlayışın egemen kılınması. Halbuki, 1970’lerde yaşanan doğrudan doğruya siyasi iktidarı hedef alan bir mücadele idi ve bunun içinde TÜSİAD’dan DİSK’e kadar çeşitli sınıf örgütleri de vardı. Bugün baktığınız zaman, en azından kurgu ve söylem itibariyle bakarsanız, hiç kimse siyaseti bu temelde yapma eğiliminde değil. Hatta sınıf örgütü niteliği belirgin olan bu gibi örgütlerin "sivil toplum kuruluşları" olarak tanımlanmaya başlanmalarının nedeni de bu. Ama aslında, "sınıf temelinde siyasete son verme", burjuvazinin hegemonyasının, siyasal partilerin prestij kaybına karşın sürdürülmesini sağlamakta kilit rol oynayan, kelimenin tam anlamıyla bir sınıf stratejisi. Son bir buçuk yıldır iktidarda olan partinin lideri de bu konuda çok net, "benim memurumun, benim işçimin sırtından siyaset yapmayın" diyor. Bu, kendince çok önemli bir saptama, çünkü yeniden sınıf temelli siyasetin kendisi açısından kabul edilemez olduğunu vurgulamakta. Burada bir tabu oluşturma çabası var ve bu tabu büyük ölçüde de oluşmuş durumda.

Toparlamaya çalışırsam, ortaya ne çıkıyor? İşin iktisadi boyutuna, finans sermayesinin başat bir konum kazanmasına falan girmeyeceğim. Ama ortaya şöyle bir durum çıkıyor: Dünya ekonomisiyle bütünleşme söyleminin tersine, ulusal ekonomi kavramı ile kastedilen dünya ekonomisinden kopuk bir gerçeklik değil. Bu 1930’lar dahil böyle algılanmıyor; orada net olmak lazım. 1930’lardan, aslında 1923’ten itibaren, hatta kimisine göre 1908’lerden beri geçerli olan ulusal ekonomi yaratma projesi ne ifade ediyor? Dünya ekonomisi içinde yer alan, onunla etkileşim içinde, ancak kendi iç dinamiklerini harekete geçirebilen bir toplumsal bütünlük yaratma. Kapitalizmin eşitsiz gelişme dinamiklerini olabildiğince kontrol edebilme çabası da belirgin, bir çok geç-sanayileşen diye nitelenen ülkede gözlenen kapitalist gelişme serüveninde. Kuramsal düzeyde de, bunun gerekli olduğu konusunda 19. Yüzyıldan bu yana belirli bir mutabakat olduğu söylenebilir: Liberal-bireyci siyasal iktisat anlayışından beslenen kapitalist gelişme stratejisine alternatif, devleti ulusal ekonominin oluşumunda merkezi bir konuma oturtan kapitalist gelişme stratejilerinin gerekliliği konusunda. Öte yandan, ister Marx’a, ister Weber’e gidin -biraz Batı-merkezli bir bakış açısı olarak nitelense de- Doğu toplumlarını eleştirmiş olmalarının nedeni, bu toplumla-

rı kendi iç dinamiklerini harekete geçirebilen toplumsal yapılar olarak görmemiş olmaları.

Ne var ki, 1980'ler ve 1990'larda, benim görebildiğim kadarıyla, dünya ekonomisine uyum paradigması bağlamında, sanki Türk toplumunun iç dinamikleri dünya ekonomisiyle bütünleşme amacına yönelik olduğu ölçüde ivme kazandırılacak, onu engellediği ölçüde törpülenmesi, kontrol edilmesi, dizginlenmesi, gereken edilgen bir konuma indirgenmek isteniyor. Ve bu sınıf temelli siyaseti sona erdirme stratejisinin tamamlayıcı unsuru oluyor. Bunun tabii dünyadaki neo-liberal dönüşüm sürecinde, ya da 1990'larda moda olan deyimle küreselleşme diye yüceltilen evrede, aldığı çok somut biçimler var.

Bir örnek vermek gerekirse, emekle sermayenin çıkarlarının birbiri ile çelişen değil özünde uyumlu olduğu, Batı dünyasında giderek yaygınlık kazanan neo-liberal hegemonyayı pekiştiren bir görüş: Rekabetçi bir yapı ya da rekabet gücü olan yapılar, firmalar kurabilmeniz için ne lazım? Emek verimliliğinin artması lazım. Bu nedenle, emekçilerin -salt ekonomik düzeyde olsa bile- sınıf çıkarlarını gözeten, ancak firmaların karlılığını, dolayısıyla küreselleşen dünyada rekabet gücünü tehlikeye sokabilecek yaklaşımlardan uzak durmaları öğütleniyor emekçilere ve onları temsil iddiasındaki örgütlere. Sermayenin karlılığını tehlikeye düşürdüğü ölçüde firmanın geleceğini tehlikeye düşüreceği için, onun sonuçlarına da katlanması gerektiği, neticede işini kaybedebileceği vurgulanıyor. Dolayısıyla, dünya ekonomisiyle bütünleşme ile emek-sermaye çıkarlarının bütünleştirilmesi birbirini tamamlayan söylemler olarak ağırlık kazanıyor.

Türkiye'de belki bu çok net biçimde ortaya çıkmıyor. Neden çıkmıyor? Çünkü, ağırlıklı olarak dünya piyasaları için üretim yapan sanayi yapısı diye bir olgu, Türkiye'de en azından 1990'ların ortalarına kadar çok belirgin olarak söz konusu değil. Onun için dedim, bütün bu dönüşüme ve işaret ettiğim kırılmalara rağmen, 1980 sonrasında da, 1980 öncesinden gelen yapı belli ölçülerde ağırlığını koruyor. Tabii, önemli bir farkı var: Kamu artık yatırımcı olmaktan çıkıyor ve 1970'lerde ön planda olan, Üçüncü Planda bir biçimde, Dördüncü Planda bir başka biçimde yansıyan sanayi yapısının derinlik kazanması diye de ifade edilen, o zamanın terminolojisiyle ağır sanayi hamlesi diye ifade edilen hedeften vazgeçiliyor.

Türkiye, bu küreselleşme sürecinde belirginleşen bir başka gelişmeden ne kadar etkileniyor? O da ayrı bir tartışma. Dünya ekonomisi içinde, çeşitli "üretim zincirleri" diye ifade edilen üretim süreçlerine eklemlenmiş üre-

tim yapıları ne ölçüde oluşturuluyor? Bu da çok tartışmalı, çünkü 1980'ler ve 1990'ların belirgin bir özelliği de şu : birçok Latin Amerika ülkesinde, bu arada Türkiye'de, ama örneğin Doğu Asya'dan farklı olarak, yatırım ve tasarruf oranları neo-liberal anlayışı yadsıyan bir biçimde artmıyor. Serbest piyasa ekonomisinin olası en önemli getirisi olarak altı çizilen yatırım ve tasarruf artışları büyük ölçüde gerçekleşmiyor. Bunun nedenleri ayrı bir tartışma, yüksek reel faiz oranları ve saire, o başka bir konu. Çok belirgin olan, Türkiye'de bir yatırım hamlesi olmadığı için, yeni teknolojilere öncelik veren, araştırma-geliştirme harcamaları için ayrılan kaynakların yetersizliğinin hâlâ şikâyet edilen konular olması. Dolayısıyla, Türkiye kendi mevcut sanayi yapısını yeniden üreten bir konumda kalıyor.

Bunun önemli bir sonucu, bence siyasi yansıması ne? Türkiye'de burjuvazinin hegemonyasını daha demokratik bir yapı içinde sürdürmesini sağlayacak bir dönüşüm de gündeme bir türlü gelmiyor. Daha önce ifade ettiğim gibi söylersem, otoriter bir devlet biçiminin kısılcısından bir türlü kurtulamıyoruz. Bu bana çok önemli geliyor, çünkü Türkiye'de bildiğiniz gibi, - sadece söylemekle yetineceğim- özellikle 1990'lardan ilk yarısından itibaren, iki tane temel çatışma eksenini var. Emek-sermaye çatışması bu eksenlerden biri değil. Halit Narin de onun rahatlığı ile 1980'lerin sonunda, "biraz da onlar gülsün" diyebiliyordu. 1990'larda egemen çatışma eksenini, iki tane. Biri İslamcı-"Laikçi", öbürü de, malum, Güneydoğu üstünden gelen etnik temelli bir çatışma eksenini. Maalesef, bir iç savaş boyutları kazandıracak ölçüde. Onun tabii, askeri harcamalar v.b. gibi Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri var, onlar da ayrı. Asıl önemlisi, Türkiye'nin demokratikleşmesi sorununun da bu iki çatışma eksenini üzerinden tartışılmasına bağlı olarak, demokratikleşme kavramının bir bakıma içeriğinin değişmesi.

İlginç olan Türkiye'nin demokratikleşme serüveninin salt iç politik gelişmelerin değil, kendi dışındaki bir takım gelişmelerin de etkisiyle, böyle bir seyir izlemesi. Çünkü 1989 sonrasında Rusya ve Doğu Avrupa'da gerçekleşen kapitalist restorasyon, 1991'de Maastricht Antlaşması ile oluşan Avrupa Birliği'nin "genişleme"si ile güvence altına alınmak durumundaydı. Bunu gerçekleştirebilmek için, yani Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa'nın bütünleşme sürecine katılması için, piyasa ekonomileri ile demokratik rejimler arasında bir illiyet bağı kurulması bir kez daha gündeme geliyordu. Asıl çarpıcı olan husus, söz konusu ülkelerin hepsi, parlamenter ya da başkanlık, prosedürel anlamda demokratik rejime geçmiş oldukları için, demokratikleşmenin artık salt bir rejim sorunu olarak görülmemesiydi. Bu 1980'lerde Latin Amerika bağlamında yapılan "demokrasiye geçiş" tartış-

maları anımsandığında, önemli bir kavramsal değişimi içermekteydi. Çünkü Avrupa Birliği'nin "genişleme" sürecine katılacak aday ülkelerin yerine getirmesi zorunlu sayılan "siyasi kriterler", mevcut demokratik rejimlerin, "çok kültürlülük" ideolojisiyle uyumlu bir biçimde, devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenlemelerini öngörmekteydi. Sınıf-temelli siyaset anlayışının gündemden düşürülmesine bağlı olarak bölüşüm sorunlarının değil, etnik ya da dinsel temelde kültürel farklılıkları hukuki güvenceye kavuşturma siyasetinin ağırlık kazandığı bir "genişleme" süreciydi bu.

Özetle, bu süreçte demokrasi diye anlaşılan, ya da demokratikleşme sürecinin gerekleri diye anlaşılan, artık 1980'lerden çok farklı. Kimse artık işçi-işveren ilişkilerinin ILO normlarına uygun olup olmadığını falan tartışmıyor, çünkü Batının birçok ülkesi zaten onlardan uzaklaşmış, hatta örneğin İngiltere ILO normlarına uymadığı için uyarılan ülkelerin başında geliyor. Yine İngiltere, 1990'lar boyunca, Maastricht'in Sosyal Şartı'na uymama derdinde, onun mücadelesini veriyor. 1997'de göstermelik olarak uymayı kabul ediyor, ama işverenler aleyhine olacağı gerekçesiyle bir kısım düzenlemelere karşı çıkmaya hala devam ediyor.

Son olarak şunu söylemek istiyorum: Alternatif bir siyasetin üretilmediği, bunun sıkıntısının yaşandığı bir ortamda, neo-liberal hegemonyanın yumuşak karnını oluşturan, siyasi partilerin temsiliyet sorununun çözülmesi aciliyet kazanmıştı denilebilir. En azından, Türkiye'de iktidar blokunu oluşturan kesimler ya da büyük sermaye gruplarının ağırlıkta olduğu TÜSİAD ve benzeri örgütlerin temsil ettiği kesimler açısından. Farklı toplumsal kesimlerin taleplerini aynı potada eritmeyi başardığı ölçüde bu sorunu çözecek oluşumun, AKP niteliğinde bir parti olması zorunlu değildi. Tabii, her toplumun kendi siyasi dinamiklerinin getirdiği bazı özgüllükler var, ama bu soruna çözüm arayışı çok belirgindir. Ta ne zamandan beri? 1995 seçimlerinden beri aslında. 1995 seçimlerinden bu yana çeşitli badirelerden ve solun dayanılmaz hafifliğinden sonra geldiğimiz nokta bu. Ne kadar kalıcı olur? 1950'den bu yana Türkiye siyasetinden eğer bir ders çıkaracaksak şu söylenebilir. ABD ve AB ile ilişkiler, dış kaynak bulma vb. konularda ciddi krizler yaşanmadığı takdirde, mevcut iktidarın bir seçim dönemi daha varlığını sürdüreceği tahmin edilebilir. Üstelik bunu AKP'nin özgül bir başarısı olarak yorumlamaya da gerek olmayabilir. Türkiye'ye 1950, 1965, 1983 gibi dönemeçlerde baktığınız zaman, iktidara gelen sağ partilerin deneyimlerinin böyle bir öngörüye desteklediği kanısındayım. Ama bunun aynı zamanda bazı çelişkileri içinde barındıran, dolayısıyla yeni krizlerin tohumlarını da atacak bir süreç oluşturduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla,

önemli olan, bu iktidarın ömründen çok, demokratik bir devlet biçiminin gerçekleşmesini ve neo-liberal hegemonyanın kırılmasını sağlayacak toplumsal ve siyasal oluşumların siyaset gündemine ağırlığını koyması için gerekli koşulların yaratılabilmesidir.

Teşekkür ederim.

Dr. Mustafa AYDIN- Ben 1980'le bağlantılı bir şekilde başlamak istiyorum. Dış politika açısından baktığımızda 1980'li yıllar hem Ahmet Haşim Köse'nin, hem de Galip Yalman'ın vurguladıkları ekonomik, sosyal ve siyasi değişimlerle kolkola gitmiştir. Bu dönem Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde dışlanmışlıktan kurtulma çabasının yoğun yaşandığı dönemdir. Türkiye'de yaşanan darbeden sonra demokratikleşme ve insan hakları konularında yaşanan sorunlarla birlikte, bunlara büyük tepki gösteren Avrupa'dan bir uzaklaşma, hatta dışlanma söz konusu olmuştur. Bundan kurtulma çabası sadece askeri yönetimde değil, fakat Özal döneminde daha da yoğun olmak üzere 1980'li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu çerçevede ANAP İktidarının AT'ye tam üyelik başvurusu da, biraz da bu yüzden fazla ciddiye alınmamıştır. Çünkü Türkiye daha Avrupa'dan dışlanmışlığını sona erdirmeden, içine girmeye kalkmıştır. Hatta bu başvurunun bir anlamda Özal'ın kafasında Türkiye'nin Avrupa'dan dışlanmışlığına son verecek bir taktik olarak gelişmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Öte yandan, Türkiye'nin dış politika tarihine baktığımızda, genel olarak ne zaman Avrupa'dan dışlanmışsa -ki bu çoğunlukla Türkiye'nin değil, Avrupa'nın tercihi olmuştur- hep kaçınılmaz olarak ABD'ye yaklaşmış, ABD'yle birlikte hareket etmiştir. Nitekim, 1980'lere baktığımızda da, ABD'yle 1950'leri andıran bir balayı sürecinin yaşandığını görürüz. Bunun en son geldiği tepe noktası 1990-91 Körfez krizidir. Bu krizde ve takip eden dönemde Türkiye'nin izlediği politikalar aslında 1980'lerde gelişen işbirliği modelinin devamıdır ve Türkiye'yi 1990'lı yıllarda ABD'yle "stratejik ortaklık" mertebesine taşımıştır.

Bunun dışında, 1990'lı yıllar, tıpkı 1970'ler gibi, Türkiye'nin çok ciddi bir sorunlar yumağıyla boğuştuğu ve bunun dış politikaya yansıdığı dönemdir. Güneydoğu'dan kaynaklanan etnik temelli tartışmalar ve bunların sosyal, siyasi ve ekonomik yansımaları kaçınılmaz olarak ülkenin dış politikasında da görülmüştür. Hatta dış politikanın bu dönemde aslında bu sorunlar etrafında dönmeye başladığı da söylenebilir. Bu dönemde diplomatlarımız en çok Türkiye'de yaşananların etkilerini dışarıda sınırlamaya çalışmakla uğraşmışlardır.

Bu ortamda 2000'li yıllara da taşınan önemli bir gelişme söz konusu olmuştur. Türkiye kendi içerisinde uluslaşmasını tamamladığını sandığı noktada, aslında uluslaşma konusunda bir sorun yaşadığını fark ederken, dışarıda da genel itibariyle "küreselleşme" denebilecek bir oluşum söz konusuydu. Türkiye ülke içinde yaşadığı etnik ve dinsel temelli kimlik tartışmalarının büyük ölçüde kendine özgü bir gelişme ve 1920-30'larda oluşturulan homojen ulus tanımlamasından sapmalar olduğunu düşünürken, aslında bunların bir taraftan da küreselleşmeyle birlikte gelen dünya sistemsel değişiminin Türkiye'ye yansımaları olduğunu fark edememiştir.

Küreselleşme Türkiye'ye ne yapıyor? Buna özellikle ulus-devlet açısından baktığımızda, birtakım değişimlere yol açtığı açık. Örneğin, imparatorluk döneminde sınırlar çok önemli değildir. Osmanlı ilkbaharda sefere çıkar, sınırları genişler (genişler), sonbaharda yağmurlar yağınca geri döner, sınırlar yeniden genişler (daralır). Bir sonraki yıl aynı şeyler tekrar yaşanır. Bu ortamda sınırlar başlı başına çok önemli değildir, geçişken ve hareketlidirler. Bir ulus devlet olan Türkiye'nin sınırları ise Fatih Tayfur'un vurguladığı şekilde çok önemlidir, hatta kutsaldır, her ne bahasına olursa olsun korunmalıdır. Üstelik sınırlar hem sınırların dışına müdahale etmeme anlamında, hem de sınırların içine müdahale edilmesine engel olma anlamında da çok önemlidir. Fakat küreselleşmenin ulus-devletlerde siyasi anlamda önemli bir değişime yol açmaya başladığının ip uçlarını bugün görebiliyoruz: Küresel dünyada sınırlar her anlamda erozyona uğruyorlar. Tamamen önemlerini kaybetmeleri belki mümkün değil, fakat ulus-devletlerin sınırları farklı bir düzleme taşındı bile. Bir kere, ulus-devletler ötesi birtakım oluşumlar gelişti ve ulus-devletlerin sınırlarını anlamsızlaştırmaya başladı. Avrupa Birliği bunun en uç örneklerinden birisi. Bu nedenle AB'ye tam üye olmaya çalışan Türkiye'nin sınırlarının eskisi gibi bir anlam ifade etmeyeceği aslında çok açık; fakat ülkeyi yönetenler bunu Türkiye'de açıkça söylemeyi bir türlü göze alamıyorlar.

İkincisi, yine küreselleşmenin getirdiği bir başka olgu sınırlar içerisindeki ulus-altı kimliklerin daha fazla vurgulanmaya başlanması, bölgeselleşme, etnik grupların kendi özgürlük ve haklarını daha fazla vurgulamaları ve bunlara uluslararası alanda verilen destektir. Bu gelişme de sınırların içiyle dışı arasındaki ayrımı ortadan kaldırıyor.

Yine sınırlarla ilgili olarak, ulusların sınır ötesi uzantıları da artık daha fazla vurgulanır hale geldi. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde, bir devletin ülke sınırlarının ötesindeki akraba topluluklarıyla ilgilenmesi "yayılmacı-

lık" olarak değerlendirilirdi. Hatta Türkiye'de bu ırkçılık olarak nitelenirdi. Fakat küreselleşmeyle birlikte, bu anlamda da sınır ve vatandaşlık kavramlarında bir değişiklik gözleniyor. Örneğin Türkiye 1990'lı yıllarda bir anda kendi Türkî coğrafyasını keşfediyor ve oralara doğru bir uzanma çabası gündeme geliyor. Üstelik bu durum uluslararası alanda artık çok da garip karşılanmıyor, çünkü benzer gelişmeler her yerde yaşanıyor. Fakat aynı zamanda Türkiye kendi sınırları içerisinde yaşayan Kürt kökenli vatandaşlarının da sınırlarının ötesinde akrabaları olduğunu "fark ediyor". Üstelik 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında iki defa bunların kendi sınırlarına doğru hareketlenmelerine de karşı koymak zorunda kalıyor. Dolayısıyla, Türkiye'de 1990'lı yıllarda uluslararası politika anlamında ciddi bir sınır sorunu pek de bize fark ettirmeden gündeme oturmuştur. Biz bu konuları başka terimlerle tanımlamaya devam ediyoruz, fakat olan aslında içle dış arasında çizilen sınırın eski kesinliğini kaybetmesidir. Tabii aynı durumu daha 1980'li yıllarda iç ve dış politika konularının birbirlerinden ayrılamazlığı anlamında da yaşadığımızı da bir kere daha vurgulamakta fayda var.

1990'lı yılların sonuna geldiğimizde, şu anda da artık içinde yaşadığımız 2000'li yılların ilk döneminde, yine uluslararası sistemden kaynaklanan birtakım gelişmelerle bir kırılma döneminden geçiyoruz. Ben burada Ahmet Haşim Köse'ye katılıyorum; Türkiye pek çok konuda olduğu gibi, uluslararası politika konusunda da artık öteleyemeyeceği birtakım konuların kırılma noktasına gelmiş durumda, toplumsal kırılma noktasına gelmiş durumda.

1990'lı yılların hemen başında, uluslararası sistemin nereye gideceğine dair farklı tezler ortaya atılmıştı. Uluslararası ilişkiler teorilerinin büyük ölçüde Soğuk Savaşın ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ereceğini öngörememelerinden sonra, yeni model arayışları içerisinde önce Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezi, ardından da Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezi geldi. Fakat 1990'lı yılların ilk yarısında ortaya atılan bu iki tez de, ikinci yarıda gözden düştü. Çünkü uluslararası sistemin evrimini ve dünyanın aldığı yeni şekli açıklayamıyor, sermayenin küreselleşmesini açıklayan bir yapıya dönüşemiyordu. Bu ortamda gündeme gelen "küreselleşme" açıklamaları çerçevesinde Türkiye'ye baktığımızda, ben üç konunun 2000'li yıllarda öne çıktığını ve önümüzdeki dönemde de etkili olacağını düşünüyorum.

Birincisi; 1980'li yılların ortasından başlayan etnisite (kimlik) tartışmaları. Etnik, dinsel farklılıklar, alt grupların Türk ulus-devleti içerisindeki

yeri ve Türk ulusçuluğuna bunların nasıl entegre edilecekleri ya da entegre olup olamayacakları konuları önümüzdeki dönemde de Türkiye'nin gündemine damgasını vuracak. Bugün 1920'lere, hatta ondan çok daha öncesine döndük ve "Türk nedir, nasıl tanımlanır?" tartışmasını yapıyoruz. Bu çok önemli tartışmanın sadece iç siyasette değil, Türkiye'nin dış siyasetinde de önemli yansımaları olacak.

İkincisi; bizim üzerinde hiçbir kontrolümüzün olmadığı bir unsur. Tek süper gücün ya da dünyanın şu andaki hegemon'unun bölgesel politikalarının bize yansımalarıyla uğraşmak durumunda kalıyoruz. Bu konularda hegemon'un kendi çıkarı için elzem gördüğü konulardaki politikalarını değiştirmek bağlamında Türkiye gibi orta büyüklükteki devletlerin yapabileceği hemen hiçbir şey yok. Kutuplarla birlikte Amerika Birleşik Devletlerini dengeleyebilecek diğer unsurlar ortadan kalktığı için, Türkiye gibi ülkelerin Amerika karşısında bu dengelere oynama şansı da artık yok. Dolayısıyla, Türkiye gibi devletler, büyük ölçüde, Amerika'nın kendi küresel çıkarları çerçevesinde alt bölgelerde ortaya koyduğu senaryolara tepki vermek durumunda kalıyorlar. Irak'ta son birkaç yıldır yaşanan süreç bunu en açık şekilde ortaya koyuyor. Bu düzeye ulaşmasa bile, yani bir silahlı çatışmaya ulaşmasa bile, örneğin Kafkaslarda ya da dünyanın başka bölgelerinde yaşanan süreçler de aynı noktaya işaret ediyor. ABD'nin dünya hegemonyasını bir süre daha uzatma mücadelesinin bir parçası olarak gördüğüm bu süreçte, Türkiye gibi ülkeler buna karşılık vermek zorunda ve bir şekilde kendi politikalarını hegemon'un politikalarıyla uyumlaştırmak zorundalar; ya da belli alanlarda zarara uğramayı göze alacaklar. Bu da önümüzdeki dönemde Türkiye'nin dış politikası açısından kafamızı çok meşgul edecek unsurlardan biri olacaktır.

Son olarak da, içinde bulunduğumuz gündemin çok canlı konusu olması nedeniyle de öne çıkan Kıbrıs ve bununla bağlantılı olarak uzun vadede etkili olacak Türkiye'nin AB'yle ilişkileri var. Daha önce de vurguladığım gibi, sarkaç ilişkisi çerçevesinde, Türkiye Avrupa'dan uzaklaştığı veya uzaklaştırıldığı ölçüde hep Amerika Birleşik Devletlerine yaklaşmıştır. Bu konuda Yunanistan'la Türkiye arasındaki ilginç bir farklılığa değinmek istiyorum: Yunanistan 1970'li yılların sonunda ve yeniden 1990'larda Avrupa alternatifini seçmiştir. Türkiye ise isteyerek veya istemeyerek 1980'li yıllarda Amerika alternatifine oynamıştır. Bu tercihlerin yansımaları çok dramatiktir. 1979'da aşağı yukarı Türkiye'yle Yunanistan ekonomik gelişmişlik anlamında da olsun, askeri denge açısından olsun, birbirine çok yakındır. Fakat bugün gelinen noktada Avrupa Birliği'nin birtakım dayatmaları sonucu

Türkiye'yle Yunanistan ciddi anlamda farklılaşmıştır. Nedir bu dayatmalar? Avrupa Birliği Yunanistan'a daha fazla demokratikleşmeyi, siyasi anlamda şeffaflaşmayı ve ekonomik liberalleşmeyi dayatmıştır. Bu dayatmalarla Yunanistan farklı bir boyuta taşınırken (örneğin ekonomik gelişmesini sağlar, demokrasisini sağlamlaştırır, sosyal-siyasi istikrarını sağlar), Türkiye bu konularda hiç bir talebi olmayan, daha çok stratejik önemine vurgu yaparak birtakım eksiklikleri ve zafiyetlerine göz yuman Amerika Birleşik Devletleri'yle işbirliğini geliştirmiştir. Son 150-200 yıllık tarihinde içsel dönüşümlerini hep bir dışsal etkiyle gerçekleştiren bir ülke olarak Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'yle yakın ittifak ilişkileri içerisinde olmasının özellikle son 20 yıl içerisinde siyasal-sosyal gelişiminde önemli etkisi olmuştur. Bu nedenle, önümüzdeki süreç içerisinde, Türkiye'nin AB ile mi birlikte hareket edeceği, yoksa Avrupa'dan uzaklaşıp Amerika'ya mı yaklaşacağı, ülkenin iç siyasi dönüşümünün de önemli belirleyicilerinden biri olacaktır.

Bu çerçevede, çok hassas bir döneme girmiş durumdayız. Aralık 2004 tüm bu süreçlerin gelip dayandığı noktadır. Türkiye'nin iç siyasi dönüşümü, demokratikleşme sürecinin devamı ve dış politikasının şekillenmesi gibi çeşitli konularda Aralık 2004 bir dönüm noktası olarak önümüze çıkıyor. Tek bir tarihin bu kadar önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkması/çıkarılması biraz şanssızlık, biraz beceriksizlik, biraz da dünya konjonktürünün dayatması. Fakat, her halükarda, 2004 sonu Türkiye'nin iç ve dış politikalarının gelişimi açısından çok ciddi bir kırılma noktası olarak beliriyor. Burada Galip Yalman'ın değerlendirmesine katılıyorum; normal şartlarda bugünkü iktidar partisi etkinliğini belli bir süre devam ettirecektir. Fakat o normal şartların bence çok önemli temel bir unsuru, 2004 sonunda bugünkü hükümetin Avrupa Birliğinden tam üyelik müzakerelerine başlama tarihi alıp alamayacağıdır. Belirli bir tarih alınmadığı takdirde, Türkiye'nin nereye gideceğini kestirmek çok zor; çünkü Türkiye'deki birtakım güç merkezlerinin, yağmur bulutları gibi yağmur topladıklarını görüyoruz, biliyoruz, hissediyoruz. Dolayısıyla, 2004 sonunun kırılma noktası olması bu anlamda da çok önemli.

Ben daha fazla uzatmadan bu noktada bırakayım.

Dr. Fatih TAYFUR- Ben hala şunu söylüyorum: Türk dış politikası açısından 1970'lerde yaşanan kırılma Türkiye için yaşanan en kritik kırılmadır. Bugün hissettiğimiz, bugün yaşadığımız olumsuzlukların ve bugün şı-

kâyet ettiğimiz noktaların çok ciddi bir biçimde, 1970'lerde kaçırılan fırsatlardan kaynaklandığına inanıyorum.

Buradan 1990'lı yıllara geldiğimiz ve "1990'lı yıllarda ne oldu?" diye sorduğumuz zaman, yine dünya-sistemindeki bir değişiklikten söz ediyoruz. Başından söylediğim gibi, Türkiye'de siyaset, iktisat ve dış politikadaki değişimler, dünya sistemindeki değişikliklerden çok bağımsız değildirler. Dünyada olanlar Türkiye'ye çok net bir biçimde yansıyor ve bu yansımanın sonucunda Türkiye'deki aktörler bu fırsatları ne kadar değerlendiriyor, ne kadar değerlendirmiyor? Ortaya çıkan sonuç da, bizim yaşadıklarımız oluyor.

1990'lardan sonra ne oldu? Türkiye'nin etrafında, Türkiye'nin komşusu Sovyetler Birliği yıkıldı. Bu Amerikan liderliğindeki kapitalist dünya-sistemi için, 1971'de sona eren iktisadi istikrar döneminden sonra savaş sonrası kurulan uluslararası siyasi istikrar ve dengenin de artık sonlandığını gösteriyordu. Sistemin lideri olan Amerika Birleşik Devletleri için birdenbire ciddi bir hareket alanı açıldı ve ABD ve Batı dünyası kendini farklı bir dünyada buldu. Bunun yanı sıra aynı şekilde, ancak daha küçük ölçekli olmakla birlikte, bir başka çözüme de Yugoslavya'da yaşandı. Bu gelişme de, Türkiye'nin etrafında ve ilgi alanında olan, Türkiye'nin dış politikasını, Türkiye'nin dış dünyayla ilişkisini, pozisyonunu etkileyebilecek bir gelişmeydi. Bütün bunlar, dış dünyada, Türkiye'nin dışında olan gelişmelerdi.

Türkiye'nin içine baktığımız zaman, Türkiye'de ne oldu? Türkiye'nin içinde de, yine dünyada olan bir şey oldu; sosyal refah devletinin ortadan kalkma süreci hızlanmaya başladı. 1980'lerde Thatcher ve Reagan'la ortaya atılan, "sosyal refah devletinin artık kapitalist dünya-sistemine iktisadi yapılanmasının içerisinde yeri olmadığını" gündeme getiren bu anlayış, Türkiye içerisinde de sosyal refah devletinin gittikçe gücünü kaybetmesine, Türkiye'deki küçük ölçekli sosyal refah devletine yönelik saldırıların artmasına yol açtı. Türkiye'deki refah devleti gelişmiş ülkelerdeki refah devletleri gibi bir refah devleti değildi; ama sonuç itibarıyla bir sosyal refah devletiydi ve kendi yurttaşlarına belli bir refah düzeyi sağlama misyonu vardı ve bunu da elinden geldiği kadarıyla, şu veya bu şekilde, yerine getiriyordu. Bu Türkiye Cumhuriyeti devleti ve onun vatandaşları açısından çok önemli bir ilişki noktasıydı. "Devlet ve vatandaşlık ilişkisi"nin refah devletiyle yakından ilişkisi vardır. "Ben Türk vatandaşım, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım" dediğim zaman, devletin toplumsal yaşamda bana

sağlamış olduğu refah seviyesinden dolayı bir birliktelik, aidiyetimi onunla birlikte anma ve bağlılık tanımlaması yapmaktayım. İnsanların kendini bir devletin vatandaşı sayması, bu refah devletin varlığı ve sağlanan refahın büyüklüğüyle orantılı bir ölçüde devam ediyor.

1990'lara baktığımız zaman, 1980'lerden beri uygulanan ve refah devletin ortadan kaldırılması veyahut da zayıflaması süreciyle, vatandaşlıkla devlet arasında ilişkinin zayıflamaya ve bunun sonucunda da insanların artık kendi kimlik, aidiyet ve bağlılıklarını, bir devletin, bir ulus-devletin vatandaşı olmaktan çok, bir etnik grubun veya bir dinsel grubun üyesi olarak tanımlama sürecine girdiğini görüyoruz. İnsanlar, sosyal refah devletin zayıflaması sonucu, "devlet madem bana eskisi gibi güvenlik ve refah sağlayamıyor, o halde bana daha fazla refah sağlayabilecek başka alternatifler nelerdir?" diye sormaya başladı. Sıradan vatandaş için, daha fazla refah önceleri ulus-devlet içerisindeki hakkaniyetçi sol siyasi hareketten beklenmekteydi. Bu sol hareket, insanlara daha fazla refah vaad etmekteydi. Ancak, 1991'de Sovyetler'in yıkılmasıyla sosyalizm/sol, bu anlamda maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde yitirmiş oldu. Zaten solun Türkiye'deki gücü çok büyük ölçüde 1980 askeri darbesiyle sökülmiş, refah ve umut vaad eden güçlü bir siyasi hareket olmaktan çoktan çıkmıştı. Bu siyasi-iktisadi (hiper-liberalizm ve askeri darbe) gelişmeler çerçevesinde, 1990'lı yıllarda Türkiye'deki insanlar kendilerini artık, ulus-devletin vatandaşı olmaktan çok, bir etnik veya bir dinsel grubun, bir ümmetin üyesi olmakla tanımlamaya başladı. Devlet toplum içindeki gücünü yitirirken, diğer taraftan bu gücü paylaşmaya yanaşan diğer sosyal olgular, kurumlar güç kazanmaya başladılar.

Bu noktadan baktığımız zaman, bir taraftan Türkiye'deki devletin zayıflaması, Türkiye'nin ulus-devlet karakterine yönelik etnik ve siyasi-islami hareketlenmeleri ve bunların ciddi karşıt siyasi hareketler olarak Türkiye'nin gündemine girmesini, diğer taraftan da iktisadi dönüşümü, yani refah devletinden hiper-liberal iktisat siyasetine dönüşme sürecini görürüz.. Bütün bunlar üst üste geldiler. Birbirlerini tetikleyen, birbirlerini etkileyen ve Türkiye için yeni bir dinamik yaratıp, eski "sağ-sol" boyutlarını aşan yeni bir siyasi çatışma veyahut da siyaseti tanımlama yöntemi olarak gündeme geldiler.

Burada şöyle bir sorun ortaya çıktı: Tamam, ulus-devlet bir tür meydan okumayla karşı karşıya kaldı, vatandaşlık kavramı farklı biçimde tanımlanmaya başladı ve bu ulus-devletin varlığını ciddi olarak etkilemeye başladı;

sonuçta ulus-devletin kendi içerisindeki bütünlüğü ve birlikteliği daha fazla erozyona uğramaya başladı. Ancak diğer taraftan ulus-devlet, en üst siyasi örgütlenme birimi olarak da kalmaya devam etti. Ulus-devlet ve onun vatandaşlığı ne kadar erozyona uğramış olsa da, dünya-sistemini üst düzeyde hala, siyasi anlamda, ulus-devletlerle tanımlıyoruz, hala ulus-devletlerden söz ediyoruz. Bunun yanı sıra, bir taraftan uluslararası (supranational) Avrupa Birliği, diğer taraftan siyasallaşmamış iktisadi bölgecilik hareketleri başlıyor. Diğer taraftan Avrupa Birliğinin "siyasallaşmış bölgecilik hareketi" olarak uluslararası bir pozisyon aldığından da bahsediliyor. Ancak, Avrupa Birliği içerisinde, yani siyasi bir karakter kazanmış bir bölgecilik hareketi içerisinde bile, bugün hâlâ ulus-devletlerden bahsediyoruz; Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve diğerleri, hepsi ulus-devlet. Kimse başka bir şey olduğunu iddia etmiyor. Bu anlamda bugün ulus-devlet, erozyona uğramış olsa bile, hâlâ kendi varlığını şu veya bu şekilde sürdürmeye devam ediyor.

Buradan baktığımız zaman, önümüzde görülen süreç içerisinde, dünya-kapitalist sisteminin gelişme süreci içerisinde Türkiye'nin dış politikasını ya da Türkiye'nin pozisyonunu değerlendirirken, dünya-kapitalist sisteminin geldiği noktayı da görmemiz gerekiyor. Her şey sadece Türkiye için değişmiyor, değişim tüm dünya için, dünyadaki tüm aktörler için de geçerli: Amerika için değişiyor, AB için değişiyor, Çok Uluslu Şirketler için değişiyor, kadınlar için değişiyor, sokaktaki adam için değişiyor. İşte bu yüzden, herkes gibi Amerika da, Avrupalılar da kendi hesabını yapıyor: Amerikalılar bu değişim karşısında kendi pozisyonlarının ne olması gerektiğini, aynı bizim burada Türkiye için yaptığımız gibi, oturup konuşuyorlar, İngiltere'de, Almanya'da insanlar bunu konuşuyorlar; yani dünya ve sistem sadece bizim açımızdan, Türkiye açısından değişmiyor, Türkiye için değişmiyor. Dünya Amerika için de, İngiltere için de değişiyor, Almanya için de, dünyanın öbür ucundaki Japonya için ve hatta Avustralya ve Yeni Zelanda için de değişiyor. Fakat bu insanlar bunu konuşurken, bizim gibi böyle çok karamsar bir tablo içerisinde bakmıyorlar değişime.

Bugün, geniş ölçekli tarihsel küresel "değişim süreci" hala devam ediyor; henüz sonuçlanmamış, yeni dengeler kurulmuş değil. Bu nedenle, sistemdeki bütün aktörler değişim ortamının getirdiği, yarattığı olumsuzluklar ve engellerin yanı sıra, bu ortamın fırsatlar da yarattığını da görerek, bu fırsatları nasıl değerlendiririz diye tartışıyorlar ve stratejilerini çiziyorlar, uyguluyorlar. Çünkü, kapitalist dünya-sistemi (ya da onun yerini alacak bugünden göremediğimiz gelecek yeni düzen), kendini henüz daha (yeniden) üretmemiş, ve kendini tanımlama sürecine sokmuş değil. Yaşadığımız dönem

ise, işte bu gelecekteki düzenin şekillenme dönemi. Gelecek olan şey her neyse yaşadığımız anda kendi kendini deniyor, oluşturuyor. Bu deneme-yapılma ve oluşma süreci içerisinde de sistemin içerisindeki aktörlerin -ister ulus-devlet, ister supra-nasyonel, ister trans-nasyonel, ister etnik, ister dinsel aktörler deyin, ne dersiniz deyin- alacağı tavırlar çok önemli hale geliyor. Bu durum, aktörlerin kendi içlerinde barındırdıkları "çıkarların", kendi ülkeleri, devletleri, supra-nasyonel organizasyonları, etnik veya dinsel grupları, vesaire..., adına bu "değişim süreci"ndeki fırsatlardan nasıl yararlanacaklarına, engelleri nasıl aşacaklarına yönelik izleyecekleri stratejilerle çok yakından ilgili bir durum. O anlamda ben, Türkiye'nin önünde anlatıldığı gibi sadece karamsar bir tablo olabileceğini kabul etmiyorum. Evet, Türkiye için karamsar bir tablo çizebilirsiniz, ama "Türkiye'nin önünde karamsar bir tablonun dışında başka bir tablo da yoktur" diyemezsiniz. Türkiye'nin önündeki, bu karamsarlığı kaldırabilecek ve Türkiye'ye yeni pencereler, yeni yollar açabilecek fırsatlar olduğunu düşünüyorum. Bu, Türkiye'nin kendi aktörlerinin "kendileri" ve "Türkiye" için stratejilerini nasıl belirledikleriyle ve varolan fırsatları değerlendirip değerlendirememeleriyle ilgili bir şey. Yani, Türkiye'nin büyük iş çevrelerinin, sağ-sol siyasi elitinin, İslamcı hareketin, Kürtlerin, askerlerin kendileri ve Türkiye için nasıl bir strateji izlediklerinin incelenmesi ve anlaşılması lazımdır. Ancak, varolan fırsatlardan faydalanma istenildiği her zaman yapılacak bir şey değildir, çünkü değişim için fırsatlar tarihin belli anlarında ortaya çıkarlar ve o belli anlar da, bugünkü gibi, dünyada büyük ölçekli tarihsel değişimlerin yaşandığı zamanlardır. Bu süreçte fırsatları kullanabilirseniz kullanırsınız, kullanamazsanız, bunun geri dönüşü yoktur, yeni fırsatlar için bir sonraki değişim dönemine kadar, beklemek durumunda kalırsınız. Ancak, o bir sonraki değişim döneminde de sahnenin neredesinde duracağınızı kimse bugünden bilemez. Bugün, dünyanın bu yeniden yapılanma süreci devam ediyor, henüz tamamlanmış değil. Gelecek olan sistemin temelleri, yapı taşları, sütunları yerlerine yerleştirilmeye çalışılıyor, ancak yapı hala ortaya çıkmış değil. Bu kapitalist dünya-sisteminin yeniden yapılanması, üretilmesi veya kapitalizmin artık sonlanıp şu anda bilemediğimiz başka bir düzene geçiş süreci olabilir. Bu yüzden bütün aktörler (devletler, çok uluslu şirketler, supra-nasyonal organizasyonlar, etnik gruplar, dinsel gruplar, v.b.) ortaya çıkacak bu yapıyı kendi istedikleri biçimde şekillendirmeye devam ediyorlar. Bu nedenle, Türkiye için de fırsat yaratma ve bunları kullanma şansı hala devam ediyor. Ancak, bu fırsatları yaratacak ve kullanacak olan da Türkiye'nin yukarıda bahsettiğimiz kendi aktörleri, başkaları değil. Herkesin bir biçimde şekillendirmeye çalıştığı gelecekteki yeni yapıyı, ya da en

azından onun bir parçasını, bugün şansınız varken kendi hayallerinize göre şekillendirmeye çalışan bir strateji çizmemişseniz, yarın başkalarının hayalleriyle oluşmuş yeni dünyada, başkalarının hayallerinde sizin için ayrılan yeri ister istemez kabul etmek zorunda kalabilirsiniz.

Bugün bahsettiğimiz, globalleşme dediğimiz, bölgeselleşme dediğimiz bütün süreçler, bu dünyayı yeniden şekillendirmenin, deneme, yanılma süreçlerinin birer parçası. Çünkü bugün bakıyorsunuz, "globalleşme" nedir dediğiniz zaman, kimse globalleşmenin bir tam bir tanımını vermiyor. En açık tanımı veren iktisatçılar diyorlar ki, "Globalleşme, mal ve sermayenin herhangi bir sınır tanımadan serbestçe dolaşımıdır". Çok basit anlamıyla böyle bir tanım. Ama (siyasi) iktisatçıların bu tanımı dışında kimse globalleşmenin tam olarak ne olduğunu tanımlayamıyor. Herkes bir ucundan tutmaya çalışıyor. Mesela, kimse Avrupa Birliği'nin yarın nasıl bir "siyasi entite" olacağını söyleyemiyor. Bunu Avrupalıların kendileri de, Avrupa'nın dışındakiler de tanımlamıyor. Bir başka misal: kimi düşünürler, büyük ittifak gruplarından bahsediyorlar. Avrupa'nın ilerde bir şekilde Rusya'yla, belki AB üyesi olarak değil, ama farklı bir biçimde bir araya gelip birleşeceğinden ve büyük bir siyasi-iktisadi bölgesel blok oluşturacağından söz ediyorlar. Diğer taraftan, Amerika-Japonya ve Çin'in de benzer bir şekilde bir araya gelerek, onların da Pasifik bölgesinde ciddi bir bölgesel güç oluşturacağını öngörüyorlar. Bu yeni şekillenmeyle, dünyanın gelecekte iki ya da üç liderli bölgesel hegemonya ittifaklarından oluşan bir yapılanmaya kaymakta olduğunu söylüyorlar.

Bugün, Dünya adeta bir plastik küre haline gelmiş vaziyette ve herkes bu plastik küreyi kendince şekillendirme peşinde. Burada önemli olan nokta, bugün plastik halde bulunan dünyanın nasıl şekilleneceğinin tek başına Amerika'nın, Avrupa'nın, veya Japonya'nın elinde olmadığı. Bugünkü durum, herkesin bu dünyayı kendince şekillendirmeye (ya da şekillendirmeye) çalışırken, o plastik kürenin ne tarafına, nasıl ve hangi güç pozisyonuyla baktığını, kendi dinamiklerini, kendi potansiyellerini nasıl değerlendirdiğiyle çok ilişkili bir durum. Bugün, böyle bir ortamda siz şunu dersanız, "Bugünkü durum Türkiye için karamsar bir resimdir; Türkiye'nin yapabileceği hiçbir şey yoktur; artık her şey belirlenmiştir; Türkiye'nin bu noktadan sonra gideceği yer karanlık, meçhul bir yerdir", bunu dediğiniz anda, emin olun oraya, o karanlık yere, gidirsiniz. Hiç şüphenez olmasın. Ve haklı da çıkarsınız. Eğer alternatifleri denemiyorsanız, o alternatifleri harekete geçirecek güçlere bir olanak tanımıyorsanız, veya bu güçleri harekete geçirmek için bir katkıda bulunmuyorsanız, doğal olarak gideceğiniz

yer bellidir. Ama ben şunu söylüyorum: Türkiye'nin içerisinde bunu yapabilecek, bu potansiyele sahip güçler var ve bu güçler bir biçimde Türkiye'de birtakım değişimleri sağlayabilirler; belki de sağlayamayabilirler, ama sağlama potansiyeli hâlâ vardır ve bunun için zaman hâlâ geç değildir. Biraz önce dediğim gibi, gelecekteki dünyanın, küresel yapının temel unsurları, ve bu yapıyı oluşturacak temel bloklar hala inşa edilme süreci içerisinde. Kimse de bu noktadan nereye gidileceğini, yapının neye dönüşeceğini çok net bir biçimde bilmiyor; herkes bunu kendi isteği kendi çıkarları yönünde yönlendirmeye, şekillendirmeye çalışıyor.

Bu anlamda Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki dış politikasının resmi, dünya için çizdiğim resmin dışında bir dış politika resmi değildir. Bugün, Türkiye'nin dış politikasını çok dağınık görebilirsiniz: Kafkasya'dan, Balkanlar'dan, Kıbrıs'tan, Ortadoğu'dan, Amerika'dan, Avrupa Birliği'nden, Orta Asya'dan, bütün bunlardan, her şeyden bahsetmek mümkün. Ancak, bu durum, hepimizin belki de üzerinde mutabık kalacağımız gibi, Türkiye'nin coğrafyasından kaynaklanan bir durumdur. Onun ötesinde bu bölgeler, Türkiye'nin herhangi bir şekilde elinin uzanabildiği yerlerdir; bunların hepsi kendi içerisinde fırsat pencereleridir. Türkiye'nin elinin oralara uzanabilmesi, iyi organize edildiği ve aktörlerin potansiyelleri iyi değerlendirdiği sürece, Türkiye'nin önünde hala yeni fırsatlar açma potansiyeli taşımaktadır.

Türkiye'de ve Türk dış politikasında 1990'lı yıllarda bir kırılmanın varlığından söz edilebilir; ancak bu kırılma sadece Türkiye'ye özgü bir kırılma değildir. Bu, dünyaya özgü bir kırılmadır. Dünyadaki tüm dış politikaların ve uluslararası sistemdeki tüm aktör ve onların stratejilerinin içinden geçmekte olduğu bir kırılma noktasıdır. Bu ortamda Türkiye, örneğin Kıbrıs'ın kendine sunabileceği birtakım potansiyel fırsatlardan, çıkarlarından hemen vazgeçmek durumunda olmamalıdır. Bir gün gelir, vazgeçme de olabilir; yani Türkiye sonunda böyle bir durumla da karşılaşabilir. Ancak bunu hemen daha başından, hiçbir şeyin ne olacağının belli olmadığı bir dünyada yapmak, Kıbrıs'ı bir tarafa bırakmak, fırsat pencerelerinizden birini başkaları için kapatmanız, çıkarlarınızdan vazgeçmeniz anlamına gelir. Ya da, "ben artık Balkanlar'dan, oradan, buradan, elimi çekiyorum", dediğiniz zaman birer birer kendi fırsat pencerelerinizi kendiniz kapatmış olursunuz. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Türkiye nereden elini çekmemelidir?" Bugün Türkiye'de günlük gazetelerdeki dış politika yazarlarına, televizyonlarda dış politika konuşanlara bakın; bunların bir kısmı, "neden" sorusuna tatmin edici bir açıklama getirmeden Türkiye'nin her yerden elini çek-

mesini söylüyor. Bu şu demek: "Türkiye'nin gideceği fazla bir yol yoktur, bizim bugüne kadar takip ettiğimiz yol karanlık bir yoldur, o yüzden biz bugün olabilecek en iyi şeyi yapmaya çalışalım. Bir pantolon, bir gömlek kurtaralım da, hiç olmazsa soğukta üşümezelim" gibi.

Türkiye son yıllarda bir miktar "ulus-ötesi" (trans-nasyonel) bir elit yetiştirmiştir. Burada "ulus-ötesi elit" derken, "sofistike" ve "kozmpolit" düşünceye sahip kişilerden ve bu tür bir elitten bahsetmiyorum. Onlar her ülkede var olması gereken elit ya da beyinlerdir. Çeşitli iç ve dış çıkarları geniş bir perspektiften değerlendirerek kendi ülkeleri yararına bir senteze ulaşmaya çalışır, değişik alternatifler sunarlar. Türkiye de, bu şekilde hayli "sofistike" ve "kozmpolit" elite sahip olan bir ülkedir. "Ulus-ötesi" ya da "trans-nasyonel" olarak tanımlanan elit bunlardan çok farklı bir kategoridir. Bu "trans-nasyonel elit" denilen kesim, Türkiye'nin dışındaki aktörlerin düşlerini yorumlayan ve bunu Türkiye'ye uydurmaya çalışan bir elit türüdür. Bu elit, aslında sıklıkla Soğuk Savaş sonrası eski Doğu Blok'u ülkelerinde görülen ve uluslararası örgütler ve ulus-ötesi çıkarların öngördüğü modelleri ve davranış tarzlarını bu ülkelere götürme, uygulatma işlevini yerine getiren bir elit türüdür. Bürokrat-teknokrat karakterli bu kesimi siyasette, medyada, iş dünyasında, hatta bazen akademide de görebilirsiniz, yani bunlar sadece bir alanda bulunan bir kesim değildirler. Bugünkü dünyada, özellikle zayıf, güçsüz eski Doğu Blok'u ülkelerinde böyle bir elitin ortaya çıkması bir yerde normaldir; çünkü herkes kendi düşlerini bölgesel ya da global olarak gerçekleştirme uğraşında. Ama, Türkiye açısından ilginç olan, seksen yıllık özgün Cumhuriyet deneyiminden sonra bile böyle bir "trans-nasyonel elit" in çıkması ve ne olacağı belirsiz bugünkü küresel değişim ortamında kendini öncelikle Türkiye'nin değil, "ulus-ötesi" düşlerin eliti olarak görmesidir. Söyleyeceklerim bu kadar.

Oturum Başkanı- Bugünkü oturumu artık sonuçlandırabiliriz. Tüm katılımcılara Mülkiye dergisi okurları adına teşekkür ediyorum.